

**GAP BÖLGESİNDE
KÜÇÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİREN İŞLETMELERİN
EKONOMİK ANALİZİ
ve
HAYVANSAL ÜRÜNLERİN PAZARA ARZI**

Dr. İlkay DELLAL
Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü

Dr. Gülşen KESKİN
Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü

Doç. Dr. Gürsel DELLAL
Ankara Üniversitesi

Proje Raporu 2002-2

Temmuz 2002
Ankara

YAYIN NO: 83
ISBN 975-407-103-9

Bu çalışma TÜBİTAK tarafından, Tarım Orman ve Gıda Teknolojileri Araştırma Grubu,
Türkiye Tarımsal Araştırma Projesi (TARP) çerçevesinde desteklenmiştir.

ÖNSÖZ

Hayvancılık, Türkiye ekonomisi bakımından; artan nüfusun hayvansal protein ihtiyacının karşılanması, hayvanların doğrudan insan gıdası olarak değerlendirilmeyen bitkisel ürünleri ve artıklarını faydalı gıdalara dönüştürebilme yetenekleri, sanayiye hammadde sağlaması ve istihdama olan katkıları nedenleriyle önemli bir sektördür. Küçükbaş hayvancılık ise, özellikle küçük aile işletmeleri açısından önemli bir faaliyettir.

Türkiye'nin doğal kaynaklarının, özellikle çayır ve meraların koyun ve keçilere daha uygun oluşu ve kırsal kesimdeki ailelerin tüketim alışkanlıkları gibi etmenler, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için uygun bir ortam oluşturmaktadır. GAP bölgesinde de küçükbaş hayvancılık önemli bir faaliyettir. Türkiye'de koyun ve keçi varlığının yaklaşık dörtte biri Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunmaktadır.

GAP bölgesinde küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ile uğraşan işletmelerin ekonomik analizinin ve bu faaliyetten elde edilen hayvansal ürünlerin pazarlanması konularının ele alındığı bu araştırma, bölgedeki mevcut durumun ortaya konulması açısından önemlidir. Ayrıca bu çalışma, gelecekte bölgede uygulanabilecek politikalar ve bilimsel çalışmalara da ışık tutacaktır. GAP bölgesinde küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yeniden yapılandırılmasına katkıları sağlayacağına inandığım bu araştırmayı yapan tüm araştırmacılara ve emeği geçenlere teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Hüsnü Yusuf GÖKALP
Tarım ve Köyişleri Bakanı

TEŞEKKÜR

GAP Bölgesi Türkiye yüzölçümünün %9,5'ini, nüfusun ise %9,2'sini oluşturmaktadır. GAP, Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerini kapsayan esas olarak Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde kurulacak barajlarla sulama ve hidroelektrik üretimine yönelik olarak planlanan, bölgenin sosyo-ekonomik olarak da kalkınmasını içeren entegre bir projedir. GAP ile bölgenin ve Türkiye'nin tarımsal ürün potansiyelinin artacağı bir gerçektir. Ancak bitkisel üretimle sağlanacak artışın hayvansal üretimde de gerçekleştirilmesi ve bölgede sulanmayan alanlarda da sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanması gerekmektedir. Bu da ancak bölgedeki mevcut tarımsal yapının bilinmesi ve potansiyel üretim faaliyetlerinin geliştirilmesiyle mümkündür. GAP Bölgesinde sulanan alanlarda bitkisel üretim ve büyükbaş hayvancılıkta entansifleşmeye yönelirken, meraya dayalı ekstansif küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin sürekliliğinin sağlanması bölgedeki doğal kaynakların en iyi şekilde değerlendirilmesini sağlayacak ve projeye amaçlanan sosyo-ekonomik kalkınmanın sulanmayan alanlarda da gerçekleşmesi mümkün olabilecektir. GAP başladığı günden bugüne değin bitkisel üretimle ilgili çeşitli araştırmalar yapılmasına karşın, hayvancılıkla ilgili, özellikle bölgenin mevcut yapısal özelliklerini, hayvancılık işletmelerinin ekonomik yapısını ve elde edilen ürünlerin pazara arzı konularını saptamaya yönelik araştırmalar yapılmamıştır.

Bu nedenle, bu çalışmada GAP Bölgesi'nde küçükbaş hayvan yetiştiren işletmelerin halihazır sermaye ve faaliyet sonuçları belirlenmiş ve elde edilen ürünlerin nasıl değerlendirildiği ortaya konulmuştur. Bu çalışmanın, GAP bölgesinde, hayvancılık ve özellikle küçükbaş hayvancılıkla ilgili yapılacak araştırmalara ve planlamalara temel teşkil edeceğini umuyor, bize bu projenin yürütülmesi için maddi desteği sağlayan TÜBİTAK Tarım Orman ve Gıda Teknolojileri Araştırma Grubu'na, araştırmanın her safhasında olumlu görüş ve önerileriyle TARP Grubu hakemlerine, araştırmanın yayınlanmasını üstlenen Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü'ne, gerek çerçeve tespiti gerekse anket aşamasında yardımlarını esirgemeyen GAP Bölge Kalkınma İdaresi personeline, Tarım İl ve ilçe müdürlükleri personeline, anketlerin dökümü ve yazımında büyük yardımlarından dolayı Araş.Gör. İlky Barıtcı'ya ve anket sorularımızı içtenlikle cevaplayan çiftçilerimize teşekkürü borç biliyoruz.

ÖZET

Bu araştırmada GAP Bölgesinde küçükbaş hayvancılığa yer veren tarım işletmelerinin ekonomik analizi ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen hayvansal ürünlerin pazara arzı incelenmiştir. Araştırma materyalini basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 251 örnek işletmeden anket yoluyla toplanan veriler oluşturmuştur. Örnek işletmeler hayvan sayılarının ortaya koyduğu dağılım dikkate alınarak 3 tabakaya ayrılmıştır. Ekonomik analiz hem tabakalar hem de işletmeler ortalaması için yapılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre, aktif sermaye içinde arazi sermayesinin payı %62,95, hayvan sermayesinin payı %9,84'dür. Hayvansal üretim değerinin %83,39'u koyun ve keçi yetiştiriciliğinden elde edilmektedir. Koyunculukta üretim değerinin %30,70'i, keçi yetiştiriciliğinde ise %55,73'ü süt üretim değerinden elde edilmektedir. Gayri safi üretim değerinin %43,34'ünü bitkisel üretim değeri, %55,66'sını hayvansal üretim değeri oluşturmaktadır. Gayri safi üretim değeri içinde en büyük payı koyun yetiştiriciliği (%39,92) almaktadır. İşletmelerde elde edilen toplam aile gelirinin %96,33'ü tarımsal gelir, %3,67'si tarım dışı gelirdir.

Küçükbaş hayvanlardan elde edilen ürünler içinde en büyük payı süt almaktadır. İşletmelerde elde edilen sütün pazarlama oranı %68,57'dir. İşletme büyüklüğü arttıkça süt üretimi ve sütün pazarlama oranı da artmaktadır. Öyle ki birinci büyüklük grubunda pazarlama oranı %51,44 iken, en büyük işletmelerde %82,48'dir. Küçükbaş hayvanlardan elde edilen sütün %52,51'i peynir, %27,39'u yoğurt, %10,23'ü içme sütü ve %9,87'si ise tereyağı olarak değerlendirilmektedir. Elde edilen ürünlerin ise; içme sütünün %66,02'si, peynirin %86,91'i , yoğurdun %43,17'si, tereyağının %44,05'i pazara arz edilmektedir. İşletme büyüklüğü arttıkça ürünlerin pazara arzı artmaktadır.

Anahtar kelimeler: Küçükbaş hayvancılık, Ekonomik analiz, Pazarlama

ABSTRACT

The aims of this study were to determine structural characteristics, economic analysis and supply of animal products in sheep and goats farms in Southeastern Anatolian Project (GAP) region. The bulk of the data used to reach the aims was collected from 251 farms distributed into 3 separate size groups, which were selected from farms in the research area by random sampling method. In addition the average of total groups was separately examined.

In research area, it was determined that 62,95% of capital was land related, 9,64% was livestock related. 83,39% of livestock production value was from sheep and goats production value. The percentage of milk value was %30,70 in sheep breeding and 55,66% in goat breeding. The percentage of plant production value was 43,34% and animal production value was 55,66% in gross margin. The biggest share was from sheep breeding (39,92%) into gross margin. The percentage of agricultural income was 96,33% and non-agricultural income was 3,67% in searched farms.

The percentage of marketed milk was 68,57%. This percentage and milk production were bigger in large farms. While marketing ratio was 51,44% in first size group, 82,48% in third size group. Milk production was used to cheese (52,51%), yogurt (27,39%), drinking milk (10,23%) and butter (9,87%). Marketing ratios of this sheep and goat products were 66,02% for drinking milk, 86,91% for cheese, 43,17% for yogurt, 44,05% for butter. The marketing ratio for these products was related to farm size. Large farms had been supplied more animal products.

Key words: Sheep and goat farms, economic analysis, marketing

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Hüsnü Yusuf GÖKALP	i
<i>Tarım ve Köyişleri Bakanı</i>	i

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
1.GİRİŞ	1
2. KONU İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR	3
2.1.Dünyada Yapısal ve Ekonomik Analiz ile İlgili Bazı Çalışmalar	3
2.2.Türkiye’de Konu İle İlgili Bazı Çalışmalar	3
3. MATERYAL ve YÖNTEM	7
3.1. Materyal	7
3.2. Yöntem	7
3.2.1. Örnekleme aşamasında uygulanan yöntem	7
3.2.2. Anket aşamasında uygulanan yöntem	10
3.2.3. İncelenen işletmelerin analizinde kullanılan yöntem	12
4. TÜRKİYE’DE KÜÇÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ VE EKONOMİK ÖNEMİ	15
4.1. Türkiye’de Koyun ve Keçi Yetiştiriciliği	15
4.2. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin ekonomik önemi	17
5. ARAŞTIRMA BÖLGESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER	18
Şehir nüfusu.....	19
5.1. Tarımsal Üretim	20
5.1.1. Bitkisel Üretim	20
5.1.2. Hayvansal Üretim.....	21
6. GAP BÖLGESİNDE KÜÇÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİREN İŞLETMELERİN EKONOMİK ANALİZİ	24
6.1. İşletmelerinin Genel Özellikleri	24
6.2. Arazi Varlığı ve Tasarruf Şekli	25
6.3. Arazi Kullanımı	25
6.4. Nüfus ve İşgücü.....	27
6.4.1. Nüfus	27
6.4.2. İşgücü	28
6.4.3. Çekigücü.....	33
6.5. Sermaye.....	33
6.5.1. Aktif Sermaye	33
6.5.1.1. Çiftlik sermayesi	33
6.5.1.1.1. Arazi sermayesi	33
6.5.1.1.2. Arazi ıslahı sermayesi	36
6.5.1.1.3. Bina sermayesi	36
6.5.1.1.4. Bitki sermayesi	37
6.5.1.1.5. Toplam çiftlik sermayesi	37
6.5.1.2. İşletme sermayesi	40
6.5.1.2.1. Hayvan sermayesi	40
6.5.1.2.2. Alet- makine sermayesi	40
6.5.1.2.3. Yardımcı maddeler varlığı	42
6.5.1.2.4. Para sermayesi	43
6.5.1.2.5. Toplam işletme sermayesi	44
6.5.1.3. Aktif sermayenin topluca incelenmesi	44

6.5.2. Pasif sermaye.....	45
6.5.2.1. Yabancı sermaye	45
6.5.2.1.1. Borçlar	45
6.5.2.1.2. Kiraya ve ortağa tutulan arazi değeri	45
6.5.2.2. Öz sermaye.....	45
6.6. İşletmelerin Yıllık Faaliyet Sonuçları	49
6.6.1. Gayri safi üretim değeri.....	49
6.6.2. Gayri Saf Hasıla	54
6.6.3. İşletme masrafları	54
6.6.3.1. Değişen masraflar	55
6.6.3.2. Sabit masraflar	56
6.6.3.3. Toplam masraflar	59
6.6.4. Brüt kar.....	59
6.6.5. İncelenen işletmelerde saf hasıla.....	60
6.6.6. İncelenen işletmelerde tarımsal gelir.....	61
6.6.7. Toplam aile geliri	62
6.6.8. Rantabilite	63
7. HAYVANSAL ÜRÜNLERİN ÜRETİMİ VE PAZARA ARZI.....	64
7.1. Süt ve süt ürünlerinin üretimi ve pazara arzı.....	64
7.1.1. Sütün değerlendirilmesi ve pazara arzı.....	64
7.1.2. Süt ürünleri üretiminde kullanılan sütün kaynağı, peynir yapım yeri ve üretilen peynir çeşidi	65
7.2. Et üretimi ve pazara arzı.....	67
7.2.1. Besiye başlama yaşı, besi süresi ve beside kullanılan yemler.....	67
7.2.2. Besi hayvanlarını pazarlama yolları.....	67
7.3. Hayvansal Lif Üretimi ve Pazar Arzı	67
7.3.1. Yapağı değerlendirme ve pazarlama yolları.....	67
7.3.2. Keçi üst ve alt liflerinin değerlendirme ve pazarlama yolları	68
7.4. Gübre üretimi ve pazarlaması	69
7.4.1. Gübrenin değerlendirilmesi ve pazarlanma yolları.....	69
8. SONUÇ ve ÖNERİLER.....	78
8.1. Ekonomik Analize İlişkin Sonuç Ve Öneriler.....	78
8.2. Hayvansal Ürünlerin Pazara Arzına İlişkin Sonuç ve Öneriler.....	81
KAYNAKLAR.....	84

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1.1. Türkiye’de ve GAP Bölgesi’nde hayvan sayısı ve hayvansal üretim değeri.....	2
Çizelge 3.1. Örneğe çıkan köyler ve örnek sayıları	8
Çizelge 3.2. Erkek işgücü birimine (EİB) çevirmede kullanılan katsayılar.....	10
Çizelge 3.3. BBHB’ne çevirmede kullanılan katsayılar	11
Çizelge 4.1. Küçükbaş hayvan varlığı.....	16
Çizelge 4.2. Küçükbaş hayvanlardan elde edilen ürünler (1999)	16
Çizelge 5.1. GAP Bölgesi nüfus durumu	19
Çizelge 5.2. GAP Bölgesi nüfusun okur-yazarlık oranı (6 ve daha yukarı yaştaki nüfus)	19
Çizelge 5.3. GAP Bölgesinde bitkisel üretim	21
Çizelge 5.4. GAP Bölgesinde hayvan varlığı.....	22
Çizelge 5.5. GAP Bölgesinde hayvansal üretim miktarı.....	22
Çizelge 5.6 GAP Bölgesinde hayvansal üretim değeri	23
Çizelge 6.1. İncelenen işletmelerde hayvancılığa ait teknik veriler.....	24
Çizelge 6.2 İncelenen işletmelerde işletme arazi genişliği ve arazi tasarruf şekli	25
Çizelge 6.3. İncelenen işletmelerde işletme arazisinin kullanım biçimlerine göre dağılımı... 26	
Çizelge 6.4.İncelenen işletmelerde yer alan başlıca ürünlerin ekim alanı ve oransal dağılımı27	
Çizelge 6.5. İncelenen işletmelerde nüfusun yaş grupları ve cinsiyete göre dağılımı	30
Çizelge 6.6. İncelenen işletmelerde nüfusun okur - yazarlık oranı (7 ve yukarı yaştaki nüfus)	30
Çizelge 6.7. İncelenen işletmelerde nüfusun öğrenim düzeyi (7 ve yukarı yaştaki nüfus) %	31
Çizelge 6.8. İncelenen işletmelerde işgücü varlığı (EİB).....	31
Çizelge 6.9. İncelenen işletmelerde ortalama arazi sermayesi.....	35
Çizelge 6.10 İncelenen işletmelerde arazi ıslahı sermayesi (TL).....	36
Çizelge 6.11. İncelenen işletmelerde bina sermayesi.....	37
Çizelge 6.12. İncelenen işletmelerde bitki sermayesi ve tarla demirbaşı.....	38
Çizelge 6.13 İncelenen işletmelerde ortalama çiftlik sermayesi ve oransal dağılımı	39
Çizelge 6.14. İncelenen işletmelerde BBHB cinsinden hayvan varlığı	41
Çizelge 6.15. İncelenen işletmelerde alet-makine varlığı	42
Çizelge 6.16. İncelenen işletmelerde yardımcı maddeler varlığı.....	43
Çizelge 6.17 İncelenen işletmelerde para sermayesi (TL)	44
Çizelge 6.18 İncelenen işletmelerde ortalama işletme sermayesi ve oransal dağılımı	47
Çizelge 6.19. İncelenen işletmelerde yabancı sermaye.....	47
Çizelge 6.20. İncelenen işletmelerde sermaye neveleri ve oranları.....	48
Çizelge 6.21. İncelenen işletmelerde bitkisel üretim değeri	51
Çizelge 6.22. İncelenen işletmelerde hayvansal üretim değeri	52
Çizelge 6.23. İncelenen işletmelerde gayri safi üretim değeri	53
Çizelge 6.24. İncelenen işletmelerde gayri saf hasıla	54
Çizelge 6.25. İncelenen işletmelerde işletme öğelerine göre değişen işletme masrafları	57
Çizelge 6.26. İncelenen işletmelerde sabit masraflar	58
Çizelge 6.27. İncelenen işletmelerde toplam masraflar	59
Çizelge 6.28. İncelenen işletmelerde toplam gayri safi üretim değeri, değişen masraflar ve brüt kar (TL).....	60
Çizelge 6.29. İncelenen işletmelerde saf hasıla.....	61
Çizelge 6.30.İncelenen işletmelerde tarımsal gelir	62
Çizelge 6.31. İncelenen işletmelerde ortalama aile geliri ve oransal dağılımı.....	63
Çizelge 6.32.İncelenen işletmelerde ortalama rantabilite oranları.....	63
Çizelge 7.1. Sütün değerlendirilmesi ve pazara arzı	70
Çizelge 7.2. Sütün kaynağı, peynir yapım yeri ve üretilen peynir çeşidi.....	71

Çizelge 7.4. Besiye başlama yaşı, besi süresi ve beside kullanılan yemler	73
Çizelge 7.5. Besi hayvanlarını pazarlama yolları.....	74
Çizelge 7.6. Yapağı değerlendirme ve pazarlama yolları	75
Çizelge 7.7. Keçi üst ve alt liflerinin değerlendirilme ve pazarlama yolları.....	76
Çizelge 7.8. Gübrenin değerlendirilme ve pazarlama yolları.....	77

1.GİRİŞ

Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, genel olarak zayıf çayır ve meralar ile nadas alanlarını, anız ve bitkisel üretime uygun olmayan alanları değerlendirerek et, süt, yapağı, kıl, tiftik, deri gibi ürünlere dönüştüren bir faaliyettir. Türkiye'nin doğal kaynaklarının, özellikle çayır ve meraların koyun ve keçilere daha uygun oluşu ve kırsal kesimdeki ailelerin tüketim alışkanlıkları gibi etmenler, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için uygun bir ortam yaratmıştır (Kaymakçı ve Sönmez 1996).

Türkiye'de yaklaşık 4 milyon tarım işletmesi bulunmakta ve bu işletmelerin %3,5'inde yalnızca hayvancılık yapılmaktadır. Diğer yandan, bu işletmelerin %73'ünde bitkisel ve hayvansal üretim birlikte gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de koyun ve keçi yetiştiriciliği genel olarak ekstansif tarzda yapılmakla birlikte, elde edilen hayvansal ürünler düşük gelirli tarım işletmelerinin temel gıda kaynağını oluşturmakta, işletme gelirine katkıda bulunmakta ve işgücüne istihdam olanağı yaratmaktadır.

Nitekim işletme bazında değerlendirildiğinde 1991 yılı tarım sayımı verilerine göre Türkiye'de küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapan toplam 1.201.765 adet tarım işletmesi bulunmaktadır. Bu işletmelerin 1.017.380'sinde koyun, 396.962'sinde ise keçi yetiştirilmektedir (Anonim 1994).

Ülkemizde, 1999 yılı verilerine göre küçükbaş hayvan varlığının %80,6'sını koyun, %19,4'ünü ise keçi oluşturmaktadır. Küçükbaş hayvanlardan elde edilen süt, toplam süt üretiminin %10,3'ü, et ise toplam et üretiminin %30,5'ini oluşturmakta, elde edilen derinin ise %80,4'ü küçükbaş hayvanlardan gelmektedir. Ayrıca 46 bin ton yapağı, 3 bin ton kıl ve 571 ton tiftik 1999 yılı verilerine göre Küçükbaş hayvanlardan elde edilen üretim miktarlarıdır (Anonim 2000).

GAP Bölgesi'nde de küçükbaş hayvan yetiştiriciliği hayvan sayısı ve üretim değeri itibariyle önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim, Türkiye genelinde irat hayvanlarının %76,99'unu küçükbaş hayvanlar oluştururken, GAP Bölgesinde bu oran % 89,45'dir. Türkiye'de hayvansal üretim değerinin %21,46'sı küçükbaş hayvanlardan elde edilirken, GAP Bölgesi'nde %49,83'ü küçükbaş hayvanlardan elde edilmektedir (Çizelge 1.1).

Çizelge 1.1. Türkiye’de ve GAP Bölgesi’nde hayvan sayısı ve hayvansal üretim değeri

	GAP Bölgesi				TÜRKİYE			
	Baş	%	Milyon TL	%	baş	%	milyon TL	%
Küçükbaş	5.156.060	89,45	149.989.976	49,83	37.492.000	76,99	1.057.460.989	21,46
Koyun	3.812.810	73,95	119.491.082	79,67	29.435.000	78,51	876.588.677	82,90
Kıl keçisi	1.304.240	25,30	29.725.837	19,82	7.523.000	20,07	171.788.876	16,25
Tiftik Keçisi	39.010	0,76	773.057	0,52	534.000	1,42	9.083.436	0,86
Büyükbaş	607.980	10,55	129.508.704	43,02	11.207.000	23,01	2.978.376.468	60,44
Sığır	603.490	99,26	128.931.481	99,55	11.031.000	98,43	2.944.205.310	98,85
Manda	4.490	0,74	577.223	0,45	176.000	1,57	34.171.158	1,15
Diğer			21.514.728	7,15			891.591.188	18,09
TOPLAM	5.764.040	100,00	301.013.408	100,00	48.699.000	100,00	4.927.428.645	100,00

Kaynak: Anonim 2001. DİE GAP İl İstatistikleri, 1996-98, Yayın no:2418, Ankara.

Bu nedenle, GAP Bölgesinde, hem kendi ihtiyaçlarını gidermek, hem de tarımsal gelirlerine katkı sağlamak amacıyla işletmelerde küçükbaş hayvancılığa (koyun ve keçi yetiştiriciliği) yer veren tarım işletmelerinin ekonomik yönden incelenmesi ve sorunlarının saptanması ve bu sorunların giderilmesi için alınabilecek önlemlerin tespit edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, bu araştırmada GAP Bölgesinde küçükbaş hayvancılığa yer veren tarım işletmelerinin, ekonomik analizi ve hayvansal ürünlerin pazara arzı incelenmiştir. Araştırmanın ilk bölümünde, çalışmanın önemi ve amacı kısaca ortaya konulmuş, ikinci bölümde araştırmaya ilişkin materyal ve yöntem verilmiştir. Araştırma bölgesinin tanıtıldığı üçüncü bölümden sonra, Türkiye’de küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ve ekonomik önemi dördüncü bölümde açıklanmıştır. Beşinci bölümde incelenen işletmelerin ekonomik analizi ve altıncı bölümde de üretilen hayvansal ürünlerin pazara arzına ilişkin araştırma bulguları ve bulguların tartışılmasına yer verilmiştir. Yedinci bölümde ise elde edilen sonuçlar değerlendirilerek, sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirilmiştir.

2. KONU İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Türkiye’de tarım işletmelerinin ekonomik analizine yönelik yöresel ve bölgesel düzeyde, gerek işletme bütünü için ve gerekse tek bir üretim faaliyeti için çok sayıda araştırma yapılmıştır. Dünyada ise koyun ve keçi yetiştiriciliği ile ilgili çok sayıda araştırmaya rastlanmaktadır. Araştırma konusu ile ilgili dünyada ve Türkiye’de yapılmış bazı araştırmalar aşağıda verilmiştir.

2.1.Dünyada Yapısal ve Ekonomik Analiz ile İlgili Bazı Çalışmalar

Gebremedhin et al (1992) küçük ölçekli keçi işletmelerinde, seçilmiş üç üretim sisteminde, net bugünkü değer, geri ödeme süresi kriteri ile mali fizibilite analizleri yapılmış, Brandon et al (1992) İtalya’da keçicilik üretim faaliyetinin kalite ve kantitesini incelemiş, Deoghare et al (1993) Hindistan’da seçilmiş bazı bölgelerde keçi yetiştiriciliğinin, Papayiotou (1989) Kıbrıs’ta koyun ve keçi işletmelerinin ekonomik analizini yapmışlardır. Kurtze (1982) Afrika’da keçi yetiştiriciliğinin diğer üretim faaliyetlerine göre değerlendirmiş ve üstünlüklerini ortaya koymuştur.

Darwich (1996) Suriye’nin Kuzeydoğu bölgesinin hayvansal üretim yönünden önemli yere sahip olan Jabel abdel Aziz dağlık bölgesinde küçükbaş hayvan yetiştiren işletmelerinin sosyo-ekonomik yapıları incelemiş, ekonomik analizini yapmıştır.

2.2.Türkiye’de Konu İle İlgili Bazı Çalışmalar

Ölez (1975), Ankara Bölgesinde sığır besiciliğinin genel karakterlerini ortaya koyarak, konuya ilişkin alınacak tedbirlere ışık tutmaya çalışmıştır.

Sönmez vd (1990) Batı Anadolu ve Trakya için E.Ü. Ziraat Fakültesi’nin geliştirdiği yeni koyun tiplerinin saha düzeyinde geçerliliğini ortaya çıkmış, bu bölgelerde koyunculunun yapısal özelliklerini ve verimliliğini saptamışlardır.

Karaca vd (1993), Doğu Anadolu Bölgesinde koyun yetiştirmenin sosyolojik, ekonomik ve genetik görünüşü isimli çalışmayı Ağrı, Bitlis, Muş ve Van illerindeki 250 aile işletmesinde incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre işletmecilerde ortalama yaş 49.42 ± 13.43 , hane halkı sayısı ise 13.68 ± 5.85 olarak bulunmuştur. Aile işletmelerinin sahip oldukları toplam arazi ortalama 116.20 ± 111.85 dekadır. Bütün işletmelerde barınaklar benzer özellikler

taşımaktadır. Yapı malzemesi olarak taş, toprak ve ahşap kullanılmaktadır. Değerlendirilen işletmelerde ortalama 51.50 ± 29.40 baş koyun varlığı tespit edilmiştir. Meralanma süreleri 6-7 ay kadardır. Yayla olanakları sınırlıdır. Sayıları ortalama 458.3 ± 243 baş kadar olana ortak sürülerin 1-2 çobanla idare edildiği saptanmıştır. Koç katımı Eylül, Ekim ve Kasım aylarında yapılmaktadır. Sağım ve emiştirme bakımından birbirinden oldukça farklı uygulamalar saptanmıştır. Laktasyon süresi ortalama 133 ± 20 gün, günlük ortalama süt verimi ise 582 ± 185 g olarak belirlenmiştir.

Karaca vd (1993) Doğu Anadolu Bölgesinde koyunculunun yapısal özellikleri ve verimliliğini saptamak amacıyla yaptıkları çalışmada, koyunculuk işletmelerinin genel özellikleri, otlatma ve çoban kullanımı, sürü yönetimi ve işgücü kullanımı, verimlilikler, işletmelerin ekonomik yapıları ve yetiştiricilerin koyunculuk ile ilgili görüşlerine yer vermişlerdir.

Sönmez vd. (1995), Batı Anadolu ve Trakya için E.Ü. Ziraat Fakültesinin geliştirdiği yeni koyun tiplerinin saha düzeyde geçerliliğini ortaya çıkarmak ve anılan bölgelerde koyunculunun yapısal özelliklerini ve verimliliğini saptamak amacıyla Batı Anadolu ve Trakya'da koyunculuk işletmelerinin yapısal özelliği ve verimliliği isimli araştırmayı yürütmüşlerdir. Araştırmada işletmecinin yaşı ve hane halkı sayısı, işletme genişliği, mera kullanım durumu, çoban sayısı ve kaynağı, barınak özellikleri, koç katımı uygulamaları, döl verimi ve gelişme özellikleri, laktasyon ve kırkım dönemi uygulamalarına ilişkin özellikler belirlenmiştir.

Yurdakul vd (1996) GAP Bölgesi'nde tarım işletmelerinin mevcut sosyo-ekonomik yapısının ortaya konmuş, Bölge'de halen kullanılmakta olan tarımsal kredi uygulamalarının araştırılmış, aksaklık ve darboğazların nedenlerinin belirlenmiş, üretim deseninde (sulu ve kuru koşullarda) yer alacak ürünlerin farklı işletme büyüklük gruplarındaki maliyetlerinin ürün ve işletme bazında kredi ihtiyacının araştırılmış, sulamaya açılacak tarım alanlarında ve kuru tarım alanlarında yer alacak işletmelerin kısa, orta ve uzun vadedeki kredi ihtiyaç projeksiyonlarının tespit edilmiş, fonksiyonel ve alternatif tarımsal kredi modelleri araştırılmıştır

Tapkı (1996) Hatay İli ve çevresinde süt sığırı yetiştiriciliği ve sığır besiciliği yapılan tarım işletmelerinin teknik, ekonomik ve yapısal özelliklerini saptamıştır.

Kaymakçı vd (1999) Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde; Lefkoşe, Güzelyurt, Girne, G.Magosa ve İskele ilçelerindeki 48 köydeki 218 işletmeyi incelemiştir. İşletmelerde; kısırılık oranı, koçaltı koyun başına kuzu sayısı, koçaltı koyun başına süttten kesilen kuzu sayısı ve kuzu ölüm oranı gibi döl verim özellikleri sırasıyla; %8,81, %1,17, %1,03 ve %16,79, süttten kesim ağırlığı, süttten kesim yaşı, pazarlama ağırlığı ve pazarlama yaşı gibi gelişme özellikleri ise sırasıyla; 26,48 kg, 105,9 gün, 39,33 kg ve 147,11 gündür. Günlük ortalama süt verimi, sağılan süre ve sağılan süt verimi gibi süt verimi özellikleri sırasıyla; 0,67 kg/gün, 96,67 gün/yıl ve 66,99 kg/yıl, yapağı verimi ise koyun ve koçlarda sırasıyla; 1,37 kg ve 2,55 kg'dır. KKTC koyun yetiştiricileri, pazarlama, örgütlenme, kredi temin, tarım sigortası, besleme, damızlık ve hayvan sağlığını koruma konularında önemli sorunları olduklarını bildirmişlerdir.

Tutkun (1999) Diyarbakır ili Merkez ilçeye bağlı köylerdeki süt sığırcılığının yapısını saptamaya yönelik yürüttüğü araştırmada, incelenen işletmelerin % 47'sinin 1-5 BBHB'ne, % 29'unun 6-10 BBHB'ne ve % 24'ünün ise 11 ve daha fazla BBHB'ne sahip büyük işletmelerden olduğu saptanmıştır. Merkez ilçeye bağlı köylerde işlenebilir arazi varlığının %1.17'sinin yem bitkileri üretimi için kullanılmakta olduğu belirlenmiştir

Dellal (2000) Antalya ilinde Kıl Keçisi Yetiştiriciliğine yer veren işletmelerin ekonomik analizini ve planlamasını yapmıştır.

Antalya ilinde Kıl Keçisi yetiştiriciliği yapan işletmelerde iş gücü durumu, üretim sistemleri, kaba yem kaynağı ve barınak özelliklerini saptamaya yönelik gerçekleştirilen bir araştırmada; toplam hane halkı sayısı, işletmecisi yaşı ve keçi yetiştiriciliği ile uğraşma süresi sırasıyla 6.3 ± 0.26 kişi, $51,6 \pm 1.14$ yıl ve 33.6 ± 5.27 yıl olarak belirlenmiştir. Toplam arazi büyüklüğü ve keçi sayısı sırasıyla 34.5 ± 11.58 dekar ve 213.3 ± 37.4 baştır. Kaba yem kaynağını esas olarak makilik alanlar (% 49) ve orman içi mera (% 47) oluşturmaktadır. İşletme başına düşen çoban sayısı 2.3 ± 0.33 'dür (Dellal 2000).

Dellal (2000), Antalya ilinde kıl keçisi yetiştiriciliğinin bazı üreme özellikleri, sağım ve kırkım dönemi uygulamalarını saptamaya yönelik gerçekleştirdiği araştırmada; ilkine damızlık yaşı ve damızlıkta kullanma süresini erkek ve dişi keçiler için sırasıyla 1.7 ± 0.14 ; 2.0 ± 0.16 yıl ve 5.1 ± 0.38 yıl; 6.38 ± 0.41 yıl olarak belirlemiştir. Süttten kesim yaşı ve sağım

süresi sırasıyla 2.5 ± 0.25 ; 3.8 ± 0.51 aydır. İlk kırkım yaşı 1.3 ± 0.09 yıl olup, kırkım esas olarak Ağustos ayında yapılmaktadır.

Direk vd. (2000), Konya ilindeki koyunculuk işletmelerinin yapısal özelliklerini saptamaya yönelik gerçekleştirdikleri araştırmada Konya merkez ve ilçelerinde toplam 45 işletme incelenmiştir. Araştırmadan Konya ilinde hakim koyun ırkının Akkaraman olduğu bununla birlikte Merinos, Kıvırcık, Akkaraman x Dağlıç, Akkaraman x Merinos melezlerinde yetiştirildiği belirlenmiştir. Sürü kompozisyonunun %63,60 anaç koyun, %21,17 toklu, %13,47 kuzu ve %1,26 koç şeklindedir. Damızlık seçiminde morfolojik yapıya bakılmaktadır. Damızlıkta kullanma yaşı 17-20 ay, damızlıkta kullanma süresi 3-3,5 yıldır. Yetiştiricilik ekstansif yapıdadır. Koyunların beslenmesi anız ve meraya dayanmakta, kış aylarında ek yemleme yapılmaktadır. Bölgede koyunlar Ağustos'ta kızgınlık göstermeye başlamakta ve aşım Kasım'a kadar sürmektedir. Koç katımı serbest usulde yapılmaktadır. Flushing uygulanmamaktadır. Koyunculuk genelde işletmecinin yan gelir kaynağını oluşturmaktadır. Sağlık-koruma uygulamaları yetersizdir. Barınaklar ilkel, yetiştiricinin konusundaki bilgi düzeyi yetersizdir.

Bolu ilinde sığır yetiştiriciliğinin yapısını belirlemeye yönelik gerçekleştirilen araştırmada, 211 süt sığıru ve 9 sığır besiciliğı işletmesi incelenmiştir. Süt sığırıcılığı işletmelerinin %79.6'sını 1-5 BBHB kapasiteli küçük işletmeler, %17.5'ini 6-10 BBHB kapasiteli orta ölçekli işletmeler ve % 2.9'unu 11+ BBHB'ne sahip büyük ölçekli işletmelerin oluşturduğu tespit edilmiştir. Sığır besiciliğı işletmelerinde işletmelerin %66.7'sini 1-50 baş kapasiteli, %33.3'ünü 51+ baş kapasiteli işletmelerin oluşturduğu saptanmıştır. Süt sığırıcılığı işletmelerinde sığırların %56.8'ini Siyah Alaca ırkı ve melezlerinin, %14.7'sini Esmer ırk ve melezlerinin, %8.7'sini Simmental ırkı ve melezlerinin ve %19.7'sinin yerli ırk sığırların oluşturduğu belirlenmiştir. İncelenen işletmelerde toplam işlenebilir arazinin %8.6'sının yem bitkileri üretimine ayrıldığı tespit edilmiştir. Ele alınan ineklere ait ortalama laktasyon süresi 230.3 ± 17.48 gün, günlük ortalama süt verimi ise 10.2 ± 0.96 kg olarak hesaplanmıştır (Şahin 2000).

Ayrıca tarım işletmelerinin ekonomik analizi ve planlaması ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır; Bülbül (1973), Erkuş (1976), Demirci (1978), Erkuş (1979), Özçelik (1985), Erkuş vd (1986), İnan (1989).

3. MATERYAL ve YÖNTEM

3.1. Materyal

Araştırmada küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine yer veren tarım işletmelerinin ekonomik analizi ve küçükbaş hayvancılıktan elde edilen hayvansal ürünlerin pazara arzı amaçlandığından, araştırma materyalini GAP Bölgesi'nden basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen örnek işletmelerden anket yoluyla toplanan veriler oluşturmuştur. Tarım işletmelerinde Mayıs 2000 döneminde anket ile bilgi toplanmıştır. Ayrıca konu ile ilgili olarak daha önce yapılmış bilimsel çalışmalar ile kamu ve özel kuruluşların kayıtlarından da yararlanılmıştır.

3.2. Yöntem

3.2.1. Örnekleme aşamasında uygulanan yöntem

Araştırma alanı olan GAP Bölgesi'ni, doğal faktörler, küçükbaş hayvan varlığı ve üretim tekniği bakımından Gaziantep, Şanlıurfa, Adıyaman ve Diyarbakır illerinin temsil ettiği, yine doğal faktörler, küçükbaş hayvan varlığı ve üretim tekniği bakımından seçilen bu ilçeleri temsil eden aşağıdaki köyler bölgede uzun yıllardır görev yapan elemanların da görüşü alınarak belirlenmiştir.

Böylece, bu köylerdeki işletmelerde küçükbaş hayvan varlığı dağılımı dikkate alınarak 10 başın üzerinde küçükbaş hayvanı olan tarım işletmeleri popülasyonu oluşturmuştur.

Örnek seçiminde esas olacak popülasyonu belirlemek üzere hazırlanan “çerçeve tespit formları” araştırma alanını temsil eden tüm köylerde doldurulmuştur.

Çizelge 3.1. Örneğe çıkan köyler ve örnek sayıları

İl	İlçe	Köy
Gaziantep (49)	Araban (14)	Sarıtepe(5), Dağdancı köyleri (9),
	Nizip (9)	Sarıkoç (3), Dashöyük (3), Güder (3),
	Oğuzeli (26)	Aşağı yeniyapan (5), Güzelce(4),Kavunlu(4), Doğanpınar (4), Tınazdere (5), Keçikuyu köyleri (4),
Şanlıurfa (73)	Merkez (20)	Osmanbey(9),Akçalı(3), Mağaracık (5),Dalkılıç (3),
	Ceylanpınar (18)	Yeşiltepe (5),Maden (3), Aşağı doruklu (7), Çatalca (3),
	Siverek (21)	Aşağı alankoz(4), Arpacık(5), Karabahçe(8),Söğütlü(4),
	Viranşehir (14)	Çökerge(3),Demirci (7), Kargalı (4),
Adıyaman (53)	Besni (17)	Üçgöz (5),Kızılpınar (5), Konuklu (4) ,Akdurak (3),
	Gerger(14)	Kaşyazı (5),Üçkaya (4), Döşni (5),
	Kahta (22)	Tabaklı (3), Gölgele (7), Tütenocak (4), Beycan (6),Tıfındır (2)
	Diyarbakır (76)	Merkez (23)
Çınar (17)		Köylühöyük(5), Alabaş(8), Beşpınar(4),
Ergani(18)		Çukurdere(5),Selman(4), Ahmetli(5), Kayın(4),
Silvan(18)		Sulubağ(12), Boyunlu(6)

Bu popülasyondan işletmelerde bulunan küçükbaş hayvan sayısı ölçütü dikkate alınarak basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle anket yapılacak örnek işletme sayısı 251 olarak hesaplanmıştır. Bu amaçla aşağıdaki formül kullanılmıştır (Güneş ve Arıkan 1989).

$$n = \frac{N \cdot \sigma^2}{(N - 1)D + \sigma^2}$$

Formülde;

n: Örnek hacmi σ^2 : Popülasyona ait varyans

N: Popülasyon   D: Popülasyon ortalamasından müsaade edilen hata miktarını

gösterir ve $D = (E/t)^2$ dir. Araştırmada %90 güven sınırı öngörüldüğünden t tablo değeri 1,645 olarak alınmıştır.

Popülasyonu oluşturan işletmeler hayvan sayılarının ortaya koyduğu dağılım dikkate alınarak 3 tabakaya ayrılmıştır. Örneğe çıkan işletmeler oransal dağılım yöntemiyle ($n_h = N_h/N_n$) tabakalara dağıtılmıştır. Ayrıca örnek hacminin %25'i kadar yedek işletme tespit edilmiş ve köylerde anket yapılacak örnek işletmeciler bulunamadığı durumlarda yedekleriyle anket yapılmıştır.

Araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanmış anket formları bizzat araştırmacılar tarafından kişisel görüşme yoluyla doldurulmuştur. Böylece analize esas teşkil edecek birincil derecede veriler doğrudan doğruya örneğe çıkan çiftçi ailelerinden elde edilmiştir. İkincil veriler ise konuya ilişkin literatür ve istatistiklerden yararlanılarak temin edilmiştir.

Ekonomik analiz işletmelerdeki küçükbaş hayvan sayısının dağılımına göre belirlenmiş büyüklük grupları ve genel ortalamalar itibariyle yapılmıştır. Buna göre birinci grupta (1-100 baş) 158 işletme, ikinci grupta (101-200 baş) 70 işletme, üçüncü grupta (201-+ baş) 23 işletme yer almıştır.

3.2.2. Anket aşamasında uygulanan yöntem

Örneklemeyle tespit edilen 251 işletmenin bulunduğu köylere bizzat gidilmiş ve daha önce hazırlanan anket formlarında bulunan sorular, işletme sahiplerine yöneltilmiştir. Sahibi bulunamayan veya bilgi vermekten kaçınan işletmeciler yerine, yedek işletmeler dahil edilmiştir. Örneğe çıkan her tarım işletmesi için bir anket formu doldurulmuştur.

İşletmecilere, aile bireylerinin sayısı, eğitim durumları, aile işgücünü değerlendirme şekli, ücretli işçi çalıştırma durumları ile ilgili sorular sorulmuş, işletmenin üretim durumu ve envanteri tespit edildikten sonra, her bir üretim faaliyeti için değişen masraflar ayrıntılı bir şekilde belirlenmiştir.

İşgücü ihtiyaçları erkek iş saati cinsinden verilmiş ve işgücünün erkek iş birimine (EİB) çevrilmesinde aşağıdaki katsayılar esas alınmıştır (Erkuş vd 1995).

Çizelge 3.2. Erkek işgücü birimine (EİB) çevirmede kullanılan katsayılar (Erkuş vd 1995)

Yaş	Erkek	Kadın
0 - 6	-	-
7 - 14	0,50	0,50
15 - 49	1,00	0,75
50 - +	0,75	0,50

İşletmelerde irat hayvanı miktarının hesaplanmasında büyükbaş hayvan birimi (BBHB) esas alınmış ve hesaplamalarda aşağıdaki çizelgede bulunan katsayılar kullanılmıştır (Erkuş vd 1995).

Çizelge 3.3. BBHB'ne çevirmede kullanılan katsayılar

Cinsi	BBHB	Cinsi	BBHB
İnek	1,00	Toklu	0,08
Boğa	1,40	Kuzu	0,05
Buzağı	0,16	Teke	0,12
Dana	0,50	Keçi	0,10
Düve	0,70	Çepiç	0,08
Koç	0,12	Oğlak	0,05
Koyun	0,10	Kümes hayvanları	0,004

İşletmelerde mevcut sermaye nevelerinin kıymet takdiri aşağıda açıklanan şekilde yapılmıştır (Erkuş vd 1995).

- Arazi sermayesinin tespiti için, inceleme bölgesindeki cari alım satım değerleri esas alınmıştır.
- Arazi ıslahı sermayesi için, yeni yapılarda maliyet bedeli, eskilerde ise, yeniden inşa bedeline göre yıpranma durumu göz önüne alınarak bir değerlendirme yapılmıştır.
- Bina sermayesi kıymet takdirinde, yeni inşa edilen binalar için işletme sahibinin beyan ettiği maliyet bedeli esas alınmış, eski binalar ise, yıpranma durumları dikkate alınarak yeniden inşa bedellerine göre hesaplanmıştır.
- Bitki sermayesi, yeni tesisler çıplak arazi kıymeti hariç tesis masrafı üzerinden, tarla demirbaşı maliyet masrafları dikkate alınarak, meyveli ağaçlar verim değeri ve işletmecinin takdiri göz önünde tutularak, meyvesiz ağaçlar ise odun değeri üzerinden değerlendirilmiştir.
- Hayvan sermayesi, hayvanların verim ve yaş durumlarına göre, yöredeki alım satım fiyatları ve çiftçinin beyanı esas alınarak tespit edilmiştir.

- Alet-makine sermayesinin kıymet takdirinde, yeniler maliyet bedeli üzerinden, eskiler halihazır durumdaki alım-satım fiyatlarıyla değerlendirilmiştir.
- Malzeme mühimmat sermayesi tespit edilirken, işletme dışından temin edilenler satın alma bedeline göre, işletmede üretilenler ise çiftlik avlusu fiyatlarıyla değerlendirilmiştir.
- Para mevcudu ise, işletme borç ve alacaklarının belirlenmesinde çiftçilerin beyanı esas alınmıştır.

3.2.3. İncelenen işletmelerin analizinde kullanılan yöntem

İşletmelerde doldurulan anketler ayrı ayrı gözden geçirildikten sonra, gerekli hesaplamalar ve kontroller yapılmış, daha sonra elde edilen bilgilerin dökümü yapılmıştır.

İncelenen işletmelerde işgücü, mevcut nüfusun yaş, cinsiyet ve iş başarıma kudretleri göz önünde bulundurularak erkek işgücü birimi cinsinden hesaplanmıştır.

Bu hesaplamada devamlı hastalık, eğitim ve askerlik nedeniyle çalışılmayan günler dikkate alınmamıştır. Çiftçi ailesinin işletmede çalıştığı işgünü, inceleme bölgesi için belirlenen tarlada çalışılabilir gün sayısı ile işletmelerin sahip oldukları erkek işgücünün çarpılması suretiyle hesaplanmıştır.

İncelenen işletmelerde, arazi, arazi ıslahı, bina ve bitki sermayesinden oluşan çiftlik sermayesi ile hayvan, alet-makine, malzeme-mühimmat ve para mevcudundan oluşan işletme sermayesi, unsurları itibariyle ayrı ayrı hesaplanmıştır. Çiftlik ve işletme sermayesinin toplanması ile aktif sermaye bulunmuştur. Aktif sermayeden yabancı sermaye çıkarılarak öz sermaye hesaplanmıştır.

İşletmelerde arazi sermayesi tespit edilirken işletmeleri aynı bazda karşılaştırabilmek için, işletme kira ve borçtan arınmış olarak kabul edilmiştir. Diğer taraftan kira ve ortağa tutulan arazinin kıymeti, aktifte gösterildiği gibi pasifte de yer almıştır. Sermaye durumunun tespitinde yıl sonu değeri esas alınmıştır.

İncelenen işletmelerde gayri safi üretim değeri, gayrisafi hasıla, sabit ve değışen işletme masrafları, brüt kar, saf hasıla ve tarımsal gelir, toplam aile geliri ve rantabilite ortaya konulmuştur.

İşletmelerden elde edilen bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerleri ile, bitki ve hayvan sermayesinde meydana gelen prodüktif artışların toplamı, gayri safi üretim değerini vermiştir. Gayri safi üretim değerinin üzerine, işletme dışı tarımsal gelir ve konut kira bedeli ilave edilerek gayri saf hasıla hesaplanmıştır. Gayri safi üretim değeri hesaplanırken, işletmede elde edilen gübre, saman ve otun işletmede değerlendirilen kısmı, işletme dahili başarısı olarak kabul edildiğinden ayrıca kıymetlendirilmemiştir (Erkuş 1979).

İncelenen işletmelerde yapılan işletme masrafları, sabit ve değışen işletme masrafları olarak ayrı ayrı hesaplanmıştır. Değışen işletme masrafları, masraf unsurları itibariyle hesaplandığı gibi, bitkisel ve hayvansal üretim değışen masrafları olarak da ayrıca belirlenmiştir.

Gayri safi üretim değerinden, değışen masrafların çıkarılmasıyla Brüt kar, gayri safi hasıladan işletme masraflarının çıkarılmasıyla saf hasıla bulunmuştur. Tarımsal gelir ise saf hasıladan borç faizleri ile kiracılık ortakçılık payları düşüldükten sonra işletmeci ve ailesinin ücret karşılığının eklenmesiyle bulunmuştur. Tarımsal gelire, tarım dışından elde edilen gelirlerin eklenmesi ile toplam aile geliri elde edilmiştir.

Ekonomik rantabilite ve mali rantabilitenin bulunmasında aşağıdaki formüller kullanılmıştır (Erkuş vd 1995).

$$\text{Ekonomik rantabilite}^* = \frac{\text{Saf Hasıla}}{\text{Aktif Sermaye}} \times 100$$

$$\text{Mali rantabilite}^* = \frac{\text{Saf Hasıla} - (\text{Borç faizi} + \text{kiracılık ortaklık payları})}{\text{Öz sermaye}} \times 100$$

*: Bazı ekonomistler tarafından ekonomik rantabilite “işletme sermayesi rantabilitesi”, mali rantabilite ise “öz sermaye rantabilitesi” olarak adlandırılmaktadır.

4. TÜRKİYE'DE KÜÇÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ VE EKONOMİK ÖNEMİ

Türkiye'de yaklaşık 4 milyon tarım işletmesi bulunmakta ve bu işletmelerin %3,5'inde yalnızca hayvancılık yapılmaktadır. Diğer yandan, bu işletmelerin %73'ünde bitkisel ve hayvansal üretim birlikte gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de koyun ve keçi yetiştiriciliği genel olarak ekstansif tarzda yapılmakla birlikte, elde edilen hayvansal ürünler düşük gelirli tarım işletmelerinin temel gıda kaynağını oluşturmakta, işletme gelirine katkıda bulunmakta ve işgücüne istihdam olanağı yaratmaktadır.

4.1. Türkiye'de Koyun ve Keçi Yetiştiriciliği

Türkiye'de koyun ve keçi popülasyonunun büyük bir bölümünü yerli ırklar oluşturmaktadır. Yetiştirilen koyun ırkları Akkaraman, Morkaraman, Güneykaraman, Dağlıç, İvesi, Kıvırcık, Karayaka, Sakız ve İmroz, keçi ırkları ise Ankara, Kilis ve Kıl'dır. Türkiye'de genel olarak ekstansif tarzda koyun ve keçi yetiştiriciliği yapılmaktadır. Buna karşın, entansif yetiştiricilik Ege ve Marmara Bölgelerinde gelişme eğilimi göstermektedir. Türkiye'de küçük aile işletmeleri, köy sürüleri, yaylacılık ve göçer olmak üzere dört farklı tipte koyun ve keçi üretim sistemi bulunmaktadır. Türkiye'de işletme başına düşen ortalama koyun sayısı 11'dir. Türkiye'de, Ankara keçisinin esas olarak İç Anadolu Bölgesinde yetiştirilmesine karşın en yoğun olarak Ankara ilinde yapılmaktadır. Kıl keçisi tüm bölgelerde yetiştirilmekle birlikte, en yoğun olarak Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yetiştirilmektedir (Anonymous 1999).

Türkiye'de 1991 yılı tarım sayımına göre 1 milyon tarım işletmesinde 39,9 milyon baş koyun, 400 bin tarım işletmesinde ise 10,3 milyon baş keçi yetiştirilmektedir. Koyun varlığı toplam hayvan varlığının % 64,87'sini, keçi varlığı ise % 16,73'ünü oluşturmaktadır (Anonymous 1994).

Türkiye'de 1998 yılı verilerine göre koyun sayısı 29,4 milyon, keçi sayısı ise 8,1 milyondur. Toplam koyun sayısı içerisinde yerli ırkların oranı %97,1, Merinos ve Merinos melezlerinin oranı ise %2,9'dur. Toplam keçi varlığı içerisinde Ankara ve Kıl keçisinin oranı sırasıyla %7,1 ve %92,9'dur. Çok düşük sayıda olan Kilis ve diğer sütçü keçi ırklarının sayıları ise istatistiklerde yer almamaktadır. Bu veriler 1980 yılı verileri ile karşılaştırıldığında, koyun

sayısında %39,47, keçi sayısında ise %47,63 oranında bir azalma söz konusudur (Anonymous 1999).

Çizelge 4.1. Küçükbaş hayvan varlığı

	Koyun	Kıl keçisi	Ankara keçisi	Toplam Küçükbaş
1970	36.471	15.040	4.443	55.954
1975	41.366	15.216	3.547	60.129
1980	48.630	15.385	3.658	67.673
1985	42.500	11.233	2.103	55.836
1990	40.553	9.698	1.279	51.530
1995	33.791	8.397	714	42.189
1996	33.072	8.242	709	41.315
1997	30.238	7.761	615	38.000
1998	29.435	7.523	534	36.959
1999	30.256	7.284	490	37.540
%	80,6	19,4	0	100,0
Azalış % (1970-1999)	-18,20	-51,60	-99,99	-33,17

Kaynak: DİE, Tarım İstatistikleri Özeti

Çizelge 4.2. Küçükbaş hayvanlardan elde edilen ürünler (1999)

	Toplam üretim (ton)	Küçükbaş hayvanlardan elde edilen (ton)
Süt	10.082.010	1.036.116 % 10,28
Et	511.297	156.170 % 30,54
Deri	11.262.624	9.049.879 %80,35
Yapağı		45.665
Kıl		2.887
Tiftik		571

Kaynak: DİE, Tarım İstatistikleri Özeti

4.2. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin ekonomik önemi

Türkiye'de 1998 yılı itibariyle koyun sütü üretimi 813.078 ton, keçi sütü üretimi ise 245.579 ton olup toplam süt üretiminin %10,62'sini oluşturmaktadır. 1980 yılında koyun sütü toplam süt üretiminin %20,9'unu oluştururken bu oran 1998 yılında %8,15'e gerilemiştir. Yine 1980 yılında toplam süt üretiminin %11,51'ini keçi sütü oluştururken, 1998 yılında bu oran %10,61'e düşmüştür. Aynı dönemde diğer türlerin sağılan hayvan sayısında fazla miktarda bir değişim olmazken, toplam süt üretiminin %82,2 oranında artması, verimde artış gerçekleştiğini, küçükbaş hayvancılıkta ise bu artışın sağlanamadığını göstermektedir (Anonymous, 1999).

Türkiye'de 1998 yılı itibariyle koyun ve keçiden elde edilen et miktarı 168.133 tondur. Bu oran toplam et üretiminin %31,57'sini oluşturmaktadır. 1980-1998 döneminde koyun ve keçiden elde edilen et miktarında %47,13'lük artış gerçekleşmiş ancak, toplam et üretimi içinde payı %41,42'den %31,57'ye gerilemiştir (Anonymous, 1999).

Bu dönemde, küçükbaş hayvanlardan elde edilen deri üretiminde %23,4 oranında artış gerçekleşmiştir. 1980'de 8,1 milyon olan deri üretimi, 1998 de 10 milyona ulaşmıştır. Türkiye'nin yerli ve merinos koyunlardan elde edilen yapağı üretimi 1998 yılında 44.368 tondur. Kıl keçilerinden elde edilen lif üretimi 2.981 ton, Ankara keçilerinden elde edilen tiftik üretimi 608 tondur. 1980-1998 döneminde, yapağı üretiminde %27,60, kıl üretiminde 67,86%, tiftik üretiminde ise %89,65 oranında azalma olmuştur (Anonymous, 1999).

Türkiye'de koyun ve keçi yetiştiriciliğinden elde edilen ürünler çoğunlukla aile ihtiyacı için işletme içinde tüketilmekte, aile ihtiyacı karşılandıktan sonra kalan kısım pazara arz edilmektedir. Koyun ve keçi yetiştiriciliğinden elde edilen ürünlerin hayvansal üretim içindeki payı %14,63, tarımsal üretim içindeki payı ise %6,14 'dür (Anonymous, 1999).

5. ARAŞTIRMA BÖLGESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerini içine alan GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) Bölgesi, 75.358 km² 'lik bir alana sahiptir ve toplam ülke yüzölçümünün % 9,7' sini oluşturmaktadır. GAP Türkiye'de sulanabilir 8,5 milyon hektar arazinin %20'si Aşağı Fırat ve Dicle Havzalarındaki geniş ovalardan oluşan GAP Bölgesinde yer almaktadır.

GAP, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, toprak, su ve insan kaynaklarını geliştirerek, topyekün sosyo-ekonomik kalkınmaya yönelik entegre bir projedir. Projenin hedefleri, Bölge halkının gelir düzeyi ve hayat standardını yükselterek, bu bölge ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam imkanlarını artırarak, sosyal istikrar, ekonomik büyüme gibi milli kalkınma hedeflerine katkıda bulunmaktır. Önceleri Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde sulama ve hidroelektrik enerji üretimine yönelik 13 proje olarak planlanan GAP, bugün GAP Bölgesinin sosyo-ekonomik kalkınmasını hedefleyen, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapımı öngörülen barajlar, hidroelektrik santraller, sulama tesisleri, kentsel ve kırsal altyapı, tarımsal altyapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut, turizm ve diğer sektörlerdeki yatırımları da içine alan çok yönlü bir bölgesel kalkınma projesidir (Anonim 1999).

1997 Yılı Nüfus Tespiti kesin sonuçlarına göre; GAP Bölgesi nüfusu 6.128.973 kişi olup, ülke toplam nüfusunun % 9,7'sine tekabül etmekte, bu nüfusun % 64'ü kentlerde % 36'sı kırsal alanlarda yaşamaktadır.

Ülke ve Bölge düzeyinde kentsel ve kırsal alanlardaki nüfus artış hızlarına bakıldığında, Bölge'de kentsel nüfus artış hızının % 4,6 olduğu görülmektedir. Bu değer, ülke genelinde kentsel nüfus artış hızı % 2,9'un oldukça üzerindedir. Kırsal alandaki nüfus artış hızında ise hem Bölge hem de ülke genelinde azalma söz konusudur. Ancak, nispi bir azalmayı gösteren bu değer Bölge için % -0,5, ülke için % -0,7'dir. Bu oranlara Türkiye'de kırsal alanlarda meydana gelen nüfus azalış hızının Bölgeye göre daha yüksek olduğunu işaret etmektedir.

1990 yılı itibariyle Bölge toplam nüfusu içinde % 56'lık paya sahip olan kent nüfusu 1997 yılında % 64'e çıkarken, kırsal alan nüfusu % 44'ten % 36'ya düşmüştür.

Çizelge 5.1. GAP Bölgesi nüfus durumu

	GAP BÖLGESİ			
	1990		1997	
	Miktar	%	Miktar	%
Şehir nüfusu	2.870.251	55,65	3.926.509	64,06
Köy nüfusu	2.287.762	44,35	2.202.464	35,94
Toplam nüfus	5.158.013	100	6.128.973	100
Nüfus yoğ.(kişi/km²)	68		81	
	TÜRKİYE			
	Miktar	%	Miktar	%
Şehir nüfusu	33.326.351	59,01	40.882.357	65,03
Köy nüfusu	23.146.684	40,99	21.983.217	34,97
Toplam nüfus	56.473.035	100	62.865.574	100
Nüfus yoğ.(kişi/km²)	73		81	

Kaynak: Anonim 2001. DİE GAP İl İstatistikleri, 1996-98, Yayın no:2418, Ankara.

GAP Bölgesinde okur-yazarlık oranı %60,42 olup, ülke genelinden (%80,46) daha düşüktür. Bölgede erkek nüfusun %75,53'ü, kadın nüfusun ise %44,77'si okur-yazardır. Özellikle kadın nüfusun okur-yazarlık oranı Türkiye genelinin çok altındadır.

Çizelge 5.2. GAP Bölgesi nüfusun okur-yazarlık oranı (6 ve daha yukarı yaştaki nüfus)

	GAP BÖLGESİ					
	Toplam		Erkek		Kadın	
	kişi	%	kişi	%	kişi	%
Okuma-yazma bilmeyen	1.645.681	39,55	517.294	24,44	1.128.387	55,20
Okuma-yazma bilen	2.513.993	60,42	1.598.795	75,53	915.198	44,77
Bilinmeyen	1.068	0,03	586	0,03	482	0,02
Toplam	4.160.742	100,00	2.116.675	100,00	2.044.067	100,00
	TÜRKİYE					
	kişi	%	kişi	%	kişi	%
Okuma-yazma bilmeyen	9.587.981	19,50	2.779.172	11,18	6.808.809	28,01
Okuma-yazma bilen	39.555.483	80,46	22.066.860	88,78	17.488.623	71,95
Bilinmeyen	19.646	0,04	10.496	0,04	9.150	0,04

Kaynak: Anonim 2001. DİE GAP İl İstatistikleri, 1996-98, Yayın no:2418, Ankara.

5.1. Tarımsal Üretim

GAP Bölgesi sektörlere göre incelendiğinde, ilin toplam gelirin %34,31'ini tarım, %20,92'sini sanayi, %44,77'sini de hizmetler sektörü oluşturmaktadır. Bölgenin toplam tarımsal üretim değeri içinde ise bitkisel üretimin payı %70,18, hayvansal üretimin payı ise %29,82'dir (Anonim 2001).

GAP Bölgesinde toplam arazi varlığı yaklaşık 7 milyon hektar olup, bu alanın %95,5'i, kültüre elverişli arazidir. Toplam arazi varlığının %42,2'si, işlenen arazi, %32,2'si çayır-mera ve %20,5'i orman ve fundalık arazidir.

GAP Bölgesinde toplam tarımsal işletme sayısı 248.770 adettir ve bunların %68,35'ini 1-50 dekar araziye sahip işletmeler oluşturmaktadır. 200 dekardan küçük işletmelerin payı %49,66, 200 dekardan büyük işletmelerin payı ise %6,87'dir. Bölgedeki işletmelerin %90'ı hem bitkisel hem de hayvansal üretim yapan işletmelerdir.

5.1.1. Bitkisel Üretim

GAP Bölgesi ekim alanı itibariyle, Türkiye'de tahıl ekim alanlarının %12,65'ini, Baklagillerde %34,78'ini, Endüstri bitkilerinde %22,98'ini, Yumru bitkilerde %2,13'ünü, Sebze %17,04'ünü ve sert kabuklu meyve ağaçlarının %72,50'sini oluşturmaktadır.

Üretim miktarı itibariyle ise GAP Bölgesi baklagiller (%36,54) ve sert kabuklu meyveler açısından (%19,71) önemli oranda pay almaktadır.

Bitkisel üretimde verimler incelendiğinde ise özellikle tahıl veriminde sulanan alanların artması nedeniyle yıllar itibariyle bir artış gözlenmektedir. Ayrıca yine sulanan alanlardaki artış, endüstri bitkilerinde ekim alanlarını, üretimi ve verimi arttırmıştır.

Çizelge 5.3. GAP Bölgesinde bitkisel üretim

		Tahıl	Baklagil	End. Bit.	Yağlı Toh.	Yumru Bit.	Sebze	Meyve
		Ekilen Alan (ha)						
GAP	1980	1.645.711	136.366	64.282	8.502	7.802	63.340	24.847.034
	1990	1.652.751	767.041	180.827	55.055	11.091	68.393	33.672.776
	1998	1.758.403	528.261	360.017	50.455	6.781	90.129	38.049.596
TÜRKİYE	1980	12.899.000	690.000	1.198.372	642.000	266.000	372.169	37.020.000
	1990	13.530.500	1.961.000	1.364.400	899.000	284.500	504.203	46.609.000
	1998	13.896.000	1.519.000	1.566.683	713.000	319.000	623.790	52.483.000
GAP'IN PAYI	1980	12,76	19,76	5,36	1,32	2,93	17,02	67,12
	1990	12,22	39,11	13,25	6,12	3,90	13,56	72,25
	1998	12,65	34,78	22,98	7,08	2,13	17,04	72,50
Üretim (Ton)								
GAP	1980	2.255.143	139.765	92.657	5.056	106.622	1.144.008	19.367
	1990	3.037.366	779.876	443.631	22.784	213.636	1.278.479	23.766
	1998	3.911.743	528.438	1.092.667	20.102	116.503	1.650.193	37.644
TÜRKİYE	1980	23.730.000	749.000	8.330.502	819.300	4.040.000	10.979.000	161.500
	1990	29.784.200	1.886.000	16.014.816	1.124.000	5.920.000	14.874.000	175.000
	1998	32.725.700	1.446.000	24.836.673	1.044.000	7.600.000	18.401.802	191.000
GAP'IN PAYI	1980	9,50	18,66	1,11	0,62	2,64	10,42	11,99
	1990	10,20	41,35	2,77	2,03	3,61	8,60	13,58
	1998	11,95	36,54	4,40	1,93	1,53	10,52	19,71
Verim (kg/ha)								
GAP	1980	1370	1025	1441	595	13666	18061	0,78
	1990	1838	1017	2453	414	19262	18693	0,71
	1998	2225	1000	3035	398	17181	18309	0,99
TÜRKİYE	1980	1840	1086	6952	1276	15188	29500	4,36
	1990	2201	962	11738	1250	20808	29500	3,75
	1998	2355	952	15853	1464	23824	29500	3,64

Kaynak: Anonim 2001. DİE GAP İl İstatistikleri, 1996-98, Yayın no:2418, Ankara.

5.1.2. Hayvansal Üretim

GAP Bölgesinde mevcut tarımsal yapı içerisinde hayvansal üretim önemli oranda yer almaktadır. Hayvancılık genelde meraya dayalı olup, ekstansif hayvancılık karakteri taşımaktadır. Hayvan ırkları içinde yerli ırklar önemli oranda bulunmaktadır ve verimlilik düşüktür.

GAP Bölgesinde 603.490 baş sığır, 3.812.810 baş koyun, 1.304.240 baş kıl keçisi, 39.010 baş tiftik keçisi bulunmaktadır. Kanat hayvanları sayısı 4.755.100 adettir. 117.095 adet arı kovanı ve 366 adet ipekböceği kutusu bulunmaktadır.

Çizelge 5.4. GAP Bölgesinde hayvan varlığı

Hayvanın Cinsi	Sayısı (adet)
Sığır	603.490
Koyun	3.812.810
Kıl keçisi	1.304.240
Tiftik keçisi	39.010
Kanatlılar	4.755.100
Arı kovanı	117.095
Açılan ipekböceği kutusu	366

Kaynak: Anonim 2001. DİE GAP İl İstatistikleri, 1996-98, Yayın no:2418, Ankara.

GAP Bölgesinde 1998 yılı itibariyle 621.198 ton süt, 35.999 ton kırmızı et, 4.832 ton beyaz et, 6.488 ton yapağı, 719 ton kıl, 56 ton tiftik, 1167 ton bal, 391 milyon adet yumurta, 9 ton ise yaş koza üretilmiştir (Çizelge 5.5).

Çizelge 5.5. GAP Bölgesinde hayvansal üretim miktarı

Ürün adı	Üretim Miktarı (ton)
Süt	621.198
Et	
Kırmızı	35.999
Beyaz	4.832
Yapağı	6.488
Kıl	719
Tiftik	56
Bal	1.167
Yumurta (bin adet)	391.216
Yaş koza (kg)	9.000

Kaynak: Anonim 2001. DİE GAP İl İstatistikleri, 1996-98, Yayın no:2418, Ankara.

GAP Bölgesinde hayvansal üretim değeri incelendiğinde, hayvansal üretim değerinin %49,83'ü küçükbaş hayvansal ürünlerden, %43,02'si de büyükbaş hayvanlardan elde edilmektedir. Türkiye'de hayvansal üretim değerinin %21,46'sı küçükbaş hayvanlardan elde edildiği göz önünde bulundurulursa, Bölgede hayvansal üretim içinde küçükbaş hayvancılığın ne derece önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Çizelge 5.6 GAP Bölgesinde hayvansal üretim değeri

	GAP Bölgesi				TÜRKİYE			
	baş	%	Milyon TL	%	baş	%	milyon TL	%
Küçükbaş	5.156.060	89,45	149.989.976	49,83	37.492.000	76,99	1.057.460.989	21,46
Koyun	3.812.810	73,95	119.491.082	79,67	29.435.000	78,51	876.588.677	82,90
Kıl keçisi	1.304.240	25,30	29.725.837	19,82	7.523.000	20,07	171.788.876	16,25
Tiftik Keçisi	39.010	0,76	773.057	0,52	534.000	1,42	9.083.436	0,86
Büyükbaş	607.980	10,55	129.508.704	43,02	11.207.000	23,01	2.978.376.468	60,44
Sığır	603.490	99,26	128.931.481	99,55	11.031.000	98,43	2.944.205.310	98,85
Manda	4.490	0,74	577.223	0,45	176.000	1,57	34.171.158	1,15
Diğer			21.514.728	7,15			891.591.188	18,09
TOPLAM	5.764.040	100,00	301.013.408	100,00	48.699.000	100,00	4.927.428.645	100,00

Kaynak: Anonim 2001. DİE GAP İl İstatistikleri, 1996-98, Yayın no:2418, Ankara.

6. GAP BÖLGESİNDE KÜÇÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİREN İŞLETMELERİN EKONOMİK ANALİZİ

6.1. İşletmelerinin Genel Özellikleri

İncelenen işletmelerde hayvancılığa ait teknik veriler Çizelge 6.1'de gösterilmiştir. İşletmeler ortalamasına göre, ekonomik ömür büyükbaşta 6,70 yıl, koyunda 5,74 yıl , keçide 6,07 yıldır. Doğum oranı büyükbaşta %93,86 , koyunda % 95,75 ve keçide % 105,10 dır. Ölüm oranı ise sırasıyla % 11,06 , % 12,80 ve % 19,00 'dır. Merada kalma süresi sığırlarda 6,60 ay , koyunlarda 7,53 ay ve keçilerde 7,73 aydır. Laktasyon süresince elde edilen süt miktarı büyükbaşta 1042,71 litre, koyunda 49,22 litre, keçilerde ise 82,76 litredir.

Çizelge 6.1. İncelenen işletmelerde hayvancılığa ait teknik veriler

Teknik Veriler	İŞLETME BÜYÜKLÜK GRUPLARI			İşletmeler Ortalaması
	1-100	101-200	201- +	
SİĞİR				
Ekonomik ömür (yıl)	6,67	6,59	7,25	6,70
Doğum oranı (%)	98,57	83,25	93,75	93,86
Ölüm oranı(%)	11,17	12,5	5,88	11,06
Merada kalma süresi (ay)	6,66	6,59	6,20	6,60
Laktasyon süresince elde edilen süt miktarı	1126,82	979,71	656,47	1042,71
KOYUN				
Ekonomik ömür (yıl)	5,85	5,47	5,76	5,74
Doğum oranı (%)	96,94	92,38	97,78	95,75
Ölüm oranı(%)	14,58	8,42	13,95	12,80
Merada kalma süresi (ay)	7,47	7,69	7,41	7,53
Laktasyon süresince elde edilen süt miktarı	32,98	74,71	83,17	49,22
KEÇİ				
Ekonomik ömür (yıl)	6,13	5,93	6,04	6,07
Doğum oranı (%)	105,20	102,78	111,43	105,10
Ölüm oranı(%)	21,04	15,60	15,38	19,00
Merada kalma süresi (ay)	7,73	7,83	7,38	7,73
Laktasyon süresince elde edilen süt miktarı	64,33	112,74	118,11	82,76

6.2. Arazi Varlığı ve Tasarruf Şekli

Arazi, tarımsal üretimin vazgeçilmez temel ögesidir. Arazinin kıt ve arttırılmaz olması, ona olan talebin nüfus artışı ile daha da yoğunlaşması, tarımsal üretimde arazi mülkiyetinin ve kullanma şeklinin önemini gittikçe arttırmaktadır. İncelenen işletmeler küçükbaş hayvancılığın yoğun olduğu işletmeler olmasına rağmen, arazi, bu işletmeler için de en önemli faktördür. İncelenen işletmelerde 1-100 küçükbaş büyüklük grubundaki işletmelerin %13,92'si, 101-200 büyüklük grubundaki işletmelerin %27,14' ü ve 201 ve üstü grubundaki işletmelerin %26,09'u arazisiz tarım işletmeleridir. İşletmeler ortalamasında ise işletmelerin %18,73'u arazisizdir.

İncelenen işletmelerde, işletme arazisi genişliği işletme büyüklük gruplarına göre 101,59 dekar ile 111,39 dekar arasında değişmekte olup işletmeler ortalamasında 107,80 dekadır. İşletme arazisinin %82,56'sı mülk arazi, %12,23'ü ortağa tutulan arazi, %6,72'si kiraya tutulan arazidir. İşletmelerde ortağa ve kiraya verilen arazi ise %1,51'dir. Mülk arazi miktarı işletme büyüklük grubu arttıkça azalmaktadır. 1- 100 baş grubunda mülk arazi oranı % 92,46 iken, 201 ve üstü grubunda % 61,96'dır. (Çizelge 6.2).

Çizelge 6.2 İncelenen işletmelerde işletme arazi genişliği ve arazi tasarruf şekli

İşletme Büyüklük Grupları	Mülk Arazi		Ortağa Tutulan Arazi		Kiraya Tutulan Arazi		Ortağa, Kiraya Verilen Arazi		İşletme Arazi Genişliği	
	da	%	da	%	da	%	da	%	da	%
1-100	102,99	92,46	7,58	6,80	3,49	3,13	2,67	2,40	111,39	100,00
101-200	68,06	66,99	17,67	17,39	15,86	15,61	0	0,00	101,59	100,00
201- +	63,26	61,96	34,48	33,77	4,35	4,26	0	0,00	102,09	100,00
İşletmeler										
Ortalaması	89,61	82,56	12,86	12,23	7,02	6,72	1,68	1,51	107,80	100,00

6.3. Arazi Kullanımı

İncelenen işletmelerde, toplam işletme arazisinin büyük kısmını tarla arazisi oluşturmaktadır. İşletmeler ortalamasına göre 107,80 dekar olan işletme arazisinin %91,25'ini tarla arazisi, % 0,41'ini sebzelik , %6,34'ünü meyvelik ve %2,00'ı da bağdır. Tarla arazisinin %18,4'ü sulanabilmekte, %81,6'sı ise kuru arazidir. Sulanabilen arazi en fazla en yüksek işletme büyüklük grubunda bulunmaktadır (%31,03). Sebze arazileri genellikle işletmenin kendi ihtiyacını karşılayacak büyüklüktedir. Nitekim, işletmeler ortalamasında çiftçi ailesi başına, 0,45 dekar sebze arazisi düşmektedir (Çizelge 6.3).

Çizelge 6.4. de incelenen işletmelerde üretilen başlıca ürünlerin ekim alanları ve oransal dağılımları verilmiştir. İşletmeler ortalamasına göre, işletmelerde ortalama 64,72 dekar araziye tahıl ekilmekte bu da toplam arazinin %71,11'ini oluşturarak diğer ürün grupları içinde ilk sırayı almaktadır. Tahıl ekimi işletme büyüklüğü arttıkça azalmaktadır. Öyleki ilk büyüklük grubunda işletme arazisinin %72,25'ine tahıl ekilirken, en büyük grupta bu %68,56'ya kadar gerilemektedir. Diğer ürün grupları, toplam işletme arazisi içinde işletme ortalamalarına göre ; baklagillerde % 14,70, endüstri bitkilerinde % 4,28 , meyve alanlarında % 7,51 ve bağda % 2,40'lık bir pay almaktadır. Tahıllar içinde en fazla yetiştirilen ürün suluda buğday , kuruda ise buğday ve arpadır. Nadas alanları ise işletme başına 1-100 büyüklük grubunda 19,52 da (işletme başına kuru tarla arazisinin % 24,24'ü) , 101-200 büyüklük grubunda 14,27 da (işletme başına kuru tarla arazisinin % 17,20'si) ve üçüncü grupta 5, 74 da'dır (işletme başına kuru tarla arazisinin % 8,43'ü).

Çizelge 6.3. İncelenen işletmelerde işletme arazisinin kullanım biçimlerine göre dağılımı

İşletme Büyük- lük Grup.	Tarla Arazisi						Sebzelik		Meyvelik		Bağ		Toplam	
	Sulu		Kuru		Toplam		da	%	da	%	da	%	da	%
	Da	%	da	%	da	%	da	%	da	%	da	%	da	%
1-100	20,43	20,24	80,52	79,76	100,95	90,63	0,63	0,57	7,15	6,42	2,66	2,39	111,39	100,00
101-200	9,31	10,09	82,97	89,91	92,28	90,84	0,09	0,09	7,89	7,77	1,33	1,31	101,59	100,00
200-+	30,65	31,03	68,13	68,97	98,78	96,76	0,30	0,29	1,49	1,46	1,52	1,49	102,09	100,00
İşlet. Ort.	18,30	18,40	80,10	81,60	98,33	91,25	0,45	0,41	6,838	6,34	2,18	2,00	107,8	100,00

Çizelge 6.4.İncelenen işletmelerde yer alan başlıca ürünlerin ekim alanı ve oransal dağılımı

Ürünler	İŞLETME BÜYÜKLÜK GRUPLARI						İşletmeler ortalaması	
	1 - 100 baş		101 - 200 baş		201 - + baş		Ekim alanı (da)	%
	Ekim alanı (da)	%	Ekim alanı (da)	%	Ekim alanı (da)	%		
Tahıllar	65,93	72,25	61,30	69,37	66,74	68,56	64,72	71,11
Buğday (s)	16,42	18,00	4,99	5,65	13,04	13,40	12,93	14,20
Arpa (s)	3,51	3,85	2,31	2,62	11,52	11,84	3,91	4,30
Buğday (k)	25,81	28,28	27,81	31,48	21,09	21,66	25,94	28,50
Arpa (k)	20,15	22,08	26,18	29,62	21,09	21,66	21,92	24,08
Mısır	0,04	0,04	0,00	-	0,00	-	0,02	0,03
Baklagiller	13,16	14,42	12,86	14,55	16,52	16,97	13,38	14,70
Nohut	4,146	4,54	2,29	2,59	2,61	2,68	3,49	3,83
Mercimek	9,009	9,87	10,57	11,96	13,91	14,29	9,89	10,87
End.Bitkileri	2,36	2,59	5,00	5,66	11,09	11,39	3,90	4,28
Pamuk(s)	0,475	0,52	2,714	3,07	11,09	11,39	2,07	2,27
Tütün	1,886	2,07	2,286	2,59	0,00	-	1,82	2,01
Meyve	7,15	7,83	7,88	8,92	1,48	1,52	6,83	7,51
Fıstık	3,250	3,56	2,15	2,43	1,21	1,24	2,76	3,03
Zeytin	2,120	2,32	3,24	3,67	0,27	0,28	2,26	2,49
Nar	1,150	1,26	2,32	2,63	0,00	-	1,37	1,50
Diğer	0,630	0,69	0,17	0,19	0,00	-	0,44	0,49
Bağ	2,660	2,91	1,33	1,51	1,52	1,56	2,18	2,40
TOPLAM	91,26	100,00	88,37	100,00	97,35	100,00	91,01	100,00

6.4. Nüfus ve İşgücü

6.4.1. Nüfus

Tarımsal faaliyetteki işletmelerin nüfusu aynı zamanda işletmenin işgücü varlığını oluşturmaktadır. İncelenen işletmelerde, işletme başına düşen ortalama nüfus işletme büyüklüğü ile giderek artmakta ve 7,61 ile 11,13 arasında değişmektedir. İşletmeler ortalamasında ise bu miktar 10,80 olup, bunun %53,15 'ini erkek, %46,85 'ini de kadın nüfus oluşturmaktadır (Çizelge 6.5).

Çizelge 6.5 den de görülebileceği gibi, işletmede esas işgücü kaynağını oluşturan 15-49 yaş grubu %45,93 oranı ile en başta gelmekte, bunu %35,19 ile 7-14 yaş grubu, %10,19 ile de 0-6 yaş grubu izlemektedir. 50 ve daha büyük yaş grubundakilerin oranı ise sadece % 8,70'dır. Buradan işletme nüfusunun % 81,12 'sinin 7-49 yaş arasında olduğu ve işgücü açısından önemli bir potansiyelin bölgede bulunduğu görülmektedir.

İşletmeler ortalamasına göre 7 ve daha yukarı yaştaki nüfusun %71,54 'ü okur-yazardır. Bu oran Türkiye ortalamasından (%80,46) (Anonymous 1993)daha düşüktür. Okur-yazar nüfus içinde ise erkek nüfustaki okur-yazar oranı % 84,77 ile Türkiye ortalamasının üstünde iken kadın nüfusta bu oran % 56,18 ile oldukça düşüktür. (Çizelge 6.6).

İşletmelerde nüfusun öğrenim düzeyi incelendiğinde, gerek işletme büyüklük gruplarında ve gerekse işletmeler ortalamasında okur-yazar nüfusun en büyük kısmını ilkokulu bitiren ve halen ilkokula devam eden nüfus oluşturmaktadır. İşletmeler ortalamasında bu grubun oranı % 57,44 olup, diğer büyüklük gruplarında da yaklaşık bu değerdedir. İşletmeler ortalamasına göre, ortaokula devam eden ve bitiren nüfus %5,97, liseye devam eden ve bitiren nüfus %3,84, üniversiteye devam eden ve bitiren nüfus oranı ise yalnızca %0,65dir. Kadın nüfusta ilkokulu bitirenlerin oranı %50,76 dır. Ortaokul mezunları yalnızca %1,44 iken, lise 0,90 ve üniversite mezunu ise 0,13 dür (Çizelge 6.7).

6.4.2. İşgücü

Nüfusun yaş grupları ve cinsiyet bakımından iş başarma kudretleri dikkate alınarak yapılan hesaplamalar sonucuna göre işletmeler ortalamasında, işletmelerin 5,28 EİB' ne sahip oldukları belirlenmiştir. Toplam içinde en büyük payı %69,06 ile 15-49 yaş grubu almaktadır. Bunu %20,04 ile 7-14 yaş grubu ve %10,90 ile 50 ve daha büyük yaş grubu izlemektedir.

Nüfusun sürekli hastalık, eğitim, askerlik ve işletme dışında çalışma nedenleri ile işletme faaliyetine katılmadığı süreler dikkate alındığında işletme başına 4,29 EİB düşmektedir. Bunun mevcut işgücüne oranı %81,75'dir. Yani toplam işgücünün %18,25'ı kullanılmamaktadır (Çizelge 6.8). Tarlada çalışılabilir günlerin hesaplanmasında ise , öncelikle üretim dönemine ait takvim günü sayısı belirlenmiştir. Daha sonra takvim günü sayısından , milli ve dini bayram günü sayısı ile hava muhalefetinden dolayı tarlada çalışılmayan gün sayısı çıkarılarak tarlada çalışılabilir gün sayısı 281 olarak hesaplanmıştır. Buna göre incelenen işletmelerde aile işgünü potansiyeli, her bir büyüklük grubu için hesaplanan erkek işgücü birimlerinin 281 ile çarpılmasıyla bulunmuştur.

Böylece, elde edilen değerlere göre aile işgünü potansiyeli; 1-100 büyüklük grubunda 1118,38 , 101-200 büyüklük grubunda 1348,8 , 201 ve daha büyük işletmelerde 1376,9 ve işletmeler ortalamasında ise 1205,49 dur.

İncelenen işletmelerde, belirli dönemlerde iş azamilerinin ortaya çıkması nedeniyle, yalnızca aile işgücü potansiyeli yetersiz olanlar değil, yeterli olanlarda ücretli işgücüne yer vermektedir. İncelenen işletmelerde yabancı işgücünün büyük kısmını geçici işçiler oluşturmaktadır. İşletmeler ortalamasına göre çalışan toplam işgücünün %13,75'ı yabancı işgücüdür. En büyük işletme büyüklük grubunda ücretli işgücü daha fazla tespit edilmiştir.

Çizelge 6.5. İncelenen işletmelerde nüfusun yaş grupları ve cinsiyete göre dağılımı

Yaş Grupları	İŞLETME BÜYÜKLÜK GRUPLARI												İşletmeler Ortalaması			
	1-100				101-200				201-+				E	K	T	%
	E	K	T	%	E	K	T	%	E	K	T	%				
0 - 6	0,46	0,52	0,98	12,88	0,64	0,64	1,28	14,90	0,78	0,61	1,39	12,49	0,54	0,56	1,10	10,19
7- 14	1,07	1,01	2,08	27,33	0,86	1,00	1,86	21,65	1,48	1,57	3,05	27,40	1,86	1,94	3,80	35,19
15- 49	1,99	1,62	3,61	47,44	2,66	1,97	4,63	53,90	3,39	2,65	6,04	54,27	2,84	2,12	4,96	45,93
50- +	0,50	0,44	0,94	12,35	0,41	0,41	0,82	9,55	0,35	0,30	0,65	5,84	0,50	0,44	0,94	8,70
TOPLAM	4,02	3,59	7,61	100,00	4,57	4,02	8,59	100,00	6,00	5,13	11,13	100,00	5,74	5,06	10,80	100,00

Çizelge 6.6. İncelenen işletmelerde nüfusun okur - yazarlık oranı (7 ve yukarı yaştaki nüfus)

İşletme Büyüklük Grupları	ERKEK			KADIN			GENEL TOPLAM		
	okur yazar değil	okur yazar	Toplam	okur yazar değil	okur yazar	Toplam	okur yazar değil	okur yazar	Toplam
1-100	13,84	86,16	100,00	42,34	57,66	100,00	27,08	72,92	100,00
101-200	17,42	82,58	100,00	41,59	58,41	100,00	28,57	71,43	100,00
201-+	18,10	81,90	100,00	60,83	39,17	100,00	37,56	62,44	100,00
İşletmeler ortalaması	15,23	84,77	100,00	43,82	56,18	100,00	28,46	71,54	100,00

Çizelge 6.7. İncelenen işletmelerde nüfusun öğrenim düzeyi (7 ve yukarı yaştaki nüfus) %

İşletme Büyük­lük Grupları	ERKEK							KADIN							GENEL TOPLAM						
	okur yazar değil	okur yazar	ilk	orta	lise	Üniv.	Toplam	okur yazar değil	okur yazar	ilk	orta	lise	Üni.	Toplam	okur yazar değil	okur yazar	ilk	orta	lise	Üniv	Toplam
1-100	13,84	4,06	64,95	9,96	6,08	1,11	100,00	42,34	3,83	51,28	1,70	0,64	0,21	100,00	27,08	3,95	58,59	6,13	3,56	0,69	100,00
101-200	17,42	4,17	59,85	9,47	7,95	1,14	100,00	41,59	0,89	54,42	1,33	1,77	0,00	100,00	28,57	2,65	57,35	5,72	5,10	0,61	100,00
201-+	18,10	6,03	61,21	10,35	3,45	0,86	100,00	60,83	3,09	36,08	0,00	0,00	0,00	100,00	37,56	4,69	49,77	5,63	1,88	0,47	100,00
İşletmeler																					
Ortalaması	15,23	4,27	63,19	9,86	6,36	1,10	100,00	43,82	2,94	50,76	1,44	0,90	0,13	100,00	28,46	3,66	57,44	5,97	3,84	0,65	100,00

Çizelge 6.8. İncelenen işletmelerde işgücü varlığı (EİB)

İşletme Büyük­lük Grupları	AİLE İŞGÜCÜ								Üretimde bulunan işgücü	Mevcut işgücüne oranı	YABANCI İŞGÜCÜ			TOPLAM
	YAŞ GRUPLARI						Toplam				Daimi	Geçici	Toplam	
	7 - 14		15- 49		50-+		EİB	%						
	EİB	%	EİB	%	EİB	%					EİB	%	EİB	
1-100	1,04	21,44	3,21	66,19	0,60	12,37	4,85	100,00	3,98	82,06	0,22	0,58	0,80	4,78
101-200	0,93	16,64	4,14	74,06	0,52	9,30	5,59	100,00	4,80	85,87	0,13	0,09	0,22	5,02
201-+	1,52	20,79	5,38	73,60	0,41	5,61	7,31	100,00	4,90	67,03	0,22	0,05	0,27	5,17
İşletmeler														
Ortalaması	1,05	20,04	3,67	69,06	0,56	10,90	5,28	100,00	4,29	81,75	0,19	0,39	0,59	4,88

6.4.3. Çekigücü

İşletmelerin yalnızca %35,06 'sında traktör bulunmaktadır. Traktörü bulunmayan işletmelerde, arazisi makine kullanımına elverişli olanlar dışarıdan traktör kiralamakta, makine kullanımına elverişsiz arazisi olan işletmeciler ise hayvan çekigücü ile toprak işleme işlemlerini yapmaktadırlar.

Traktör sahipliği işletme büyüklüğü arttıkça azalmaktadır. 1-100 büyüklük grubunda işletmelerin yalnızca %39,24'ünde traktör var iken, bu oran 101 - 200 büyüklük grubunda %38,57, 201 ve üstü büyüklük grubunda % 34,78'dir. Traktör sahipliğinde amaç sadece bitkisel üretim faaliyetlerini gerçekleştirmek değildir. Öyleki işletme arazisi bulunmayan işletmelerde de traktöre rastlanmıştır. Bunun nedeni sorulduğunda dağdaki hayvanlara yem ve su taşımak amacıyla satın alındığı söylenmiştir.

6.5. Sermaye

6.5.1. Aktif Sermaye

Aktif sermaye, çiftlik ve işletme sermayesi olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Çiftlik sermayesinin içinde; arazi, arazi ıslahı, bina ve bitki sermayesi, işletme sermayesi içinde ise; hayvan, alet-makine, yardımcı maddeler varlığı ve para sermayesi yer almaktadır.

6.5.1.1. Çiftlik sermayesi

6.5.1.1.1. Arazi sermayesi

İncelenen işletmelerde arazi sermayesi tarla, meyve ve bağ arazisinin toplamından oluşmaktadır. İşletme büyüklük gruplarına göre 23.292.391.304 TL ile 31.374.595.494 TL arasında değişen arazi sermayesi işletmeler ortalamasında 29.131.356.425 TL'dir. Arazi sermayesinin %87,91'ini tarla arazisi,%0,36 'sını sebzelik, %9,41 'ini meyvelik ve %2,32 sini bağ arazisi kıymetinden meydana gelmektedir. İşletmeler ortalamasında arazi sermayesinin %82,56 gibi büyük bir bölümünü mülk arazi oluşturmaktadır. Kiraya ve ortağa tutulan arazi değeri ise 5.560.753.387 TL ile, %86,28 oranında yer almaktadır. İşletme büyüklük grupları içinde, kiraya ve ortağa tutulan arazi değeri en fazla üçüncü büyüklük grubunda olup, bunu ikinci ve birinci grup izlemektedir. Nitekim, kiraya ve ortağa tutulan arazi değeri 1-100 büyüklük grubunda 4.851.708.861 TL ile toplam arazi değerinin

%15,46'sını, 101-200 büyüklük grubunda 6.348.571.429 TL ile %24,43'ünü, 201 ve üstü büyüklük grubunda 8.034.782.609 TL ile %34,50'sını oluşturmaktadır. Arazi sermayesinin çiftlik sermayesi içindeki oranı %75,28 (Çizelge 6.13), aktif sermaye içindeki oranı ise %62,95'dir (Çizelge 6.20).

Çizelge 6.9. İncelenen işletmelerde ortalama arazi sermayesi

İşletme Büyüklük Grupları	Tarla Arazisi		Sebzelik		Meyvelik		Bağ		TOPLAM	
	TL	%	TL	%	TL	%	TL	%	TL	%
1-100	28.515.803.797	90,89	149.398.785	0,48	2.000.522.152	6,38	708.860.759	2,26	31.374.595.494	100,00
101-200	20.099.464.286	77,35	15.000.000	0,06	5.177.857.143	19,93	693.571.429	2,67	25.985.892.857	100,00
201-+	22.413.043.478	96,22	59.782.609	0,26	423.913.044	1,82	395.652.174	1,70	23.292.391.304	100,00
İşletmeler ortalaması	25.609.473.862	87,91	103.706.122	0,36	2.742.263.487	9,41	675.906.658	2,32	29.131.356.425	100,00

6.5.1.1.2. Arazi ıslahı sermayesi

Çiftlik sermayesi içinde en düşük payı arazi ıslahı sermayesi almaktadır. İncelenen işletmelerde kanal, su kuyusu, duvar ve diğer arazi ıslahından oluşan arazi ıslahı sermayesinin işletme başına düşen ortalama kıymeti 533.845.321 TL'dir. Arazi ıslahı sermayesi en fazla 201 ve daha fazla küçükbaş hayvanı olan işletme büyüklük grubunda bulunmaktadır (Çizelge 6.10). Arazi ıslahı sermayesi çiftlik sermayesi içinde %1,38 (Çizelge 6.13), aktif sermaye içinde ise %1,15 lık pay almaktadır (Çizelge 6.20).

Çizelge 6.10 İncelenen işletmelerde arazi ıslahı sermayesi (TL)

İşletme Büyüklük	ARAZİ ISLAHI SERMAYESİ					Toplam(TL)
	Kanal	Su Kuyusu	Sulama Diğer	Duvar	Diğer	
1-100	10.126.582	392.088.608	6.962.025	-	113.924.051	523.101.266
101-200	95.714.286	292.142.857	-	714.286	4.285.714	392.857.143
201-+	21.739.130	1.006.521.739	4.347.826	-	4.347.826	1.036.956.521
İşletmeler ortalaması	35.060.702	420.495.813	4.780.856	199.214	73.308.737	533.845.321

6.5.1.1.3. Bina sermayesi

İncelenen işletmelerde bina sermayesi Çizelge 6.11 de verilmiştir. Çizelgeden de görüldüğü gibi, işletmeler ortalamasına göre 4.586.055.535 TL olan bina sermayesi işletme büyüklük grupları itibariyle 4.104.177.216 TL- 5.601.285.715 TL arasında değişmektedir. Ortalama bina sermayesi 5.601.285.715 TL ile 101-200 büyüklük grubunda en yüksek, 4.104.177.216 TL ile 1-100 büyüklük grubunda en düşüktür. Bina sermayesinin çiftlik sermayesi içindeki oranı %11,85 (Çizelge 6.13), aktif sermaye içindeki oranı ise %9,91'dir (Çizelge 6.20).

Çizelge 6.11. İncelenen işletmelerde bina sermayesi

	İŞLETME BÜYÜKLÜK GRUPLARI			İşletmeler ortalaması
	1-100	101-200	201-+	
Konut	2.299.367.089	2.965.714.286	2.521.739.130	2.505.580.601
Ahır	234.493.671	355.285.714	119.565.217	257.655.125
Ağıl	968.987.342	1.451.714.286	1.517.391.304	1.153.853.690
Samanlık	301.740.506	447.857.143	365.217.391	348.306.919
Yem Deposu	153.955.696	365.714.286	160.869.565	213.648.477
Ambar	83.544.304	7.142.857	78.260.870	61.751.978
Hangar	12.658.228	-	43.478.261	11.950.963
Diğer	49.430.380	7.857.143	-	33.307.781
Toplam	4.104.177.216	5.601.285.715	4.806.521.738	4.586.055.535

6.5.1.1.4. Bitki sermayesi

Çiftlik sermayesi içinde yer alan bitki sermayesi, meyveli ve meyvesiz ağaçların değeri ile tarla demirbaşından oluşmaktadır. Bitki sermayesinin işletme başına düşen ortalama değeri, işletme büyüklük grupları itibariyle 3.988.285.714 TL ile 4.691.240.506 TL arasında değişmektedir. İşletmeler ortalamasında ise 4.447.098.280 TL'dir. En yüksek bitki sermayesi 1-100 büyüklük grubundaki işletmelerde bulunmaktadır (Çizelge 6.12). Çiftlik sermayesi içinde %11,49 (Çizelge 6.13), aktif sermaye içinde ise %9,61 lik pay almaktadır (Çizelge 6.20).

6.5.1.1.5. Toplam çiftlik sermayesi

İncelenen işletmelerde işletme başına ortalama 38.698.355.561 TL çiftlik sermayesi düşmektedir. Bunun %75,28 'ni arazi sermayesi, % 11,85'ini bina sermayesi, % 11,49 'unu bitki sermayesi ve %1,38 'ini de arazi ıslahı sermayesi oluşturmaktadır. En yüksek çiftlik sermayesi 1-100 büyüklük grubunda bulunmaktadır. İşletme arazisinin dekarına düşen çiftlik sermayesi işletmeler ortalamasında 358.982.890 TL olup, işletme büyüklüğü arttıkça azalmaktadır. İşletmelerde bulunan BBHB'ne düşen çiftlik sermayesi işletmeler ortalamasında 3.241.068.305 TL dir. İşletme büyüklüğü arttıkça azalmakta ve 5.846.711.851 TL' dan 1.032.944.492 TL' ye kadar düşmektedir (Çizelge 6.13). İşletme büyüklüğü arttıkça hayvan sayısı da arttığı için büyük işletmelerde BBHB başına düşen sermaye küçük işletmelerden daha azdır.

Çizelge 6.12. İncelenen işletmelerde bitki sermayesi ve tarla demirbaşı

	İŞLETME BÜYÜKLÜK GRUPLARI						İşletmeler ortalaması	
	1-100		101-200		201-+		Adet	Değer (TL)
	Adet	Değer (TL)	Adet	Değer (TL)	Adet	Değer (TL)		
Antep Fıstığı	90,38	2.190.047.468	47,29	2.714.285.714	62,83	3.257.608.696	75,84	2.434.046.123
Bağ	78,35	1.797.468.354	44,71	595.714.286	49,57	541.304.348	66,33	1.347.234.521
Zeytin	18,70	433.765.823	1,29	507.142.857	13,04	217.391.304	13,33	434.410.772
Nar	7,37	166.867.089	7,57	155.714.286	7,83	134.782.609	7,47	160.817.634
Diğer	2,04	28.765.823	1,39	5.285.714	0,78	3.652.174	1,74	19.916.810
Toplam	196,84	4.616.914.557	102	3.978.142.857	134	4.154.739.131	165	4.396.425.861
Meyvesiz Ağaçlar	8,20	44.746.835	-	-	-	-	5,16	
Tarla Demirbaşı	-	29.579.114	-	10.142.857	-	11.521.739	-	22.504.286
Nadas	-	14.563.291	-	5.571.429	-	7.608.696	-	11.418.420
Tohum	-	9.794.304	-	2.428.571	-	2.173.913	-	7.041.973
Gübreleme	-	5.221.519	-	2.142.857	-	1.739.130	-	4.043.893
Toplam	-	4.691.240.506	-	3.988.285.714	-	4.166.260.870	-	4.447.098.280

Çizelge 6.13 İncelenen işletmelerde ortalama çiftlik sermayesi ve oransal dağılımı

İşletme Büyük­lük Grupları (baş)	ÇİFTLİK SERMAYESİ								Çiftlik Sermayesi Toplamı		İşletme arazisinin dekarına düşen çiftlik sermayesi (TL)	BBHB'ne düşen çiftlik sermayesi (TL)
	Arazi Sermayesi		Arazi Islahı Sermayesi		Bina Sermayesi		Bitki Sermayesi		(TL)	%		
	(TL)	%	(TL)	%	(TL)	%	(TL)	%				
1-100	31.374.595.494	77,10	523.101.266	1,29	4.104.177.216	10,09	4.691.240.506	11,53	40.693.114.482	100,00	365.321.074	5.846.711.851
101-200	25.985.892.857	72,25	392.857.143	1,09	5.601.285.715	15,57	3.988.285.714	11,09	35.968.321.429	100,00	354.053.760	2.179.898.268
201- +	23.292.391.304	69,94	1.036.956.521	3,11	4.806.521.738	14,43	4.166.260.870	12,51	33.302.130.433	100,00	326.203.648	1.032.944.492
İşletmeler ortalaması	29.131.356.425	75,28	533.845.321	1,38	4.586.055.535	11,85	4.447.098.280	11,49	38.698.355.561	100,00	358.982.890	3.241.068.305

6.5.1.2. İşletme sermayesi

İşletmelerdeki sabit sermaye unsurlarının verimli ve karlı bir şekilde çalışmasına olanak sağlayan işletme sermayesi, hayvan, alet- makine gibi sabit işletme sermayesi ile yardımcı maddeler ve para gibi döner işletme sermayesinden oluşmaktadır (Erkuş vd 1996).

6.5.1.2.1. Hayvan sermayesi

İşletme sermayesi içinde en önemli yeri hayvan sermayesi almaktadır. Hayvan sermayesinin tamamı irat hayvanları değerinden oluşmaktadır. İşletmeler ortalamasında işletme başına düşen irat hayvanı 11,94 BBHB olup, bunun %78,14 ünü küçükbaş, %21,86 'sini ise büyükbaş hayvanlar oluşturmaktadır.

İncelenen işletmelerde en fazla küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, küçükbaş içinde de en fazla koyun yetiştiriciliği yapılmaktadır. İşletmeler ortalamasında işletme başına 109,93 küçükbaş hayvan düşmektedir. Bunun % 78,82 'sini koyun, %21,18 'ini keçi oluşturmaktadır. İncelenen işletmelerde işletme başına düşen koyun varlığı 86,63 keçi varlığı 23,28 ' dir. Bu değer 1-100 işletme büyüklük grubunda 41,07 koyun ve 13,84 keçi, 101-200 büyüklük grubunda 116,62 koyun, 34,32 keçi ve 201 ve daha fazla işletme grubunda 308,48 koyun ve 54,65 keçidir. İncelenen işletmelerde işletme başına 2,60 BBHB olarak büyükbaş hayvan düşmekte, bu da toplam hayvan varlığının BBHB 'i olarak % 21,78'ini oluşturmaktadır. Hayvan sermayesinin işletme sermayesi içindeki oranı %60,09 (Çizelge 6.18), aktif sermaye içindeki oranı ise %9,84'dır (Çizelge 6.20).

6.5.1.2.2. Alet- makine sermayesi

İncelenen işletmelerde alet-makine sermayesi en yüksek 201 ve daha fazla küçükbaş hayvana sahip olan işletme büyüklük grubundaki işletmelerde 2.265.652.173 TL ve en az 101-200 büyüklük grubundaki işletmelerde 2.016.571.428 TL ' dır. En küçük işletme büyüklük grubunda alet makine sermayesi değeri ise 2.175.301.139 TL ' dır. İşletmeler ortalamasında ise işletme başına 2.139.307.577 TL alet makine sermayesi düşmekte bunun büyük bölümünü de traktör değeri oluşturmaktadır (Çizelge 6.15).

Çizelge 6.14. İncelenen işletmelerde BBHB cinsinden hayvan varlığı

		İŞLETME BÜYÜKLÜK GRUPLARI									İşletmeler ortalaması		
		1-100			101-200			201-+			Baş	BBHB	TL
		Baş	BBHB	TL	Baş	BBHB	TL	Baş	BBHB	TL			
Büyükbaş Toplam	*	3,29	2,36	607.563.291	5,32	3,68	907.142.857	1,56	1,05	341.739.131	3,70	2,60	666.766.539
Boğa	1,40	0,09	0,13	29.430.380	0,06	0,08	20.000.000	-	-	-	0,07	0,10	24.104.424
İnek	1,00	1,56	1,56	401.297.468	2,40	2,40	613.214.286	0,87	0,87	286.956.522	1,73	1,73	449.927.438
Düve	0,70	0,19	0,13	30.443.038	0,36	0,25	44.928.571	-	-	-	0,22	0,15	31.694.471
Tosun	0,80	0,33	0,26	70.569.620	0,51	0,41	76.428.571	-	-	-	0,35	0,28	65.739.504
Dişi Dana	0,50	0,09	0,05	11.392.405	0,36	0,18	45.571.429	0,09	0,05	10.434.783	0,17	0,08	20.837.217
Erkek Dana	0,50	0,08	0,04	8.607.595	0,09	0,05	9.714.286	0,04	0,02	5.652.174	0,08	0,04	8.645.535
Dişi Buzağı	0,20	0,76	0,15	40.379.747	1,17	0,23	69.000.000	0,52	0,10	36.521.739	0,85	0,17	48.008.542
Erkek Buzağı	0,20	0,19	0,04	15.443.038	0,37	0,07	28.285.714	0,04	0,01	2.173.913	0,23	0,05	17.809.408
Küçükbaş Toplam		54,91	4,60	1.807.512.658	150,94	12,82	5.499.607.143	363,13	31,19	13.283.695.652	109,91	9,34	3.888.456.173
Koç	0,12	0,78	0,09	52.784.810	2,03	0,24	172.642.857	7,48	0,90	598.043.478	1,74	0,21	136.158.913
Koyun	0,10	24,73	2,47	1.029.177.215	74,59	7,46	3.279.314.286	196,83	19,68	8.808.260.870	54,40	5,44	2.369.304.507
Toklu	0,08	3,41	0,27	71.822.785	10,00	0,80	315.500.000	30,39	2,43	846.521.739	7,72	0,62	210.746.784
Kuzu	0,05	12,15	0,61	239.689.873	30,00	1,50	614.285.714	73,78	3,69	1.389.130.435	22,77	1,14	449.453.409
Teke	0,12	0,49	0,06	29.259.494	0,49	0,06	24.357.143	0,74	0,09	37.173.913	0,51	0,06	28.617.189
Keçi	0,10	8,08	0,81	301.417.722	18,14	1,81	776.321.429	22,13	2,21	855.217.391	12,17	1,22	484.596.416
Çebiş	0,08	0,67	0,05	15.063.291	5,20	0,42	165.800.000	19,87	1,59	574.782.609	3,69	0,30	108.374.049
Oğlak	0,05	4,60	0,23	68.297.468	10,49	0,52	151.385.714	11,91	0,60	174.565.217	6,91	0,35	101.204.906
TOPLAM		58,20	6,96	2.415.075.949	156,26	16,50	6.406.750.000	364,69	32,24	13.625.434.783	113,63	11,94	4.555.222.711

* BBHB ' ne çevirmede kullanılan katsayılar

Çizelge 6.15. İncelenen işletmelerde alet-makine varlığı

	İŞLETME BÜYÜKLÜK GRUPLARI						İşletmeler ortalaması	
	1-100		101+200		201-+		Adet	Değer(TL)
	Adet	Değer(TL)	Adet	Değer(TL)	Adet	Değer(TL)		
Traktör	0,392	1.665.832.785	0,386	1.597.857.143	0,391	1.739.130.435	0,390	1.653.588.443
Römork	0,399	180.126.582	0,343	146.000.000	0,304	243.478.261	0,375	176.411.692
Pulluk	0,360	60.284.810	0,329	48.857.143	0,304	64.347.826	0,346	57.469.806
Mibzer	0,177	86.234.177	0,100	46.428.571	0,130	71.739.130	0,151	73.804.647
Kazayağı	0,177	29.715.190	0,129	18.428.571	0,130	17.391.304	0,159	25.438.484
Motopomp	0,019	22.784.810	0,029	28.571.429	0,043	43.478.261	0,024	26.294.218
Harman Makinası	0,101	80.854.430	0,100	86.428.571	0,043	36.086.957	0,095	78.308.357
Tırmık	0,032	5.696.203	0,014	1.428.571	0,043	10.869.565	0,028	4.979.840
Mücadele Aleti	0,089	24.367.089	0,043	22.428.571	0,043	6.521.739	0,072	22.191.802
Süt Makinası	0,038	6.012.658	0,014	3.571.429	0,130	15.217.391	0,040	6.174.953
Aletler	-	13.392.405	-	16.571.429	-	17.391.304	-	14.645.334
TOPLAM	-	2.175.301.139	-	2.016.571.428	-	2.265.652.173	-	2.139.307.577

Alet makine sermayesinin işletme sermayesi içindeki oranı %28,22, aktif sermaye içindeki oranı ise %4,62'dir.

6.5.1.2.3. Yardımcı maddeler varlığı

Yardımcı maddeler varlığı; işletme ambarında bulunan tohumluk, yem, gübre, ilaç ile yiyecek maddeleri, yakacak ve satılmak üzere ayrılan ürün değerleri toplamından oluşmaktadır. İncelenen işletmelerde yardımcı maddeler varlığı 503.778.798 TL ile 1.089.340.499 TL arasında değişmektedir. 101-200 büyüklük grubu ile 201 ve üstü işletme büyüklük grubundaki alet-makine sermayesi birbirine çok yakın çıkmıştır. İşletmeler ortalamasında ise işletme başına 720.646.045 TL düşmektedir (Çizelge 6.16). Yardımcı maddeler varlığı işletme sermayesi içinde %9,51 (Çizelge 6.18), aktif sermaye içinde de %1,56 lik pay almaktadır (Çizelge 6.20).

Çizelge 6.16. İncelenen işletmelerde yardımcı maddeler varlığı

Yardımcı Maddeler Nevi	İŞLETME BÜYÜKLÜK GRUPLARI						İşletmeler ortalaması	
	1-100		101-200		201-+		Miktar (kg)	Değer (TL)
	Miktar (kg)	Değer (TL)	Miktar (kg)	Değer (TL)	Miktar (kg)	Değer (TL)		
Tohumluk		60.931.329		62.298.857		28.239.131		58.318.127
Buğday	300,51	30.663.924	334,86	36.651.429	84,78	9.456.522	290,33	30.391.241
Arpa	167,03	16.564.873	218,39	22.093.857	16,30	1.826.087	167,55	16.756.834
Mercimek	38,61	13.702.532	9,07	3.553.571	56,52	16.956.522	32,01	11.170.052
Yemler		362.057.278		920.127.357		973.626.077		573.722.725
Arpa	1.465,19	140.313.291	3.460,93	364.392.857	5.510,87	535.869.555	2.392,39	239.042.036
Saman	2.746,20	203.096.519	6.550,00	543.721.429	4.434,78	384.304.348	3.961,75	314.695.444
Tuz	4,24	220.253	13,64	667.857	19,13	843.478	8,23	402.177
Kuru Küspe	3,17	253.165	7,14	857.143	4,35	869.565	4,39	478.077
Sanayi Yemi	136,90	15.291.139	528,57	59.500	217,39	28.260.870	253,51	12.231.062
Diğer	28,79	2.882.911	128,57	10.428.571	260,87	23.478.261	77,88	6.873.930
Ticari Gübre	261,71	29.639.241	282,14	26.757.143	26,09	2.869.565	245,83	26.383.322
Tarımsal İlaç	-	2.050.633	-	3.128.571	-	-	-	2.163.432
Yiyecek	-	40.176.266	-	75.885.714	-	83.695.652	-	54.122.007
Yakacak	-	2.594.937	-	1.142.857	-	-	-	1.952.256
Stok	-	6.329.114	-	-	-	-	-	3.984.177
TOPLAM	-	503.778.798	-	1.089.340.499	-	1.088.430.425	-	720.646.045

6.5.1.2.4. Para sermayesi

İşletmelerin mevcut para miktarıyla alacakları toplamından oluşan para sermayesi incelenen işletmelerde işletme başına 165.493.249 TL düşmektedir. Bunun %70,32'sini para mevcudu, %29,68'ini de alacaklar oluşturmaktadır. En az para sermayesi en küçük işletme büyüklük grubunda, en fazla ise üçüncü büyüklük grubunda bulunmaktadır (Çizelge 6.17). Para sermayesinin oranı, işletme sermayesi içinde %2,18 (Çizelge 6.18), aktif sermaye içinde ise %0,36'dir (Çizelge 6.20).

Çizelge 6.17 İncelenen işletmelerde para sermayesi (TL)

İşletme Büyüklük Grupları	Para Mevcudu		Alacaklar		Genel Toplam	
	(TL)	%	(TL)	%	(TL)	%
1-100	47.613.924	61,91	29.292.152	38,09	76.906.076	100,00
101-200	239.414.286	78,10	67.142.857	21,90	306.557.143	100,00
201-+	214.347.826	62,17	130.434.783	37,83	344.782.609	100,00
İşletmeler Ortalaması	116.379.870	70,32	49.113.379	29,68	165.493.249	100,00

6.5.1.2.5. Toplam işletme sermayesi

İncelenen işletmelerde, işletme başına 7.580.669.583 TL işletme sermayesi düşmektedir. Bunun %60,09'sini hayvan, %28,22'sini alet-makine, %9,51'ini yardımcı mallar varlığı ve %2,18'ini para sermayesi oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi tüm işletme büyüklük gruplarında hayvan sermayesi en büyük payı almakta, işletme büyüklük grupları itibariyle %46,70 ile %78,65 arasında değişmektedir. İşletme büyüklüğü arttıkça işletme sermayesi ve de işletme arazisinin dekarına düşen işletme sermayesi artmakta, ancak buna karşın BBHB' ne düşen işletme sermayesi işletmeler büyüdükçe azalmaktadır. İşletme arazisinin dekarına düşen işletme sermayesi işletmeler ortalamasında 70.321.610 TL'dir. BBHB'ne düşen işletme sermayesi işletmeler ortalamasında ise 634.896.950 TL olup, bu miktar 742.968.673 TL ile 1-100 işletme büyüklük grubunda en yüksektir (Çizelge 6.18).

6.5.1.3. Aktif sermayenin topluca incelenmesi

Aktif sermayenin toplam değeri, işletmeler ortalamasında 46.279.025.143 TL olup, işletme büyüklük gruplarında 45.787.540.499 TL ile 50.626.430.423 TL arasında değişmektedir. İşletmeler ortalamasındaki bu değer % 83,62 'sini çiftlik sermayesi, % 16,38 'ini işletme sermayesi oluşturmaktadır. Toplam aktif sermayenin % 9,84 'ünü hayvan sermayesi oluşturmaktadır. Aktif sermaye içinde arazi sermayesini oranı ise %62,95 ile en fazladır. Bunu sırasıyla % 9,91 ile bina sermayesi , % 9,84 ile hayvan sermayesi % 9,61 ile bitki sermayesi, % 4,62 ile alet makine sermayesi , % 1,56 ile yardımcı maddeler, % 1,15 ile arazi ıslahı sermayesi ve % 0,36 ile para sermayesi izlemektedir.

6.5.2. Pasif sermaye

İncelen işletmelerde pasif sermaye, işletmede kullanılan yabancı sermaye ile öz sermayenin toplamından oluşmaktadır.

6.5.2.1. Yabancı sermaye

İncelenen işletmelerin aktif sermayesinde, kira ve ortağa tutulan arazi değeri de yer almaktadır. Bu nedenle, yabancı sermaye, işletmenin borçları ile kira ve ortağa tuttukları arazi değerinden oluşmaktadır.

6.5.2.1.1. Borçlar

İncelenen işletmelerde borçlar banka, kooperatif ve şahıslardan alınan borçlardır. İşletmelerde mevcut borçların %38,28 ini banka borcu, %13,06 sını kooperatif borcu, %48,66 sını da şahıslardan alınan borçlar oluşmaktadır. İncelenen işletmelerde en fazla kredi kullanan 101-200 işletme büyüklük grubudur. İşletmelerin kooperatiflerden daha az oranda kredi almalarının en büyük nedeni kooperatife ortak olmamalarıdır.

6.5.2.1.2. Kiraya ve ortağa tutulan arazi değeri

İncelenen işletmelerde kira ve ortağa tutulan arazi değeri işletmeler ortalamasında 5.560.753.387 TL dir. En yüksek değer üçüncü büyüklük grubunda bulunmakta bunu, ikinci ve birinci büyüklük grubu izlemektedir.

Kira ve ortağa tutulan arazi kıymeti yabancı sermayenin %86,28'ını oluşturmaktadır. Dekar başına düşen toplam yabancı sermaye miktarı 59.786.762 TL dir. Dekar başına düşen yabancı sermayenin en yüksek olduğu grup 201 ve üstü işletme büyüklük grubudur.

6.5.2.2. Öz sermaye

İncelenen işletmelerde öz sermaye, aktif sermayeden borçlar ile kira ve ortağa tutulan arazi kıymetinin çıkarılmasıyla bulunmaktadır. İşletmeler ortalamasında öz sermaye 39.834.012.174 TL ile, toplam pasif sermayenin % 86,07 sini oluşturmaktadır. Tüm işletme büyüklük gruplarında ve işletmeler ortalamasında, toplam pasif sermaye içinde en büyük payı öz sermaye almaktadır. En büyük işletme büyüklük grubunun toplam pasif sermayesi içinde

öz sermaye % 79,84'lik bir pay alırken, en küçük işletme büyüklük grubunda bu oran %88,06'dır. Yani küçük işletmeler daha fazla yabancı sermaye kullanmaktadır.

İşletmeler ortalamasında göre işletme başına düşen aktif sermayenin %83,62 sini çiftlik, %16,38'ini işletme sermayesi oluşturmaktadır. İşletme büyüklüğü arttıkça çiftlik sermayesinin aktif sermaye içindeki oranı azalırken, işletme sermayesinin oranı artmaktadır.

Çizelge 6.18 İncelenen işletmelerde ortalama işletme sermayesi ve oransal dağılımı

İşletme Büyük­lük Grupları (baş)	İŞLETME SERMAYESİ								İşletme Sermayesi Toplamı		İşletme arazisinin Dekarına Düşen İşletme Sermayesi (TL)	BBHB'ne düşen işletme sermayesi (TL)
	Hayvan Sermayesi		Alet Makine Sermayesi		Yardımcı Maddeler Varlığı		Para Sermayesi		(TL)	%		
	(TL)	%	(TL)	%	(TL)	%	(TL)	%				
1-100	2.415.075.949	46,70	2.175.301.139	42,07	503.778.798	9,74	76.906.076	1,49	5.171.061.962	100,00	46.423.036	742.968.673
101-200	6.406.750.000	65,25	2.016.571.428	20,54	1.089.340.499	11,09	306.557.143	3,12	9.819.219.070	100,00	96.655.370	595.104.186
201- +	13.625.434.783	78,65	2.265.652.173	13,08	1.088.430.425	6,28	344.782.609	1,99	17.324.299.990	100,00	169.696.346	537.354.218
İşletmeler ortalaması												
	4.555.222.711	60,09	2.139.307.577	28,22	720.646.045	9,51	165.493.249	2,18	7.580.669.583	100,00	70.321.610	634.896.950

Çizelge 6.19. İncelenen işletmelerde yabancı sermaye

İşletme Büyük­lük Grupları	BORÇLAR								Dekar başına düşen borç (TL)	Kiraya ve ortağa tutulan arazi değeri		TOPLAM		Dekar başına düşen borç toplam (TL)
	Bankaya		Kooperatife		Kişiye		Toplam			TL	%	TL	%	
	TL	%	TL	%	TL	%	TL	%						
1-100	222.594.937	35,72	143.876.582	23,09	256.632.911	41,19	623.104.430	11,38	5.593.899	4.851.708.861	88,62	5.474.813.291	100,00	49.149.953
101-200	441.428.571	42,01	67.857.143	6,46	541.428.571	51,53	1.050.714.285	14,20	10.342.694	6.348.571.429	85,80	7.399.285.714	100,00	72.834.784
201-+	821.739.130	37,83	65.217.391	3,00	1.285.217.391	59,17	2.172.173.912	21,28	21.277.049	8.034.782.609	78,72	10.206.956.521	100,00	99.979.984
İşlet.														
Ort.	338.509.246	38,28	115.469.579	13,06	430.280.759	48,66	884.259.583	13,72	8.202.779	5.560.753.387	86,28	6.445.012.970	100,00	59.786.762

Çizelge 6.20. İncelenen işletmelerde sermaye neveleri ve oranları

Sermaye Nevileri	İŞLETME BÜYÜKLÜK GRUPLARI							
	1-100		101-200		201-+		İşletmeler ortalaması	
	TL	%	TL	%	TL	%	TL	%
Aktif sermaye								
1.Çiftlik sermayesi	40.693.114.482	88,73	35.968.321.429	78,55	33.302.130.433	65,78	38.698.355.561	83,62
Arazi sermayesi	31.374.595.494	68,41	25.985.892.857	56,75	23.292.391.304	46,01	29.131.356.425	62,95
Arazi ıslahı sermayesi	523.101.266	1,14	392.857.143	0,86	1.036.956.521	2,05	533.845.321	1,15
Bina sermayesi	4.104.177.216	8,95	5.601.285.715	12,23	4.806.521.738	9,49	4.586.055.535	9,91
Bitki sermayesi	4.691.240.506	10,23	3.988.285.714	8,71	4.166.260.870	8,23	4.447.098.280	9,61
2.İşletme sermayesi	5.171.061.962	11,27	9.819.219.070	21,45	17.324.299.990	34,22	7.580.669.583	16,38
Hayvan sermayesi	2.415.075.949	5,27	6.406.750.000	13,99	13.625.434.783	26,91	4.555.222.711	9,84
Alet -makine sermayesi	2.175.301.139	4,74	2.016.571.428	4,40	2.265.652.173	4,48	2.139.307.577	4,62
Yardımcı maddeler varlığı	503.778.798	1,10	1.089.340.499	2,38	1.088.430.425	2,15	720.646.045	1,56
Para sermayesi	76.906.076	0,17	306.557.143	0,67	344.782.609	0,68	165.493.249	0,36
Aktif sermaye toplamı	45.864.176.444	100,00	45.787.540.499	100,00	50.626.430.423	100,00	46.279.025.143	100,00
Pasif sermaye								
Borçlar	5.474.813.291	11,94	7.399.285.714	16,16	10.206.956.521	20,16	6.445.012.970	13,93
Öz sermaye	40.389.363.153	88,06	38.388.254.785	83,84	40.419.473.902	79,84	39.834.012.174	86,07
Pasif sermaye toplamı	45.864.176.444	100,00	45.787.540.499	100,00	50.626.430.423	100,00	46.279.025.143	100,00

6.6. İşletmelerin Yıllık Faaliyet Sonuçları

6.6.1. Gayri safi üretim değeri

Gayri safi üretim değeri, işletmenin bir üretim dönemi içinde iktisadi faaliyeti sonucu elde ettiği yeni malların değeri ile üretilen malların yeniden değerlendirilmesi ve mübadelesi yoluyla meydana gelen kıymet artışlarını içerir (Erkuş ve Demirci 1996). İncelenen işletmelerde gayri safi üretim değeri, bitkisel üretim değeri, hayvansal üretim değeri ve prodüktif demirbaş kıymet artışı toplamlarından elde edilmiştir.

Çizelge 6.21 de incelenen işletmelerde bitkisel üretim değeri verilmiştir. İşletmeler ortalamasında bitkisel üretim değeri 2.091.000.270 TL olup, bunun %23,85 'unu tahıllar, %9,84 'unu meyve, % 4,85 'sini endüstri bitkileri, % 0,51 'ünü bağ, %4,29 'unu baklagiller oluşturmaktadır. Tahıllar içinde en fazla üretilen ürün sırasıyla buğday(k) ve buğday(s)'dur. Endüstri bitkilerinden pamuk,tütün, baklagillerden ise nohut ve mercimek üretimi yapılmaktadır

Çizelge 6.22 de hayvansal üretim değeri verilmiştir. İncelenen işletmelerde işletmeler ortalamasında hayvansal üretim değeri 2.733.172.759 TL'dir. Hayvansal üretim değerinin büyük bölümü işletmeler ortalamasında ve tüm işletme büyüklük gruplarında koyun ve keçi yetiştiriciliğinden elde edilmektedir. Öyleki bu oran işletmeler ortalamasında % 83,39 iken, 1-100 grubunda %81,49 , 101-200 büyüklük grubunda %83,18 , 201 ve üstü büyüklük grubunda %96,98' dur. İşletmeler büyüdükçe koyun ve keçi yetiştiriciliğinden elde edilen üretim değerinin payı da giderek artmakta ve en büyük işletme büyüklük grubunda hayvansal üretim değerinin sadece %3,02 'si süt sığırcılığı üretim faaliyetinden elde edilmektedir.

Üretim faaliyetleri incelendiğinde, hayvansal üretim değerinin büyük bölümünün Prodüktif Demirbaş Kıymet Artışından (PDKA) oluştuğu görülmektedir. İşletmeler ortalamasında süt sığırcılığında üretim değerinin %71'ini süt, %0,35'ini satılan gübre ve %28,48'ini PDKA'dan, koyunculukta, %30,70'i süt, %1,68 'i yapağı, %0,03'ü deri ve % 67,59 'ü da PDKA' dan, kıl keçisinde ise üretim değerinin % 55,73'ü süt ve %44,27 ' si de PDKA' dan oluşmaktadır.

Çizelge 6.23'den de görülebileceği gibi gayri safi üretim değeri işletme büyüklüklerine göre 3.891.080.808 TL ile 9.603.310.869 TL arasında değişmekte, işletme büyüklüğü arttıkça gayri safi üretim değeri de artmaktadır. Gerek işletmeler ortalamasında ve gerekse işletme büyüklük

grupları itibariyle gayri safi üretim değeri içinde hayvansal üretimin ve özellikle koyun yetiştiriciliğinin önemli yeri bulunmaktadır.

İşletmeler ortalamasında 4.824.173.029 TL olan gayri safi üretim değerinin %43,34'ünü bitkisel üretim değeri, %56,66 'sını hayvansal üretim değeri oluşturmaktadır. İşletmeler ortalamasında 2.091.000.270 TL olan bitkisel üretim değerinin GSÜD içindeki payı, işletme büyüklüğü arttıkça azalmaktadır. En büyük işletme büyüklük grubunda bitkisel üretim değerinin payı % 27,97'dir. Hayvansal üretim değeri işletmeler ortalamasında 2.733.172.759 TL olup, GSÜD içindeki payı işletmeler büyüdükçe artmakta, % 46,19 ile % 72,03 arasında değişmektedir.

Gayri safi üretim değeri içinde de en büyük payı koyun yetiştiriciliği almaktadır. İşletmeler ortalamasında 1.926.049.977 TL olan koyun üretim değeri, gayri safi üretim değerinin % 39,92 'sini oluşturmakta, işletme büyüklük gruplarında % 30,80 ile %61,98 arasında değişmektedir. Koyun yetiştiriciliğinden sonra, işletmeler ortalamasında keçi üretim değeri ikinci sırada gelmekte (%8,62) ve son olarak süt sığırcılığı % 8,11 oranında bir pay almaktadır. Bitkisel üretimde ise sırasıyla tahıllar (% 23,85), meyve (%9,84), endüstri bitkileri (%4,85), baklagiller (%4,29), ve bağ (%0,51) üretim değerini oluşturan faaliyetlerdir.

Gayri safi üretim değerinin işletme arazisinin dekarına düşen miktarı 44.751.141 TL dir. İşletme büyüklük grupları itibariyle 34.932.048 TL ile 94.067.106 TL arasında değişmektedir. Gayri safi üretim değerinin BBHB'ne düşen miktarı ise işletmeler ortalamasında 404.034.592 TL olup, işletme büyüklük gruplarında 297.869.444 TL ile 559.063.335 TL arasında değişmektedir. İşletme arazisinin dekarına düşen Gayri safi üretim değeri işletmeler büyüdükçe artarken, BBHB başına düşen miktarlar tersine azalmaktadır.

Çizelge 6.21. İncelenen işletmelerde bitkisel üretim değeri

Ürünler	İŞLETME BÜYÜKLÜK GRUPLARI						İşletmeler Ortalaması	
	1 - 100 baş		101 - 200 baş		201 - + baş		Değer (TL)	%
	Değeri (TL)	%	Değeri (TL)	%	Değeri (TL)	%		
Tahıllar	1.229.306.487	58,71	929.194.500	49,19	1.283.652.174	47,79	1.150.583.319	55,03
Buğday (s)	537.090.190	25,65	208.446.429	11,03	483.695.652	18,01	440.540.505	21,07
Arpa (s)	99.490.506	4,75	72.321.429	3,83	383.652.174	14,28	117.942.259	5,64
Buğday (k)	327.722.342	15,65	336.597.857	17,82	221.282.609	8,24	320.447.843	15,33
Arpa (k)	263.905.222	12,60	311.828.786	16,51	195.021.739	7,26	270.961.377	12,96
Mısır	1.098.228	0,05	0 -		0 -		691.334	0,03
Baklagiller	237.853.481	11,36	145.550.000	7,70	184.086.957	6,85	207.185.027	9,91
Nohut	135.533.544	6,47	55.714.286	2,95	52.173.913	1,94	105.636.211	5,05
Mercimek	102.319.937	4,89	89.835.714	4,76	131.913.043	4,91	101.548.816	4,86
End.Bitkileri	111.636.076	5,33	264.071.429	13,98	981.413.043	36,53	233.821.866	11,18
Pamuk(s)	36.392.405	1,74	208.357.143	11,03	981.413.043	36,53	170.917.261	8,17
Tütün	75.243.671	3,59	55.714.286	2,95	0 -		62.904.605	3,01
Meyve	488.639.098	23,34	528.861.071	28,00	213.165.217	7,94	474.623.599	22,70
Fıstık	260.648.734	12,45	173.035.714	9,16	146.643.478	5,46	225.770.581	10,80
Zeytin	99.683.544	4,76	178.778.571	9,46	66.521.739	2,48	118.705.526	5,68
Nar	104.020.491	4,97	174.275.357	9,23	-	-	114.086.296	5,46
Diğer	24.286.329	1,16	2.771.429	0,15	-	-	16.061.196	0,77
Bağ	26.429.747	1,26	21.364.286	1,13	23.913.043	0,89	24.786.460	1,19
TOPLAM	2.093.864.889	100,00	1.889.041.286	100,00	2.686.230.435	100,00	2.091.000.270	100,00

Çizelge 6.22. İncelenen işletmelerde hayvansal üretim değeri

	İŞLETME BÜYÜKLÜK GRUPLARI						İşletmeler ortalaması	
	1-100		101-200		201-+		TL	%
	TL	%	TL	%	TL	%		
<u>Süt sığırcılığı</u>	332.429.115	18,50	583.786.428	16,82	208.591.304	3,02	391.189.126	16,62
Süt	240.245.570	13,37	409.857.857	11,81	140.765.217	2,04	278.438.037	11,90
Satılan gübre	1.139.241	0,06	2.285.714	0,07	-	-	1.354.638	0,06
PDKA	91.044.304	5,07	171.642.857	4,94	67.826.087	0,98	111.396.452	4,66
<u>Koyunculuk</u>	1.198.372.231	66,67	2.246.268.918	64,70	5.951.858.696	86,04	1.926.049.977	67,90
Süt	295.293.038	16,43	743.272.489	21,41	2.162.380.435	31,26	591.259.712	19,18
Yapağı	11.047.547	0,61	30.296.429	0,87	184.304.348	2,66	32.286.383	0,87
Deri	265.823	0,01	471.429	0,01	3.260.870	0,05	597.513	0,02
PDKA	891.765.823	49,62	1.472.228.571	42,41	3.601.913.043	52,07	1.301.906.369	47,83
<u>Kıl keçisi</u>	266.414.573	14,82	641.514.286	18,48	756.630.434	10,94	415.933.656	15,49
Süt	162.278.497	9,03	330.150.000	9,51	410.217.391	5,93	231.809.062	8,88
Kıl	-	-	-	-	-	-	-	-
Deri	-	-	-	-	-	-	-	-
Satılan gübre	-	-	-	-	-	-	-	-
PDKA	104.136.076	5,79	311.364.286	8,97	346.413.043	5,01	184.124.594	6,61
Hayvansal								
Üretim Değeri	1.797.215.919	100,00	3.471.569.632	100,00	6.917.080.434	100,00	2.733.172.759	100,00

Çizelge 6.23. İncelenen işletmelerde gayri safi üretim değeri

	İŞLETME BÜYÜKLÜK GRUPLARI						İşletmeler ortalaması	
	1-100		101-200		201-+		TL	%
	TL	%	TL	%	TL	%		
1.Bitkisel Üretim								
Tahıllar	1.229.306.487	31,59	929.194.500	17,33	1.283.652.174	13,37	1.150.583.319	23,85
Baklagiller	237.853.481	6,11	145.550.000	2,72	184.086.957	1,92	207.185.027	4,29
Endüstri Bitkileri	111.636.076	2,87	264.071.429	4,93	981.413.043	10,22	233.821.866	4,85
Meyve	488.639.098	12,56	528.861.071	9,87	213.165.217	2,22	474.623.599	9,84
Bağ	26.429.747	0,68	21.364.286	0,40	23.913.043	0,25	24.786.460	0,51
Bitkisel Üretim Değeri	2.093.864.889	53,81	1.889.041.286	35,24	2.686.230.435	27,97	2.091.000.270	43,34
2. Hayvansal Üretim								
Sığır	332.429.115	8,54	583.786.428	10,89	208.591.304	2,17	391.189.126	8,11
Koyun	1.198.372.231	30,80	2.246.268.918	41,90	5.951.858.696	61,98	1.926.049.977	39,92
Keçi	266.414.573	6,85	641.514.286	11,97	756.630.434	7,88	415.933.656	8,62
Hayvansal Üretim Değeri	1.797.215.919	46,19	3.471.569.632	64,76	6.917.080.434	72,03	2.733.172.759	56,66
Toplam Gayri Safi Üretim Değeri	3.891.080.808	100,00	5.360.610.918	100,00	9.603.310.869	100,00	4.824.173.029	100,00
İşletme araz. dekarına düşen Gayrisafi üretim değeri	34.932.048		52.767.112		94.067.106		44.751.141	
BBHB başına düşen Gayri safi üretim değeri	559.063.335		324.885.510		297.869.444		404.034.592	

6.6.2. Gayri Saf Hasıla

İncelenen işletmelerde gayri saf hasıla, işletmelerin gayrisafi üretim değeri, işletme dışı tarımsal gelir ve konut kira bedelinin toplanması ile bulunmuştur. Çizelge 6.24 den de görülebileceği gibi, tüm işletme büyüklük gruplarında ve işletmeler ortalamasında gayri saf hasılanın büyük bir bölümünü Gayri safi üretim değeri oluşturmaktadır. Nitekim, Gayri safi hasıla içinde konut kira bedelinin payı %2,50 ile %5,43 arasında, işletme dışı tarımsal gelirin payı ise %2,46 ile %3,66 arasında değişmektedir. İşletmeler ortalamasında gayri saf hasılanın miktarı 5.230.754.480 TL olup, bunun % 92,23'ünü gayrisafi üretim değeri, % 4,79'unu konut kira bedeli, % 2,98'ini de işletme dışı tarımsal gelir oluşturmaktadır.

Çizelge 6.24. İncelenen işletmelerde gayri saf hasıla

İşletme büyüklük grupları	Gayri safi üretim değeri		Konut kira bedeli		İşletme dışı tarımsal gelir		Gayrisaf hasıla	
	TL	%	TL	%	TL	%	TL	%
1-100	3.891.080.808	91,82	229.936.710	5,43	116.490.506	2,75	4.237.508.024	100,00
101-200	5.360.610.918	91,29	296.571.429	5,05	214.744.286	3,66	5.871.926.633	100,00
201-+	9.603.310.869	95,04	252.173.913	2,50	248.913.043	2,46	10.104.397.825	100,00
İşletmeler ortalaması	4.824.173.029	92,23	250.558.061	4,79	156.023.390	2,98	5.230.754.480	100,00

6.6.3. İşletme masrafları

İşletme masrafları gayri safi hasılayı elde etmek üzere, aktif sermayenin faizi hariç, yapılan tüm masraflar toplamıdır. İşletme masrafları, üretimin hacmine bağlı olarak artan veya eksilen nitelikteki değişen masraflar ve üretim miktarına bağlı olmaksızın ortaya çıkan sabit masraflar olarak ikiye ayrılmaktadır (Erkuş 1979).

6.6.3.1. Değişen masraflar

İncelenen işletmelerde değişen işletme masrafları masraf ögelerine göre Çizelge 6.25’de verilmiştir. Çizelge 6.25’den de görülebileceği gibi gerek işletme büyüklük gruplarında gerekse işletmeler ortalamasında değişen işletme masrafları içinde en büyük payı yem masrafları almaktadır.

İşletmeler ortalamasında 2.551.470.850 TL olan toplam değişen masrafların % 54,30’ unu yem, %5,54’ unu veteriner-ilaç, %8,47 ‘sini satın alınan gübre, %8,32’sini değişen makine masrafları,%7,63 ‘ünü tohum masrafları oluşturmakta, geri kalan %15,73’ünü de kullanılan mücadele ilacı, su bedeli, para ile yaptırılan işler ve geçici işçilik gibi diğer masraflar oluşturmaktadır.

Yine tüm işletme büyüklük gruplarında ve işletmeler ortalamasında toplam değişen masrafların büyük bölümünü hayvansal üretim için yapılan değişen masraflar oluşturmaktadır. Nitekim bu oran işletme büyüklük gruplarında % 53,69 ile %78,59 arasında değişmekte olup, işletmeler ortalamasında da % 64,53 gibi büyük bir pay almaktadır. Bitkisel üretim için yapılan masraflar, toplam değişen masrafların %35,47’sini oluşturmaktadır. Bitkisel üretim ve hayvansal üretim için yapılan değişen masraflar ayrı ayrı incelendiğinde, bitkisel üretimde yapılan değişen masrafların %23,88 gibi büyük bir bölümünü satın alınan gübrenin oluşturduğu, bunu sırasıyla %23,46 ile değişen makine masrafları ,% 21,52 ile tohum, %10,13 ile para ile yaptırılan işler, %6,79 ile geçici işçilik,%5,73 ile kullanılan mücadele ilacı, %1,18 ile su bedeli ve %7,31 ile diğer masraflar izlemektedir. Hayvansal üretimde ise %84,16 oranıyla en büyük payı alan yem masrafından sonra sırasıyla, %8,59’ unu veteriner-ilaç, %4,33’ ünü işçi masrafları ve % 2,92’ ünü yıkama, kırım,su gibi diğer masraflar oluşturmaktadır.

6.6.3.2. Sabit masraflar

İşletme masraflarının değişen nitelikte olanları dışında kalan tüm masraflar, sabit masrafları oluşturmaktadır. İncelenen işletmelerde sabit masraflar Çizelge 6.26'da verilmiştir. Çizelgeden de görülebileceği gibi sabit masraflar işletme büyüklüğü ile giderek artmaktadır. İşletmeler ortalamasında 1.442.201.151 TL olan toplam sabit masrafların % 59,61 gibi büyük bölümünü işletme sahibi ve ailesinin ücret karşılığı oluşturmakta, bunu %27,71 ile amortismanlar izlemekte, geri kalan %12,68'ini ise bina tamir bakım, daimi işgücü ücreti ve vergi-salma masrafları oluşturmaktadır.

Çizelge 6.25. İncelenen işletmelerde işletme ögelerine göre değişen işletme masrafları

	İŞLETME BÜYÜKLÜK GRUPLARI									İşletmeler Ortalaması		
	1 - 100			101 - 200			200 - +			TL	%	TDM içindeki payı%
	TL	%	TDM içindeki payı%	TL	%	TDM içindeki payı%	TL	%	TDM içindeki payı%			
1. Bitkisel Üretim												
Tohum	191.965.823	22,61	9,99	195.407.500	26,08	5,98	211.961.957	26,67	4,52	194.757.352	21,52	7,63
Satın alınan gübre	216.379.146	25,30	11,26	213.362.500	23,52	6,53	223.443.478	35,35	4,76	216.184.896	23,88	8,47
Kullanılan mücadele ilacı	56.767.405	9,99	2,95	45.734.286	4,20	1,40	36.852.174	9,31	0,79	51.866.033	5,73	2,03
Su bedeli	9.088.608	7,10	0,47	5.357.143	3,20	0,16	37.826.087	2,11	0,81	10.680.255	1,18	0,42
Değişen makine masrafları	201.210.759	16,72	10,47	236.192.857	14,37	7,22	215.869.565	12,42	4,60	212.310.013	23,46	8,32
Geçici işçilik	52.248.734	10,56	2,72	63.221.429	4,67	1,93	119.347.826	4,74	2,54	61.455.295	6,79	2,41
Para ile yaptırılan işler	95.960.443	7,72	4,99	79.415.000	5,66	2,43	99.847.826	9,40	2,13	91.702.003	10,13	3,59
Diğer	66.158.247	8,72	3,44	68.323.240	6,66	2,09	59.714.362	10,40	1,27	66.171.804	7,31	2,59
Toplam	889.779.165	100,00	46,31	907.013.954	100,00	27,74	1.004.863.275	100,00	21,41	905.127.652	100,00	35,47
2. Hayvansal Üretim												
Kaba	356.088.924	34,52	18,53	904.171.429	38,27	27,65	1.225.000.000	33,21	26,10	588.541.389	35,75	23,07
Kesif	482.265.158	46,75	25,10	1.065.151.429	45,08	32,58	2.143.413.043	58,10	45,67	796.993.285	48,41	31,24
top yem	838.354.082	81,26	43,63	1.969.322.857	83,35	60,23	3.368.413.043	91,31	71,76	1.385.534.674	84,16	54,30
Makine	1.848.101	0,18	0,10	5.000.000	0,21	0,15	39.130.435	1,06	0,83	6.142.228	0,37	0,24
Veteriner	102.937.975	9,98	5,36	237.357.143	10,05	7,26	28.795.522	0,78	0,61	133.636.032	8,12	5,24
İlaç	10.873.418	1,05	0,57	2.571.429	0,11	0,08	2.173.913	0,06	0,05	7.761.118	0,47	0,30
İşçi	53.268.671	5,16	2,77	113.428.571	4,80	3,47	66.000.000	1,79	1,41	71.213.457	4,33	2,79
Su	4.835.443	0,47	0,25	6.171.429	0,26	0,19	97.217.391	2,64	2,07	13.670.236	0,83	0,54
Banyo	9.965.190	0,97	0,52	10.214.286	0,43	0,31	30.000.000	0,81	0,64	11.869.851	0,72	0,47
Pazarlama	1.803.797	0,17	0,09	2.785.714	0,12	0,09	27.608.696	0,75	0,59	4.441.383	0,27	0,17
Diğer	7.802.405	0,76	0,41	15.971.429	0,68	0,49	29.565.217	0,80	0,63	12.074.219	0,73	0,47
Toplam	1.031.689.082	100,00	53,69	2.362.822.857	100,00	72,26	3.688.904.217	100,00	78,59	1.646.343.198	100,00	64,53
Toplam Değişen Masraflar(TDM)	1.921.468.247		100,00	3.269.836.811		100,00	4.693.767.492		100,00	2.551.470.850		100,00

Çizelge 6.26. İncelenen işletmelerde sabit masraflar

Sabit Masraflar	1-100		101-200		201- +		İşletmeler Ortalaması	
	TL	%	TL	%	TL	%	TL	%
1. Amortismanlar	381.696.203	28,73	425.708.571	26,67	418.826.087	23,89	397.372.350	27,71
2.Bina tamir-bakım masrafı	49.132.911	3,70	54.785.714	3,43	62.173.913	3,55	51.904.034	3,61
3.Daimi işgücü ücreti	98.193.987	7,39	147.857.143	9,26	282.608.696	16,12	128.937.429	8,71
4.Aile işgücü ücret karşılığı	796.000.000	59,91	960.000.000	60,14	980.000.000	55,89	858.594.000	59,61
5.Vergi Salma	3.625.115	0,27	7.941.800	0,50	9.785.600	0,56	5.393.339	0,36
Toplam	1.328.648.216	100,00	1.596.293.228	100,00	1.753.394.296	100,00	1.442.201.151	100,00

6.6.3.3. Toplam masraflar

İşletmeler ortalamasına göre toplam işletme masrafları 3.993.672.001 TL olup, bunun %63,89'unu değişen masraflar, %36,11'ini sabit masraflar oluşturmaktadır. Toplam masraflar işletme büyüklüğü ile giderek artmaktadır İşletme arazisinin dekarına 37.047.050 TL toplam masraf düşmekte olup en fazla en büyük işletme büyüklük grubundadır. BBHB'ne düşen toplam masraflar ise 334.478.392 TL olup işletmeler büyüdükçe azalmaktadır (Çizelge 6.27).

Çizelge 6.27. İncelenen işletmelerde toplam masraflar

İşletme büy. Grup.	Değişen masraflar		Sabit masraflar		Toplam masraflar		İşletme arazisi dekarına topl. masrf.	BBHB 'ne düşen toplam masraflar
	TL	%	TL	%	TL	%		
1-100	1.921.468.247	59,12	1.328.648.216	40,88	3.250.116.463	100,00	29.177.812	466.970.756
101- 200	3.269.836.811	67,20	1.596.293.228	32,80	4.866.130.039	100,00	47.899.695	294.916.972
201-+	4.693.767.492	72,80	1.753.394.296	27,20	6.447.161.788	100,00	63.151.746	199.974.001
İşlet. Ort.	2.551.470.850	63,89	1.442.201.151	36,11	3.993.672.001	100,00	37.047.050	334.478.392

6.6.4. Brüt kar

İncelenen işletmelerde tarımsal faaliyet kolları itibariyle elde edilen gayri safi üretim değerleri toplamından, bu faaliyet kolları için yapılan değişen masraflar toplamı düşülerek brüt kar bulunmuştur.

Elde edilen sonuçlara göre, brüt karın işletmeler ortalamasındaki değeri 2.272.702.179 TL olup, bu miktar işletme büyüklüğü ile giderek artmaktadır. Nitekim, 1-100 büyüklük grubunda 1.969.612.561 TL, 101-200 büyüklük grubunda 2.090.774.107 TL ve en büyük işletme büyüklük grubunda ise 4.909.543.376 TL dir (Çizelge 6.28).

İşletme arazisinin dekarına düşen brüt kar miktarı, işletme genişliği ile giderek artmaktadır. İşletmeler ortalamasında da 21.082.581 TL dir. İşletmelerdeki BBHB başına düşen brüt kar, işletmeler ortalamasında 190.343.566 TL iken, en fazla en küçük işletme büyüklük grubunda bulunmaktadır.

Çizelge 6.28. İncelenen işletmelerde toplam gayri safi üretim değeri, değişen masraflar ve brüt kar (TL)

	İŞLETME BÜYÜKLÜK GRUPLARI			İşletmeler ortalaması
	1-100	101-200	201-+	
	TL	TL	TL	TL
Gayrisafi üretim değeri	3.891.080.808	5.360.610.918	9.603.310.869	4.824.173.029
Değişen masraflar	1.921.468.247	3.269.836.811	4.693.767.492	2.551.470.850
Brüt kar	1.969.612.561	2.090.774.107	4.909.543.376	2.272.702.179
İşletme arazisi dekarına düşen brüt kar	17.682.131	20.580.511	48.090.346	21.082.581
BBHB başına brüt kar	282.990.311	126.713.582	152.281.122	190.343.566

6.6.5. İncelenen işletmelerde saf hasıla

İşletmelerin gayri saf hasılasından, bu gayri saf hasılayı elde etmek için yaptıkları toplam işletme masrafları düşülerek saf hasıla bulunmuştur. Saf hasıla işletmelerin başarı durumlarını ortaya koyan önemli bir göstergedir.

İncelenen işletmelerin bütün büyüklük gruplarında işletme başına düşen ortalama saf hasıla pozitifdir ve işletme büyüklüğü ile giderek artmaktadır. İşletme büyüklük grupları itibariyle işletme başına 987.391.561 ile 3.657.236.036 TL arasında değişen saf hasılanın işletmeler ortalamasındaki miktarı 1.237.082.479 TL dir. Saf hasılanın işletme arazisinin dekarına düşen miktarı 11.475.719 TL, BBHB başına düşen miktarı ise 103.608.248 TL' dir (Çizelge 6.29).

Çizelge 6.29. İncelenen işletmelerde saf hasıla

İşletme büyüklük grupları	Gayrisaf hasıla	İşletme masrafları	Saf hasıla	İşletme arazisinin dekarına düşen saf hasıla (TL)	BBHB'ne düşen saf hasıla (TL)
	TL	TL	TL		
1-100	4.237.508.024	3.250.116.463	987.391.561	8.864.275	141.866.604
101-200	5.871.926.633	4.866.130.039	1.005.796.594	9.900.547	60.957.369
201-+	10.104.397.825	6.447.161.788	3.657.236.036	35.823.646	113.437.842
İşletmeler ortalaması	5.230.754.480	3.993.672.001	1.237.082.479	11.475.719	103.608.248

6.6.6. İncelenen işletmelerde tarımsal gelir

Tarım işletmelerinde müteşebbisin başarı derecesini ortaya koyma bakımından önem taşıyan tarımsal gelir, saf hasıladan borç faizleri ile kira ve ortağa tutularak işletilen arazi için ödenen payların düşülmesi sonucu bulunan değere, işletmeci ve aile fertlerinin işgücü ücret karşılığının eklenmesiyle bulunmuştur.

Çizelge 6.30'dan da görülebileceği gibi, incelenen işletmelerde işletme başına elde edilen ortalama tarımsal gelir, işletme büyüklüğü ile giderek artmaktadır. İşletme büyüklük gruplarında 4.328.880.517 TL ile 7.182.247.993 TL arasında değişen tarımsal gelirin işletmeler ortalamasındaki miktarı 4.705.896.309 TL' dir.

Tarımsal gelirin işletme arazisinin dekarına düşen miktarı, işletmeler ortalamasında 43.653.955 TL olup, işletme büyüklüğü arttıkça artmaktadır. İşletmelerde bulunan BBHB başına düşen tarımsal gelir miktarı ise işletmeler ortalamasında 394.128.669 TL dır ve en fazla 1-100 büyüklük grubunda bulunmakta, işletmeler büyüdükçe azalmaktadır.

Çizelge 6.30.İncelenen işletmelerde tarımsal gelir

İşletme büyüklük grupları	Saf Hasıla (TL)	Borç faizleri kira ve ortakçılık payları (TL)	Aile işgücü ücret karşılığı (TL)	İşletme Başına düşen Tarımsal gelir (TL)	İşletme arazisinin dekarına düşen tarımsal gelir (TL)	İşletmelerde BBHB başına düşen tarımsal gelir (TL)
1-100	987.391.561	293.246.044	3.634.735.000	4.328.880.517	38.862.380	621.965.592
101-200	1.005.796.594	636.135.714	4.383.600.000	4.753.260.880	46.788.669	288.076.417
201-+	3.657.236.036	949.913.043	4.474.925.000	7.182.247.993	70.352.121	222.774.441
İşletmeler ortalaması	1.237.082.479	449.028.670	3.917.842.500	4.705.896.309	43.653.955	394.128.669

6.6.7. Toplam aile geliri

İncelenen işletmelerde, tarımsal gelir ile tarım dışından sağlanan gelirlerin toplanmasıyla aile geliri bulunmuştur (Polat 1994). Tarım dışı gelir kaynakları genellikle şunlardan oluşmaktadır.

- Maaş ve ücretler (kendisinin veya aile fertlerinin),
- Gayrimenkul kiralari (işletmenin sahip olduğu gayri menkuller),
- Bankalar ve benzeri kuruluşlardan elde edilen faiz gelirleri,
- Karlar,
- Emekli dul ve yetim aylıkları.

İncelenen işletmelerde bu gelir kaynaklarından gayrimenkul kiralari ile faizlere rastlanmamıştır. Çizelge 6.31 den görülebileceği gibi işletmeler ortalamasında 4.885.405.983 olan toplam aile gelirinin %96,33' ünü tarımsal gelir oluşturmaktadır. Tarım dışı gelir yalnızca %3,67 gibi küçük bir paya sahiptir. Ancak işletme başına düşen tarım dışı gelir küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde, en büyük işletme grubundan yaklaşık 3 kat daha fazladır.

Çizelge 6.31. İncelenen işletmelerde ortalama aile geliri ve oransal dağılımı

İşletme büyüklük grupları	Tarımsal gelir		Tarım dışı gelir		Toplam aile geliri	
	TL	%	TL	%	TL	%
1-100	4.328.880.517	95,72	193.496.835	4,28	4.522.377.352	100,00
101-200	4.753.260.880	96,19	188.261.429	3,81	4.941.522.309	100,00
201-+	7.182.247.993	99,22	56.739.130	0,78	7.238.987.123	100,00
İşletmeler ortalaması	4.705.896.309	96,33	179.509.674	3,67	4.885.405.983	100,00

6.6.8. Rantabilite

İncelenen işletmelerde rantabilite faktörü, mali rantabilite ve ekonomik rantabilite hesaplanmıştır. Saf hasıla aktif sermayenin rantı olduğundan, ekonomik rantabilitenin hesabında, saf hasıla aktif sermayeye oranlanarak, mali rantabilite ise saf hasıladan borç faizleri ile kiracılık ortakçılık payları düşülerek öz sermayeye oranlanmak suretiyle bulunmuştur. Ekonomik rantabilite aktif sermayenin getirisi olup %2,15 ile %7,22 arasında değişmektedir. İşletmeler ortalamasında % 2,67 dir. Büyük işletmelerin daha karlı çalıştığı görülmektedir. İşletme büyüklüğü arttıkça karlılık da artmaktadır. Öz sermayenin getirisi olan Mali rantabilite %0,96 ile % 6,70 arasında değişirken işletmeler ortalamasında % 1,98 dir. Öz sermayeyi en iyi değerlendiren en büyük işletmelerdir. Orta büyüklükteki işletmelerin mali rantabilitesi düşük seviyededir.

Çizelge 6.32.İncelenen işletmelerde ortalama rantabilite oranları

İşletme büyüklük grupları	Ekonomik Rantabilite %	Mali Rantabilite %
1-100	2,15	1,72
101-200	2,20	0,96
201-+	7,22	6,70
İşletmeler ortalaması	2,67	1,98

7. HAYVANSAL ÜRÜNLERİN ÜRETİMİ VE PAZARA ARZI

7.1. Süt ve süt ürünlerinin üretimi ve pazara arzı

7.1.1. Sütün değerlendirilmesi ve pazara arzı

Çizelge 7.1'den görülebileceği gibi iller genelinde incelenen küçükbaş hayvancılık işletmelerinin %92.4'ünde üretilen süt aile içi ve pazara yönelik olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte üretilen sütü yalnızca aile içinde değerlendiren işletmelerin oranı Gaziantep ilinde en yüksek (%30.6) olup, bu durum; bu ildeki küçükbaş hayvancılık işletmelerinin bir bölümünde yalnızca aile ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak koyun ve keçi bulundurulmasından ileri gelebileceği söylenebilir.

İller genelinde incelenen küçükbaş hayvancılık işletmelerinin %82.9'u sütü peynir olarak pazara arz ederler iken, %50.6'sı yoğurt, %20.9'u tereyağı, %28.7'si de çiğ süt olarak arz etmektedirler (çizelge 7.1).

Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep ve Adıyaman illerinde incelenen işletmelerin sırasıyla %90.4'ü, %100'ü, %52.9'u ve %98.1'inin sütü pazara peynir olarak arz ettikleri saptanmış olup, Gaziantep ilinin diğer illerden gösterdiği farklılık önemlidir ($P < 0.01$).

Üretilen sütü çiğ süt olarak pazara arz eden küçükbaş hayvancılık işletmeleri yoğunluklu olarak (%52.1) Şanlıurfa, en düşük oranda (%16.4) ise Diyarbakır ilinde bulunmaktadır.

Üretilen sütü yoğurt ve tereyağı olarak pazara arz eden işletmelerin oranı ise Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep ve Adıyaman illerinde sırasıyla %67.1 ve %20.5, %69.9 ve %60.3, %76.5 ve %8.8, %1.9 ve %25.0 olarak saptanmıştır.

İller genelinde incelenen küçükbaş hayvancılık işletmelerinde üretilen sütün işletmelerin %83.3'ünde çiğ süt, %90.8'inde peynir, %98.4'ünde yoğurt ve %81.3'ünde de tereyağı olarak aile içinde tüketildiği belirlenmiştir. görüldüğü gibi incelenen illerde süt ve süt ürünleri aile içinde önemli düzeyde tüketilmektedir.

Araştırmada küçükbaş hayvancılık işletmelerinin %66.4'ünün süt ve süt ürünlerini komisyoncu ve bakkallar gibi aracılılar ile, %29.3'ünün ise kendilerinin direkt olarak pazara arz ettikleri belirlenmiştir. Kooperatif vasıtasıyla pazarlayan işletmelerin oranı ise %4.3'dür.

7.1.2. Süt ürünleri üretiminde kullanılan sütün kaynağı, peynir yapım yeri ve üretilen peynir çeşidi

Araştırmada iller genelinde incelenen küçükbaş hayvancılık işletmelerinin %47.0'nın süt ürünlerinin üretiminde koyun, keçi ve inek sütü, %41.8'inin koyun ve keçi sütü, %9.2'sinin koyun sütü, %1.2'sinin koyun ve inek sütü, %0.8'inin ise keçi sütü kullandığı belirlenmiştir. Süt ürünlerinin üretiminde koyun ve keçi sütü kullanan işletmeler en yoğun olarak (%75.5) Adıyaman ilinde bulunmakta olup, bu ili sırasıyla Şanlıurfa (%57.5), Gaziantep (%36.8) ve Diyarbakır (%6.8) illeri izlemektedir. Bu özellik bakımından söz konusu iller arasındaki farklılıklar önemlidir ($P<0.01$). Adıyaman ilinde süt ürünlerinin üretiminde yoğunluklu olarak koyun ve keçi sütü kullanılmasının bu ilde incelenen küçükbaş hayvancılık işletmelerinde sığır sayılarının azlığı ile birlikte, söz konusu işletmelerin daha çok meraya dayalı süt koyuncululuğu yapıyor olmaları ile açıklanabilir. Yine, süt ürünlerinin üretiminde koyun, keçi ve inek sütünü karışık olarak kullanan küçükbaş hayvancılık işletmelerinin Diyarbakır ve Gaziantep illerinde sırasıyla %69.7 ve %61.2 oranında bulunması; bu illerde bünyesinde sığır bulunduran küçükbaş hayvancılık işletmelerin Şanlıurfa ve Adıyaman illerine göre daha fazla olmasından kaynaklandığı söylenebilir (Çizelge 7.2).

Araştırmada iller genelinde incelenen küçükbaş hayvancılık işletmelerinin %86.0'nın peyniri köyde yaptıkları saptanmış olup, işletmelerin %96.8'i beyaz peynir yapmaktadırlar. Bununla birlikte işletmelerin %6.8'inin kaşar, %1.6'sının da tulum peyniri yaptıkları belirlenmiştir (Çizelge 7.2).

Kaşar peyniri yapımı özellikle Şanlıurfa (Siverek) ve Adıyaman (Kahta) illerinde yaygın iken, tulum peyniri yapımı Diyarbakır (merkez köyleri) ilinde yaygındır.

Araştırmada iller genelinde incelenen küçükbaş hayvancılık işletmelerinin %65.7'si sütün en ekonomik değerlendirme şeklinin peynir, %18.3'ü yoğurt ve %17.5'ide çiğ süt olduğunu bildirmişlerdir. Yine 1 kg koyun ve keçi peyniri üretimi için ortalama olarak 4.4 litre ve 5.5 litre süt gerektiği bildirilmiştir.

Bölüm 4’de küçükbaş hayvancılık işletmelerinin ekonomik analizleri kısmında da belirtildiği gibi incelenen işletmelerde gerek hayvansal üretim değeri, gerekse gayri safi üretim değeri içinde süt üretiminin payı, diğer ürünlerden daha büyüktür. Bu nedenle süt ve süt ürünlerinin pazara arzının araştırmanın yürütüldüğü il ve ilçelere göre verilmesine ilaveten bu bölümde küçükbaş hayvancılık işletmelerinde üretilen koyun ve keçi sütünün kullanımı ve pazara arzı süt eş değeri cinsinden de verilmiştir (Çizelge 7.3).

Çizelge 7.3’de incelenen işletmelerde elde edilen süt miktarı, kullanımı ve pazara arzı, araştırma sonuçlarına göre bulunan süt eş değerleri kullanılarak hesaplanmıştır. İncelenen işletmelerin hayvansal üretim değeri içinde süt üretim değeri önemli payı aldığından, eş değer olarak hesaplama sadece süt için yapılmıştır. Yine elde edilen süt miktarı, kullanımı ve pazara arzı, işletme büyüklük gruplarına ve işletmeler ortalamasına göre incelenmiş, böylece pazara arzın işletme büyüklüğü arttıkça farklılık gösterip göstermediği belirlenmeye çalışılmıştır.

Çizelge 7.3’den görülebileceği gibi işletmeler ortalamasında süt eş değeri cinsinden üretilen toplam süt miktarı 4837 kg’dır ve sütün pazarlama oranı %68.57’dir. işletme büyüklüğü arttıkça süt üretimi ve sütün pazarlama oranı da artmaktadır. Öyleki birinci büyüklük grubunda pazarlama oranı %51.44 iken, en büyük işletmelerde %82.48’dir.

İşletmeler ortalamasına göre küçükbaş hayvanlarda elde edilen sütün %52.51’i peynir, %27.39’u yoğurt, %10.23’ü içme sütü ve %9.87’si ise tereyağı olarak değerlendirilmektedir. İşletme büyüklük gruplarına göre incelendiğinde ise 1-100 baş büyüklük grubunda sütün %38.02’si yoğurt, %37.72’si peynir, %16.13’ü tereyağı, %8.13’ü içme sütü olarak, 101-200 baş büyüklük grubunda %60.46’sı peynir, %23.86’sı yoğurt, %11.24’ü içme sütü, %4.44’ü tereyağı olarak, 201 baş ve daha fazla hayvan olan işletmelerde ise %58.54’ü peynir, %19.56’sı yoğurt, %11.20’si içme sütü, %10.70’i tereyağı olarak değerlendirilmektedir.

Elde edilen bu ürünlerin kullanımı incelendiğinde ise işletmeler ortalamasına göre içme sütünün %66.02’si satılmakta, %33.38’i aile içinde kullanılmakta, %0.60’ı akraba, işçi vb. verilmektedir. İşletmelerde üretilen peynirin %86.91’i satılmakta, %11.07’si aile içinde tüketilmekte, %2.02’si akraba, işçi vb. verilmektedir. Yoğurdun %54.69’u aile içinde tüketilmekte, %43.17’si satılmakta, %2.14’ü akraba, işçi vb verilmektedir. Tereyağın ise %53.97’si aile içinde tüketilmekte, %44.05’i satılmakta, %1.98’i akraba, işçi vb verilmektedir. İşletme büyüklük gruplarına göre incelendiğinde ise, işletme büyüklüğü

arttıkça ürünlerin aile içinde tüketilen payları azalmakta, satılan ürünlerin payı ise artmaktadır.

7.2. Et üretimi ve pazara arzı

7.2.1. Besiye başlama yaşı, besi süresi ve beside kullanılan yemler

Çizelge 7.4'den görülebileceği gibi iller genelinde incelenen küçükbaş hayvancılık işletmelerinin %76.5'inde koyun ve keçi besiciliğinin yapıldığı belirlenmiştir. İller genelinde besiye başlama yaşı 4.4 ay olup, besi süresi 3.3 aydır. Aynı çizelgeden görülebileceği gibi incelenen işletmeler arasında hem kuzu/oğlak, hem de toklu/çepiç besisi yapan işletmeler bulunmaktadır.

Araştırmada iller genelinde koyun ve keçi besisi yaptıkları belirlenen küçükbaş hayvancılık işletmelerinin %100'ü beside kaba yem, %88.5'i tane yem, %40.0'da fabrika yemi kullanmaktadır. Kaba yem kaynağı esas olarak kırmızı mercimek samanı oluştururken, tane yem olarak çoğunluk arpa kullanılmaktadır (Çizelge 7.4).

7.2.2. Besi hayvanlarını pazarlama yolları

Koyun ve keçi besiciliği yapan işletmelerin %79.2'sinin besi sonunda hayvanları canlı olarak pazarladıkları belirlenmiştir (Çizelge 7.5). Canlı pazarlamada işletmeci materyali pazarda bizzat kendisi satabildiği gibi, komisyonculara ve/veya kasaplara da satabilmektedir. İller genelinde besi materyalini kendisi keserek pazarlayan işletmelerin oranı %6.3 iken, direkt olarak kombinaya satan işletmelerin oranı %1.6'dır.

7.3. Hayvansal Lif Üretimi ve Pazar Arzı

7.3.1. Yapağı değerlendirme ve pazarlama yolları

Çizelge 7.6'dan görülebileceği gibi iller genelinde araştırmanın yürütüldüğü küçükbaş hayvancılık işletmelerinin %77.3'ü üretilen yapağıyı hem aile içinde tüketerek hem de pazarlayarak değerlendirmektedirler. Üretilen yapağıyı bu tarzda değerlendiren işletmelerin oranı Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep ve Adıyaman ilinde sırasıyla %85.5, %94.5, %34.7 ve %81.1 olup, Gaziantep ilinden elde edilen değer ile diğer üç ilden elde edilen değerler arasındaki farklılıklar önemlidir ($P<0.01$). Yapağıyı yalnızca aile içinde değerlendiren işletmeler Gaziantep ilinde çoğunlukta (%65.3) olup, bu ilde Oğuzeli ilçesindeki işletmelerin

hemen tamamı (%96.2) yapağını aile içinde değerlendirmektedirler. Bu durumun; bu ilde incelenen küçükbaş hayvancılık işletmelerinde koyun sayılarının azlığı nedeniyle elde edilen yapağının pazarlanmaktan daha çok aile içinde tüketilmesinden ileri geldiği söylenebilir.

Üretilen yapağının pazarlanmasında işletmelerin önemli bir bölümünün (%76.3) kendilerinin hareket ettiği saptanmış olup, Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep ve Adıyaman illerinde incelenen işletmelerin sırasıyla %92.3'ü, %58.0'ı, %82'si ve %79'u elde ettikleri yapağıları bizzat kendileri pazarlamaktadırlar. Bu durum bakımından Şanlıurfa ilinin diğer üç ilden gösterdiği farklılık önemlidir ($P<0.01$). Yapağını bir aracı (komisyoncu) aracılığıyla pazarlayan işletmelerin oranı %34.0 olup, bu tür pazarlama şekli de özellikle Gaziantep ilinde yoğunlaşmıştır (%52.9). Bu bulgu, Gaziantep ilinde bu tür işlerle uğraşan komisyoncuların bulunması ile de uyum göstermektedir. Elde ettikleri yapağıları kooperatif aracılığı ile pazarlayan işletmeye ise rastlanılmamıştır (Çizelge 7.6)

Yapılan araştırmada üretilen yapağının aile içinde en yoğunluklu tüketim şekli yatak ve yorgan yapımı olup, iller genelinde incelenen işletmelerin yaklaşık %97.2'si yapağıdan bu şekilde yararlanmaktadırlar. Üretilen yapağını halı ve kilim üretiminde değerlendiren işletmelerin oranı ise %21.5'dir (Çizelge 7.6)

Araştırmada incelenen işletmelerin %29.1'inin kuzu yapağını da pazara arz ettikleri belirlenmiştir. Lüle uzunluklarının daha kısa olmaları nedeniyle ergin koyun yapağına göre daha ucuza satılan kuzu yapağıları özellikle Diyarbakır ve Şanlıurfa illerindeki keçecilere pazarlanmaktadır. Bununla birlikte, kuzularının kırktıkları halde satmayan aileler bu yapağını kendi ilçe veya il merkezlerinde bulunan keçecilere özel yer yaygısı yaptırmakla birlikte, önemli bir kısmı yastık yapımında kullanmaktadır.

7.3.2. Keçi üst ve alt liflerinin değerlendirme ve pazarlama yolları

Çizelge 7.7'den görülebileceği gibi iller genelinde keçilerini kırkan küçükbaş hayvancılık işletmelerinin çok önemli bir bölümünde (%92.1) elde edilen üst kaba kıllar aile içi tüketim veya pazara arz şeklinde değerlendirilmeyerek atılmaktadır. Üst kıllarını yalnızca aile içinde değerlendiren işletmeler çok düşük oranlarda da olsa Diyarbakır (%6.3), Şanlıurfa (%16.3) ve Adıyaman illerinde (%10.3) olup, bu işletmeler esas olarak yaylacılık tarzında koyun ve keçi yetiştiriciliği yapmaktadırlar. Bu nedenle bu işletmeler üst kıllardan başta kıl çadır olmak üzere çul, yem torbası ve heybe gibi taşıma ve depolama amaçlı ürünlerin yapımında

yararlanmaktadırlar. Yine aynı çizelgeden görülebileceği gibi incelenen işletmelerin büyük çoğunluğunun (%98) keçi alt kıllarını (Keşmir) taramadıkları belirlenmiştir. Çok düşük düzeyde de (%2) olsa keçi alt liflerini tarayan işletmelerin bu liflerden çorap, eldiven ve başlık gibi ürünlerin üretiminde yararlandıklarını bildirmişlerdir.

7.4. Gübre üretimi ve pazarlaması

7.4.1. Gübrenin değerlendirilme ve pazarlanma yolları

Araştırmada iller genelinde incelenen küçükbaş hayvancılık işletmelerinde üretilen koyun ve/veya keçi gübresinin çok önemli bir bölümünün (%93.2) aile içinde değerlendirildiği saptanmıştır (Çizelge 7.8). Gübreyi pazarlayan işletmelerin oranı %0.8 olup, bu işletmelerin tamamı (%100) pazarlamayı aracı yolu ile gerçekleştirmektedirler.

Cizelge 7.1. Sütün değerlendirilmesi ve pazara arzı

İlçeler	N	Sütün değerlendirilmesi				Pazara yönelik								Aile içi								Pazarlama yolu					
		Yalnızca aile içi		Aile + pazar		Çiğ süt		Peynir		Yoğurt		Tereyağ		Çiğ süt		Peynir		Yoğurt		Tereyağ		Kendi		Aracı		Kooperatif	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Merkez	23	2	8,7	21	91,3	12	57,1	15	71,4	9	42,9	-	-	20	87	23	100	23	100	3	13	8	38,1	13	61,9	-	-
Çınar	17	1	5,9	16	94,1	-	-	15	94	16	100	1	6,2	8	47,1	17	100	17	100	3	17,6	-	-	16	100	-	-
Ergani	18	-	-	18	100	-	-	18	100	14	77,8	4	22,2	10	55,6	8	44,4	18	100	17	94,4	4	22,2	4	22,2	10	55,6
Silvan	18	-	-	18	100	-	-	18	100	10	55,6	10	55,6	18	100	18	100	18	100	18	100	18	100	-	-	-	-
Diyarbakır	76	3	3,9	73	96,1	12	16,4	66	90,4	49	67,1	15	20,5	56	73,7	56	73,7	76	100	41	53,9	30	41,1	33	45,2	10	13,7
Merkez	20	-	-	20	100	-	-	20	100	9	45,0	-	-	14	70,0	20	100	20	100	20	100	7	35,0	13	65,0	-	-
Viranşehir	14	-	-	14	100	14	100	14	100	14	100	10	71,4	14	100	11	78,6	14	100	14	100	3	21,4	11	78,6	-	-
Ceylanpınar	18	-	-	18	100	11	61,1	18	100	15	83,3	17	94,4	11	61,1	18	100	18	100	18	100	-	-	18	100	-	-
Siverek	21	-	-	21	100	13	61,9	21	100	13	61,9	17	80,9	21	100	21	100	21	100	21	100	-	-	21	100	-	-
Şanlıurfa	73	-	-	73	100	38	52,1	73	100	51	69,9	44	60,3	60	82,2	70	95,9	73	100	73	100	10	13,7	63	86,3	-	-
Oğuzeli	26	15	57,7	11	42,3	10	90,9	3	27,3	11	100	1	9,1	22	84,6	26	100	24	92,3	21	80,8	3	27,3	8	72,7	-	-
Araban	14	-	-	14	100	-	-	6	42,9	8	57,1	-	-	14	100	14	100	14	100	8	57,1	8	57,1	6	42,9	-	-
Nizip	9	-	-	9	100	-	-	9	100	7	77,8	2	22,2	9	100	9	100	9	100	9	100	-	-	9	100	-	-
Gaziantep	49	15	30,6	34	69,4	10	29,4	18	52,9	26	76,5	3	8,8	45	91,8	49	100	47	95,9	38	77,6	11	32,4	23	67,6	-	-
Gerger	14	1	7,1	13	92,9	12	92,3	12	92,3	-	-	12	92,3	12	92,3	14	100	12	92,3	13	92,9	-	-	13	100	-	-
Kahta	22	-	-	22	100	-	-	22	100	-	-	-	-	19	86,4	22	100	22	100	22	100	-	-	22	100	-	-
Besni	17	-	-	17	100	-	-	17	100	1	5,9	1	5,9	17	100	17	100	17	100	17	100	17	100	-	-	-	-
Adıyaman	53	1	1,9	52	98,1	12	23,1	51	98,1	1	1,9	13	25	48	90,6	53	100	51	96,2	52	98,1	17	32,7	35	67,3	-	-
Genel	251	19	7,6	232	92,4	72	28,7	208	82,9	127	50,6	75	29,9	209	83,3	228	90,8	247	98,4	204	81,3	68	29,3	154	66,4	10	4,3

Çizelge 7.2. Sütün kaynağı, peynir yapım yeri ve üretilen peynir çeşidi

İlçeler	N	Süt ürünlerinin üretiminde kullanılan sütün kaynağı										Peynir yapım yeri						Peynir çeşidi						Sütün ekonomik değerlendirme şekli						1 kg. peynir için gerekli süt	
		Koyun sütü (KS)		Keçi sütü (KES)		KS+KES		KS+KES+İS		KS+İS		Yayla		Köy		Mera		Beyaz		Tulum		Kaşar		Çiğ süt		Peynir		Yoğurt		Koyun	Keçi
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	Litre	Litre
Merkez	23	6	26,1	1	4,3	5	21,7	11	47,8	-	-	4	17,4	23	100	-	-	19	82,6	4	17,4	-	-	-	-	19	82,6	8	34,8	4,3	6,3
Çınar	17	4	23,5	-	-	-	-	13	76,5	-	-	-	-	15	88,2	2	11,8	17	100	-	-	-	-	2	11,8	6	35,3	12	70,6	3,3	4,3
Ergani	18	4	22,2	-	-	-	-	11	61,1	3	16,7	-	-	18	100	-	-	18	100	-	-	-	-	-	-	18	100	-	-	3,5	3,8
Silvan	18	-	-	-	-	-	-	18	100	-	-	-	-	18	100	-	-	18	100	-	-	-	-	10	55,6	10	55,6	10	55,6	4,5	6,1
Diyarbakır	76	14	18,4	1	1,3	5	6,6	53	69,7	3	3,9	4	5,3	74	97,4	2	2,6	72	94,7	4	5,3	-	-	12	15,8	43	56,6	30	39,5	3,9	5,1
Merkez	20	4	20,0	-	-	16	80,0	-	-	-	-	-	-	20	100	-	-	20	100	-	-	-	-	2	10,0	18	90,0	-	-	3,4	5,1
Viranşehir	14	4	28,6	-	-	3	21,4	7	50,0	-	-	-	-	14	100	-	-	14	100	-	-	-	-	10	71,4	4	28,6	-	-	3,7	4,9
Ceylanpınar	18	-	-	-	-	15	83,3	3	16,7	-	-	-	-	14	77,8	4	22,2	18	100	-	-	-	-	3	16,7	15	92,3	-	-	3	3,8
Siverek	21	-	-	-	-	8	38,1	13	61,9	-	-	-	-	21	100	-	-	21	100	-	-	13	61,9	-	-	21	100	-	-	3,5	5,1
Şanlıurfa	73	8	11,0	-	-	42	57,5	23	31,5	-	-	-	-	69	94,5	4	5,5	73	100	-	-	13	17,8	15	20,5	58	79,5	-	-	3,4	4,7
Oğuzeli	26	1	3,8	-	-	11	42,4	14	53,8	-	-	-	-	26	100	-	-	26	100	-	-	-	-	9	34,6	14	53,8	10	38,5	5,4	7,3
Araban	14	-	-	-	-	6	42,9	8	57,1	-	-	-	-	14	100	-	-	14	100	-	-	-	-	-	-	8	57,1	6	42,9	5,7	6,9
Nizip	9	-	-	-	-	1	11,1	8	88,9	-	-	-	-	9	100	-	-	9	100	-	-	-	-	1	11,1	8	88,9	-	-	4,6	5,3
Gaziantep	49	1	2,0	-	-	18	36,8	30	61,2	-	-	-	-	49	100	-	-	49	100	-	-	-	-	10	20,4	30	61,2	16	32,7	5,2	6,5
Gerger	14	-	-	-	-	12	85,7	2	14,3	-	-	12	85,7	14	100	12	85,7	14	100	-	-	-	-	-	-	2	14,3	-	-	5,2	4,8
Kahta	22	-	-	-	-	14	59,1	9	40,9	-	-	-	-	22	100	-	-	18	81,8	-	-	4	18,2	-	-	16	91,8	-	-	4,8	5,0
Besni	17	-	-	1	5,9	15	88,2	1	5,9	-	-	1	5,9	16	94,1	-	-	17	100	-	-	-	-	7	41,2	16	94,1	-	-	4,6	5,8
Adıyaman	53	-	-	1	1,9	40	75,5	12	22,6	-	-	13	24,5	51	96,2	12	22,6	49	92,5	-	-	4	7,5	7	13,2	34	64,2	-	-	4,9	5,2
Genel	251	23	9,2	2	0,8	105	41,8	118	47,0	3	1,2	17	6,8	216	86,0	18	7,2	243	96,8	4	1,6	17	6,8	44	17,5	165	65,7	46	18,3	4,4	5,4

Çizelge 7.3. İncelenen İşletmelerde Küçükbaş Hayvanlardan Elde Edilen Süt Miktarı, Kullanımı ve Pazara Arzı *

Ürünler	Kullanım Şekli	İŞLETME BÜYÜKLÜK GRUPLARI											
		1 - 100 baş			101- 200 baş			201- + baş			İşletmeler Ortalaması		
		kg	%	%	kg	%	%	kg	%	%	kg	%	%
Süt	Toplam	208	100,00	8,13	734	100,00	11,24	1735	100,00	11,20	495	100,00	10,23
	Aile içi kullanım	111	53,27		204	27,73		422	24,31		165	33,38	
	Akraba, işçiye verilen	3	1,37		1	0,17		9	0,50		3	0,60	
	Satılan	94	45,36		529	72,10		1304	75,19		327	66,02	
Peynir	Toplam	966	100,00	37,72	3950	100,00	60,46	9069	100,00	58,54	2540	100,00	52,51
	Aile içi kullanım	214	22,21		373	9,46		461	5,08		281	11,07	
	Akraba, işçiye verilen	48	4,96		45	1,13		95	1,04		51	2,02	
	Satılan	703	72,83		3532	89,41		8514	93,88		2208	86,91	
Yogurt	Toplam	973	100,00	38,02	1559	100,00	23,86	3031	100,00	19,56	1325	100,00	27,39
	Aile içi kullanım	602	61,89		853	54,68		1177	38,84		725	54,69	
	Akraba, işçiye verilen	14	1,40		37	2,36		103	3,40		28	2,14	
	Satılan	357	36,71		670	42,96		1751	57,76		572	43,17	
Terayağ	Toplam	413	100,00	16,13	290	100,00	4,44	1492	100,00	10,70	478	100,00	9,87
	Aile içi kullanım	241	58,34		249	85,95		397	26,60		258	53,97	
	Akraba, işçiye verilen	10	2,45		4	1,21		22	1,49		9	1,98	
	Satılan	162	39,21		37	12,84		1073	71,91		211	44,05	
TOPLAM SÜT ÜRETİMİ		2559		100,00	6534		100,00	15327		100,00	4837		100,00
Satılan Süt		1317			4768			12642			3317		
Pazarlama Oranı (%)		51,44			72,98			82,48			68,57		

*: İncelen işletmelerde araştırma sonuçlarına göre bulunan süt eşdeğerleri kullanılarak hesaplanmıştır.

Çizelge 7.4. Besiye başlama yaşı, besi süresi ve beside kullanılan yemler

İlçeler	N	Besi				Başlama yaşı (ay)	Süresi (ay)	Beside kullanılan yemler (koyun)					
		Var		Yok				Koyun / keçi	Koyun / keçi	Kaba		Tane	
		N	%	N	%	N	%			N	%	N	%
Merkez	23	14	60,9	9	39,1	5,3	3,5	14	100	14	100	14	100
Çınar	17	10	58,8	7	41,2	2,2	3,6	10	100	10	100	10	100
Ergani	18	18	100	-	-	5,9	2,9	18	100	18	100	4	23,5
Silvan	18	18	100	-	-	1,6	3,8	18	100	18	100	-	-
Diyarbakır	76	60	79,0	16	21,0	3,7	3,4	60	100	60	100	28	46,6
Merkez	20	13	65,0	7	35,0	4,0	5,0	13	100	13	100	13	100
Viranşehir	14	14	100	-	-	3,3	3,2	14	100	10	71,4	14	100
Ceylanpınar	18	14	77,8	4	22,2	4,0	2,7	14	100	14	100	-	-
Siverek	21	21	100	-	-	4,6	1,7	21	100	21	100	-	-
Şanlıurfa	73	62	84,9	11	15,1	3,2	3,1	62	100	58	93,5	27	43,5
Oğuzeli	26	20	76,9	6	23,1	6,0	4,2	20	100	20	100	-	-
Araban	14	14	100	-	-	4,0	3,0	14	100	14	100	-	-
Nizip	9	7	77,8	2	22,2	6,0	3,0	7	100	7	100	-	-
Gaziantep	49	41	83,7	8	16,3	5,3	3,4	41	100	41	100	-	-
Gerger	14	2	14,3	12	85,7	5,5	3,1	2	100	2	100	2	100
Kahta	22	11	50	11	50,0	6,5	2,6	11	100	11	100	4	36,4
Besni	17	16	94,1	1	5,9	2,7	3,5	16	100	16	100	8	50,0
Adıyaman	53	29	54,7	24	45,3	4,9	3,1	29	100	29	100	14	73,7
Genel	251	192	76,5	59	23,5	4,4	3,3	192	100	188	97,9	69	40,0

Çizelge 7.5. Besi hayvanlarını pazarlama yolları

İlçeler	N	Besi sonu (koyun / keçi)					
		Kendi kesip satıyor		Canlı olarak pazarlama		Kombinaya satış	
		N	%	N	%	N	%
Merkez	14	-	-	14	100	-	-
Çınar	10	-	-	10	100	-	-
Ergani	18	4	22,2	14	77,8	-	-
Silvan	18	-	-	18	100	-	-
Diyarbakır	60	4	6,7	56	93,3	-	-
Merkez	13	4	30,8	9	69,2	-	-
Viranşehir	14	-	-	11	78,6	3	21,4
Ceylanpınar	14	-	-	14	100	-	-
Siverek	21	-	-	21	100	-	-
Şanlıurfa	62	4	6,5	55	88,7	3	4,8
Oğuzeli	20	-	-	20	100	-	-
Araban	14	-	-	14	100	-	-
Nizip	7	-	-	7	100	-	-
Gaziantep	41	-	-	41	100	-	-
Gerger	2	-	-	2	100	-	-
Kahta	11	-	-	11	100	-	-
Besni	16	6	37,5	10	62,5	-	-
Adıyaman	29	6	20,7	23	79,3	-	-
Genel	192	12	6,3	175	91,1	3	1,6

Çizelge 7.6. Yapağı değerlendirme ve pazarlama yolları

İlçeler	N	Yapağı değerlendirme				Pazarlama yolu						Aile içi tüketim				Kuzu yapağısı satışı			
		Yalnızca aile içi tüketim		Aile + pazar		Kendi		Araç		Kooperatif		Halı-kilim		Yatak – yorgan		Evet		Hayır	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Merkez	23	8	34,8	15	65,2	14	93,3	1	6,7	-	-	4	17,4	23	100	15	73,9	8	26,1
Çınar	17	3	17,6	14	82,4	14	100	-	-	-	-	-	-	17	100	1	5,9	16	94,1
Ergani	18	-	-	18	100	14	77,8	4	22,2	-	-	-	-	18	100	15	83,3	3	16,7
Silvan	18	-	-	18	100	18	100	-	-	-	-	-	-	18	100	-	-	18	100
Diyarbakır	76	11	14,5	65	85,5	60	92,3	5	7,7	-	-	4	5,3	76	100	33	43,4	43	56,6
Merkez	20	-	-	20	100	4	25,0	18	90,0	-	-	16	80,0	20	100	-	-	20	100
Viranşehir	14	4	28,6	10	71,4	7	70,0	3	30,0	-	-	-	-	14	100	-	-	14	100
Ceylanpınar	18	-	-	18	100	18	100	6	33,3	-	-	-	-	18	100	6	33,3	12	66,7
Siverek	21	-	-	21	100	17	80,9	4	19,0	-	-	13	61,9	21	100	4	19,0	17	81
Şanlıurfa	73	4	5,5	69	94,5	40	58,0	31	44,9	-	-	29	39,7	73	100	10	13,7	63	86,3
Oğuzeli	26	25	96,2	1	3,8	-	-	1	100	-	-	2	7,7	26	100	-	-	26	100
Araban	14	-	-	14	100	14	100	6	42,9	-	-	6	42,9	8	57,1	8	57,1	6	42,9
Nizip	9	7	77,8	2	22,2	-	-	2	100	-	-	-	-	9	100	-	-	9	100
Gaziantep	49	32	65,3	17	34,7	14	82,4	9	52,9	-	-	8	16,3	43	87,8	8	16,3	41	83,7
Gerger	14	2	14,3	12	85,7	12	100	12	100	-	-	12	85,7	14	100	12	85,7	2	14,3
Kahta	22	8	36,4	14	63,6	5	35,7	9	64,3	-	-	-	-	22	100	-	-	22	100
Besni	17	-	-	17	94,1	17	100	-	-	-	-	1	5,9	16	94,1	10	58,8	7	41,2
Adıyaman	53	10	18,9	43	81,1	34	79,0	21	48,8	-	-	13	24,5	52	98,1	22	41,5	31	58,5
Genel	251	57	22,7	194	77,3	148	76,3	66	34,0	-	-	54	21,5	244	97,2	73	29,1	178	70,9

Çizelge 7.7. Keçi üst ve alt liflerinin değerlendirilme ve pazarlama yolları

İlçeler	N	Keçi alt kıllarını tarıyor musunuz				Üst kaba kılın değerlendirilmesi					
		Evet		Hayır		Aile içi		Pazarlama		Atılıyor	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Merkez	18	-	-	18	100	1	5,6	-	-	17	94,4
Çınar	14	-	-	14	100	1	7,1	-	-	13	92,9
Ergani	14	-	-	14	100	2	14,3	-	-	12	85,7
Silvan	18	-	-	18	100	-	-	-	-	18	100
Diyarbakır	64	-	-	64	100	4	6,3	-	-	60	93,7
Merkez	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Viranşehir	4	-	-	4	100	2	50,0	-	-	2	50,0
Ceylanpınar	11	2	18,0	9	82,0	1	9,1	-	-	10	90,9
Siverek	10	-	-	10	100	1	10,0	-	-	9	90,0
Şanlıurfa	25	2	8,0	23	92,0	4	16,0	-	-	21	84,0
Oğuzeli	10	-	-	10	100	-	-	-	-	10	100
Araban	6	-	-	6	100	-	-	-	-	6	100
Nizip	8	-	-	8	100	-	-	-	-	8	100
Gaziantep	24	-	-	24	100	-	-	-	-	24	100
Gerger	14	-	-	14	100	4	28,6	-	-	10	71,4
Kahta	8	1	12,5	7	87,5	-	-	-	-	8	100
Besni	17	-	-	17	100	-	-	-	-	17	100
Adıyaman	39	1	2,6	38	97,4	4	10,3	-	-	35	89,7
Genel	152	3	2,0	149	98,0	12	7,9	-	-	140	92,1

Çizelge 7.8. Gübrenin değerlendirilme ve pazarlama yolları

İlçeler	N	Değerlendirme						Aile içi değerlendirme								Pazarlama yolu					
		Aile içi		Pazar		Atıyor		Tarla		Bahçe		Mera		Yakacak		Kendi		Aracı		Kooperatif	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Merkez	23	22	95,7	-	-	1	4,3	5	22,7	2	9,1	-	-	17	100	-	-	-	-	-	-
Çınar	17	17	100	-	-	-	-	3	17,6	4	23,5	2	11,8	11	64,7	-	-	-	-	-	-
Ergani	18	18	100	-	-	-	-	10	55,6	10	55,6	-	-	8	44,4	-	-	-	-	-	-
Silvan	18	18	100	-	-	-	-	18	100	8	44,4	-	-	10	55,6	-	-	-	-	-	-
Diyarbakır	76	75	98,7	-	-	1	1,3	36	48,0	24	32,0	2	2,7	46	60,5	-	-	-	-	-	-
Merkez	20	20	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	100	-	-	-	-	-	-
Viranşehir	14	11	78,6	-	-	3	21,4	11	100	-	-	-	-	4	28,6	-	-	-	-	-	-
Ceylanpınar	18	15	83,3	-	-	3	16,7	-	-	3	20,0	-	-	15	100	-	-	-	-	-	-
Siverek	21	13	61,9	-	-	8	38,1	-	-	-	-	-	-	13	100	-	-	-	-	-	-
Şanlıurfa	73	59	80,8	-	-	14	19,2	11	18,6	3	5,1	-	-	52	71,2	-	-	-	-	-	-
Oğuzeli	26	26	100	-	-	-	-	11	42,3	25	96,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Araban	14	14	100	-	-	-	-	14	100	8	57,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nizip	9	9	100	2	22,2	-	-	-	-	9	100	-	-	-	-	-	-	2	100	-	-
Gaziantep	49	49	100	2	4,1	-	-	25	51,0	42	85,7	-	-	-	-	-	-	2	100	-	-
Gerger	14	14	100	-	-	-	-	14	100	14	100	-	-	12	85,7	-	-	-	-	-	-
Kahta	22	22	100	-	-	-	-	22	100	18	81,8	-	-	8	36,4	-	-	-	-	-	-
Besni	17	17	100	-	-	-	-	17	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Adıyaman	53	53	100	-	-	-	-	53	100	32	60,4	-	-	20	37,7	-	-	-	-	-	-
Genel	251	234	93,2	2	0,8	15	6,0	125	49,8	101	40,2	2	0,8	118	47,0	-	-	2	100	-	-

8. SONUÇ ve ÖNERİLER

GAP Bölgesinde küçükbaş hayvancılığa yer veren işletmelerde araştırma sonuçlarına göre;

- İşletme başına nüfus 10,80 olup, bunun %53,15'i erkek, %46,85'i kadındır.
- İşletmelerin nüfusu aynı zamanda işgücü varlığını da oluşturmakta, işletme nüfusunun %81,12'si 7-49 yaş arasındaki aktif nüfus grubu içinde bulunmaktadır. Bu nedenle, bölgede genç işgücü açısından önemli bir potansiyelin olduğu kabul edilebilir.
- İşletmelerde okur-yazarlık oranı %71,54'dür. Bu oran erkeklerde %84,77, kadınlarda ise %56,18'dir.
- İşletmelerde nüfusun %57,44'ü ilkokul, %5,97'si ortaokul, %3,84'ü lise, %0,65'i üniversite mezunudur. Kadın nüfusun öğrenim düzeyi, erkek nüfustan düşüktür.
- İşletmelerde işgücü varlığı 5,28 EİB'dir. Toplam işgücünün %18,25'i, hastalık, eğitim ve askerlik gibi nedenlerle kullanılamamaktadır.

8.1. Ekonomik Analize İlişkin Sonuç Ve Öneriler

GAP Bölgesinde küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine yer veren işletmelerde ekonomik analize ilişkin sonuçlar şu şekildedir:

- İncelenen işletmeler küçükbaş hayvancılığın yoğun olduğu işletmeler olmasına karşın; arazi, işletmeler için en önemli faktördür. İşletmelerin %18,73'ü arazisiz tarım işletmesidir. İşletme arazi genişliği 107,80 dekar olup, %82,56'su mülk, %12,23'ü ortağa tutulan, %6,72'si kiraya tutulan, %1,51'i ise ortağa-kiraya verilen arazidir.
  - İşletme arazisinin %91,25'i tarla arazisi, %0,41'i sebzelik, %6,34'ü meyvelik, %2,00'si bağ arazisidir. Tarla arazisinin %18,4'ü sulu, %81,6'sı kurudur.
  - İşletme arazisinin %71,11'ine tahıl, %14,70'ine baklagil, %4,28'ine endüstri bitkileri ekimi yapılmaktadır.
  - Çiftlik sermayesi içinde en önemli payı arazi sermayesi almaktadır (%75,28).Arazi sermayesinin %87,91'ini tarla arazisi, %0,36'sını sebzelik, %9,41'ini meyvelik, %2,32'sini bağ oluşturmaktadır.
  - Toplam çiftlik sermayesinin %75,28'ini arazi sermayesi, %11,85'ini bina sermayesi, %11,49'unu bitki sermayesi, %1,38'ini de arazi ıslahı sermayesi oluşturmaktadır.

- İşletme sermayesi içinde en önemli payı hayvan sermayesi almaktadır. İşletmelerde irat hayvanlarının %78,14'ünü küçükbaş, %21,86'sını büyükbaş hayvanlar oluşturmaktadır. İşletme başına 109,93 baş küçükbaş hayvan düşmekte, bunun %78,82'sini koyun, %21,18'ini keçi oluşturmaktadır.

- İşletme sermayesinin %60,09'unu hayvan, %28,22'sini alet-makine, %9,51'ini yardımcı mallar varlığı ve %2,18'ini para sermayesi oluşturmaktadır.

- Aktif sermayenin %83,62'sini çiftlik sermayesi, %16,38'ini işletme sermayesi oluşturmaktadır.

- Pasif sermaye içinde öz sermayenin payı %86,07, borçların payı ise %13,93'dür.

- İşletmelerde gayri safi üretim değeri içinde hayvansal üretimin özellikle koyun yetiştiriciliğinin payı büyüktür.

- Gayrisafi üretim değerinin %43,34'ü bitkisel üretim değeri, %56,66'sı hayvansal üretim değeridir, işletme büyüklüğü arttıkça hayvansal üretimin payı da artmaktadır.

- Gayrisafi üretim değeri içinde ilk iki sırayı alan koyun ve keçi yetiştiriciliğinin payları sırasıyla %39,92 ve %8,62'dir.

- Gayrisaf hasılanın %92,23'ünü gayrisafi üretim değeri, %4,79'unu konut kira bedeli, %2,98'ini de işletme dışı tarımsal gelir oluşturmaktadır.

- Değişen masrafların büyük bölümünü hayvancılıkta değişen masraflar oluşturmaktadır (%64,53).

- Değişen masrafların %54,30'unu yem, %5,54'ünü veteriner-ilaç, %8,47'sini satın alınan gübre, %8,32'sini değişen makine masrafları, %7,63'ünü tohum masrafları oluşturmaktadır

- Sabit masrafların %59,61'i işletme sahibi ve ailesinin ücreti karşılığı, %27,71'i amortismanlar, %12,68'ini de bina tamir bakım, daimi işgücü ücreti, vergi-salma masrafları oluşturmaktadır.

- Toplam masrafların %63,89'u değişen masraflar, %36,11'i sabit masraflardır.

- İşletmelerde brüt kar, işletme büyüklüğü ile giderek artmaktadır.

- Tüm büyüklük gruplarında ve işletmeler ortalamasında saf hasıla pozitifdir.

- İşletme başına tarımsal gelir 4.705.896.309 TL'dir, işletme büyüklüğü ile artmaktadır.

- Aile gelirinin %96,33'ünü tarımsal gelir, %3,67'sini tarım dışı gelir oluşturmaktadır. En fazla tarım dışı gelir en küçük işletme grubunda bulunmaktadır.

- İşletmeler ortalamasında ekonomik rantabilite %2,67, mali rantabilite %1,98 olup, düşük seviyededir.

Yukarıda bildirilen araştırma sonuçlarına göre, GAP bölgesinde küçükbaş hayvancılığa yer veren tarım işletmelerinde gerek sermaye, gerekse gayrisafi üretim değeri içinde küçükbaş hayvan yetiştiriciliği önemli bir faaliyet olduğu görülmektedir.

- Buna rağmen arazi tarımsal faaliyetin vazgeçilmez bir ögesi olarak sermaye içinde önemli bir faktördür. Küçükbaş hayvancılık ekstansif tarzda yapılmaktadır ve işletmelerin %82 gibi büyük bir bölümü kuru araziye sahiptir. Bu özellikleri nedeniyle küçükbaş hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı işletmeler, GAP bölgesinde sulanan alanlarda yer alan işletmelerden farklılık göstermektedir. İşletmelerin %18,73'ünün arazisiz olması nedeniyle, hayvancılıkta en önemli unsur olan kaba ve kesif yem teminini güçleştirmekte, yem en büyük masraf unsuru olduğu için ise değişen masrafların artışına sebep olmaktadır. Bölgede özellikle kaba yem temini küçükbaş hayvancılıkta en önemli sorundur. Bu nedenle, arazisiz tarım işletmelerinin kiraya ve ortağa arazi işleme yoluyla, kaba ve kesif yem kaynaklarını artırmak, böylece bu masraf unsurunu azaltmak suretiyle geliri artırmak mümkün olabilecektir.

-GAP bölgesinde arazi genişliği diğer bölgelerden daha fazla ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yaygın olmasına rağmen, üretim deseni içinde yem bitkileri yer almamaktadır. Yem bitkilerinin üretim deseninin içinde yer alması bölgede bulunan tarımla ilgili kuruluşların yayım çalışmaları ile sağlanabilir.

-Tüm bölgelerde olduğu gibi GAP bölgesinde de çayır mera alanları giderek azalmakta, yine bölgeye özgü sorunlar nedeniyle yayla ve otağa çıkış sınırlı düzeyde olmaktadır. Bölgedeki mevcut çayır ve meraların korunması ve yetiştiricilerin kullanımına sunulması, bölgedeki hayvancılığın gelişimine neden olabilecektir.

-İşletmecilerin gerek duyduğu miktarda ve zamanında kredi alabileceği bir sistem geliştirilmeli, özellikle yatırım kredileri ile sulamaya açılmayacak alanlarda küçükbaş hayvan yetiştiriciliği teşvik edilmelidir.

-Üreticilerin gerek elde ettikleri ürünleri pazarlamak gerekse üretim temini gibi konularda fayda sağlayacak örgütlenme teşvik edilmeli, böylece bölgede mevcut olan büyük bir hayvansal üretim potansiyelinin geliştirilmesi sağlanmalıdır.

-Araştırma sonuçlarına göre küçükbaş hayvanlardan elde edilen sütün önemli bir bölümü aracılar, yakın ilçe merkezindeki tüccarlar, ya da üreticilerin bizzat yerel pazarlara giderek satışa sunması şeklinde pazarlanmaktadır. Küçükbaş hayvancılık işletmelerde yoğun olarak yapıldığı için, hayvan başına verimlilik düşük olsa bile işletme başına düşen hayvan sayısının fazlalığı nedeniyle aile ihtiyacının çok üzerinde süt üretimi gerçekleşmektedir. Ürünün pazarlaması konusunda kurum, kuruluş, kooperatif gibi unsurların olmaması, üreticinin ürününü pazarlamasında sorun yaşamasına sebep olmaktadır. Bu nedenle her üretici işletmede üretilen sütü, kendi işletmesinde yeterli sağlık ve hijyen koşullarından uzak bir şekilde peynir, yoğurt, tereyağına işlemekte ve pazara bu şekilde arz etmektedir. Bu nedenle bölgede çiğ süt alımı yapacak, pastörize ve sterilize edebilecek, peynir, yoğurt, tereyağı gibi ürünlere işleyecek tesislere ihtiyaç duyulmaktadır. Üreticilerin kooperatifler, üretici birlikleri vb şekilde örgütlenmesi sağlanmalı, üretici örgütlerinin ürün işleme tesislerini kurması teşvik edilmelidir. Aynı şekilde bölgede faaliyet gösterecek özel kuruluşlarda teşvik edilmelidir. Bölgedeki her yöreye özgü yerel ürünler araştırılmalı, bu ürünlerin geliştirilmesi, uygun hijyen ve sağlık koşullarında işlenmesi sağlanarak, pazara sunulma olanakları geliştirilmelidir.

8.2. Hayvansal Ürünlerin Pazara Arzına İlişkin Sonuç ve Öneriler

- Araştırmanın yürütüldüğü küçükbaş hayvancılık işletmelerinde gerek hayvansal üretim değeri, gerekse gayri safi üretim değeri içerisinde süt üretimin payının diğer ürünlerden daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. İncelenen işletmelerin %92.4'ü üretilen sütü aile içinde ve pazara yönelik olarak değerlendirdikleri belirlenmiştir. Üretilen süt yoğunluklu olarak (%82.9) peynir formunda pazara arz edilmektedir. Yine işletmelerin %66.4'ü süt ve süt ürünlerinin pazarlanmasında daha çok aracılardan yararlanmaktadırlar. Bu durumda ise küçükbaş hayvan yetiştiricilerin elde edecekleri kar oranları düşük olmaktadır. Bu nedenle, araştırmanın yürütüldüğü illerde esas olarak süt üretimine yönelik koyun ve keçi yetiştiriciliğinin yoğunlaştığı ilçe ve köylerde özellikle yetiştirici örgütlerinin de devreye girmesi ile sütün üretilmesi, değerlendirilmesi ve pazarlanmasında yetiştiriciler daha etkin ve karlı hale getirilmelidirler.

- İncelenen küçükbaş hayvancılık işletmelerinin %76.5'inde damızlık fazlası erkek ve dişi hayvanların besiyeye alınarak değerlendirildikleri saptanmıştır. Bununla birlikte, bu işletmelerin büyük çoğunluğu düzenli olarak kuzu-oğlak ve/veya toklu-çepiç besisi yapan işletmeler değildirler. Bu nedenle söz konusu işletmeler damızlık fazlası kuzu ve oğlaklarını besiyeye almadan besicilere veya kasaplara pazarlayabildikleri gibi kendileri de besiyeye aldıktan sonra canlı olarak pazarlayabilmektedirler. Bu tarzda besicilik yapan işletmelerin oranı %91.1 olup, canlı olarak pazarlama direkt olarak pazarda satış şeklinde olabildiği gibi, kasaba veya komisyoncuya ağıldan satış şeklinde de olabilmektedir. Küçükbaş hayvan yetiştiricilerinin besi materyallerini pazarlama konusunda da ciddi sorunlar yaşanmakta olup, yetiştiriciler bu alanda da örgütsüz olduklarından kaba ve kesif yem temini ve besi materyalinin pazarlanmasında büyük çoğunlukla komisyoncularla çalışmaktadırlar. Bu nedenle araştırmanın yürütüldüğü illerde, özellikle koyun ve keçi besiciliğinin geliştiği yerlerde, kurulacak yetiştirici örgütleri aracılığı ile besi materyali temini, kaba ve kesif yem temini, besi teknikleri ve besi materyalinin pazarlanması konularında etkili çalışmalar yapılmalıdır. Kurulacak yetiştirici örgütleri ve yapılacak çalışmalar ağırlıklı olarak süt koyuncululuğu yapan işletmelerin gerek besi materyalini pazarlamalarına gerekse daha bilinçli ve kârlı besicilik yapmalarına önder ve yardımcı olacaktır.

- İncelenen küçükbaş hayvancılık işletmelerinin %77.3'ünün üretilen yapağıyı aile içi tüketim ve pazara arz ederek değerlendirdikleri belirlenmiş olup, işletmelerin %76.3'ü ürettikleri yapağıyı direkt olarak kendileri pazarlamaktadırlar. İşletme içinde tüketilen yapağı büyük oranda (%97.2) yatak-yorgan yapımında değerlendirmektedirler. İncelenen işletmelerin yalnızca %7.9'unun keçi üst kaba liflerini kırkıktan sonra aile içinde değerlendirdikleri saptanmış olup, geri kalan kısım pazarlanmamaktadır. Aile içi değerlendirmede özellikle yaylaya çıkan işletmeler üst kaba kılları başta kıl çadırı olmak üzere, yer yaygısı, yem torbası, çuval ve heybe gibi el sanatları ürünlerine dönüştürmektedirler. Keçi alt liflerini (keşmir) tarayan işletme sayısı da son derece düşük olup (%2), bu işletmelerde bu liflerden bere, çorap ve eldiven gibi ürünlerin üretiminde yararlanmaktadırlar.

Araştırmanın yürütüldüğü illerde gerek yapağı gerekse üst ve alt keçi liflerinin düşük düzeylerde pazara arz edilmelerinin esas olarak bu liflerin, Türkiye genelinde olduğu gibi, pazar fiyatlarının düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, bu liflerin ham olarak pazarlanması yerine halı, kilim ve diğer köy el sanatlarına dönüştürülerek pazara arz edilmeleri daha kârlı bir uygulama olacaktır. Bu nedenle, araştırmanın yürütüldüğü illerde (ilçe ve köylerde) köy el sanatları üretiminin yapılacağı merkezlerin açılması veya mevcutların daha etkin hale

getirilmesi, elde edilen hayvansal liflerin önemli bir kısmının daha etkin bir şekilde değerlendirilmesini sağlayacağı gibi belirli düzeylerde de olsa kadın ve kızların istihdamlarına da yol açacaktır.

- İncelenen işletmelerin büyük çoğunluğu (%93.2) koyun ve keçi gübresini aile içinde değerlendirdikleri belirlenmiş olup, pazarlayan işletmelerin oranı %0.8'dir. Koyun ve keçi gübresinin pazarlanma oranının çok düşük olmasına karşın, araştırmanın yürütüldüğü illerde koyun ve keçi gübresinden daha etkin yararlanmanın yolları araştırılmalıdır. Son yıllarda Türkiye genelinde koyun ve keçi gübresinin park ve bahçe alanlarında kullanımında önemli düzeyde artış söz konusudur. Bu nedenle gübreyi öncelikli olarak Akdeniz bölgesi olmak üzere Türkiye geneline pazarlayabilecek sistemler geliştirilmelidir.

KAYNAKLAR

- AÇIL, A.,F., DEMİRCİ, R. 1976.**Türkiye Koyunculuk Ekonomisi ve Orta Anadolu Koyun İşletmeleri, Şark Matbaası, Ankara.
- AÇIL, F. VE KÖYLÜ, K. 1971.**Zirai Ekonomi ve İşletmecilik Dersleri, Ank. Üniv.Zir.Fak. Yayınları:53, Çalışmalar:26, Ankara.
- ANONİM 1994.** Genel Tarım Sayımı, Hanehalkı Anketi Sonuçları-1991. Yay.
- ANONİM 1998.** DİE Tarımsal Ürünler (Miktar, Fiyat, Değer), Ankara.
- ANONİM 1999.** DİE Tarım İstatistikleri Özeti 1979-1998, Yayın no:2275, Ankara.
- ANONİM 2001.** DİE GAP İl İstatistikleri, 1996-98, Yayın no:2418, Ankara.
- ANONYMOUS 1996.** FAO Production Yearbook-1995, Series No:130, Rome.
- BRANDANO, P., PULİNA, G., RAASU, S.P.G. 1992.** Quality and Quality Aspects of Goat Production in Italy Medit 3(4), Faculty of Agriculture, Univ. of Sassari, Italy.
- BÜLBÜL, M. 1979.** Bafra İlçesi Tütün İşletmelerinin Ekonomik Yapısı Yatırım ve Cari Harcamalarının Dağılımı ve Bunların Gelir Üzerine Etkisi, Ank.Üniv.Zir.Fak. Yay.:710, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler:416, Ankara.
- DARWİCH, M. 1996.** Suriye'de Jabel Abdel Aziz dağlık bölgesindeki küçükbaş hayvan yetiştiren işletmelerin ekonomik analizi, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri enstitüsü, Doktora Tezi (Basılmamış), Adana.
- DELLAL, İ. 1996.** Türkiye'de Kıl Keçisi Yetiştiriciliği ve Ekonomik Önemi, Ank., Üniv. Fen Bil. Ens. (Doktora Semineri), Ankara.
- DELLAL, İ., ERKUŞ, A. 2000.** Antalya İlinde Kıl Keçisi Yetiştiriciliğine Yer Veren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi ve Planlaması, TEAE Yayınları, Ankara.
- DEOGHARE, P.R., BHATTACHRYYA, N.,K. 1993.** Economic Analysis of Goat Rearing in the Mathura District of Utter Paradesh, India Journal of An.Sci., 63(4), Cenral Ins. for es. on Goats, India.
- ERKUŞ, A. 1976** Tavşanlı İlçesi Şekerpancarı Yetiştiren Tarım İşletmelerinin Doğrusal (linear) Programlama Metodu ile Planlaması, Türk Ziraat Yüksek Mühendisleri Birliği, Yayın No:3, Latif Matbaası, Ankara.
- ERKUŞ, A. 1979.** Ankara Yenimahalle İlçesinde Kontroollü Kredi Ugulaması Yapılan Tarım İşletmelerinin Planlanması Üzerine Bir Araştırma, Ank. Üniv. Zir. Fak. Yayınları:379, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler:415, Ankara.
- ERKUŞ, A. 1979.** Ankara Yenimahalle İlçesinde Kontroollü Kredi Ugulaması Yapılan Tarım

- İşletmelerinin Planlanması Üzerine Bir Araştırma, Ank. Üniv. Zir. Fak. Yayınları:379, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler:415, Ankara.
- ERKUŞ, A. DEMİRCİ, R. 1983.** Ülkemizin Değişik Bölgelerindeki Tarım İşletmelerinde Hayvancılık Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin İşletme Bünyesindeki Yeri, Ank.Üniv.Zir.Fak. Yayınları, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler:523, Ankara.
- ERKUŞ, A. DEMİRCİ, R. 1983.** Ülkemizin Değişik Bölgelerindeki Tarım İşletmelerinde Hayvancılık Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin İşletme Bünyesindeki Yeri, Ank.Üniv.Zir.Fak. Yayınları, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler:523, Ankara.
- ERKUŞ, A. ve DEMİRCİ, R. 1996.** Tarımsal İşletmecilik ve Planlama, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş II. Baskı, A.Ü.Zir.Fak. Yayın No:1435, Ders Kitabı:417, Ankara.
- ERKUŞ, A. VE KIRAL, T.1991.**“Türkiye’de Tarımsal Yapı ve Bu Yapı İçinde Hayvancılığın Önemi ve Geleceği”. İkinci Hayvancılık Kongresi, TOBB, 17-19 Haziran, Ankara.
- ERKUŞ, A., AÇIL, A.F. VE KIRAL, T. 1995.** Tarım Ekonomisi. AÜZF Vakfı Yay.No:5, Ankara.
- GEBREMEDHİN, T.G., GEBRELUL, S. 1992.** An Investment Analysis of Meat Goat Enterprises for Smal-Scale Producers, Rewiew of Agr.Econ., 14:1,USA.
- GÜNEŞ, T. VE ARIKAN, R. 1988.** Tarım Ekonomisi İstatistiği, Ank.Üniv. Zir. Fak. Yay.:1049, Ders Kitabı:305, Ankara.
- İNAN, İ.H. 1977.** Eskişehir-Alpu Ovası Tarım İşletmelerinde Yeter Gelirli İşletme Büyüklüğü ve Organizasyonunun Linear (Doğrusal) Programlama Yöntemi ile Saptanması. Ank. Üniv. Ziraat Fak. Ve İşl. Kürsüsü, Doktora tezi (Yayınlanmamış), Ankara.
- İNAN, İ.H. 1992.** Tekirdağ ili Süt Sığırcılığı İşletmelerinin Doğrusal Programlama Yöntemi ile Planlanması ve Planlı Çalışmanın İşletme Gelirine Etkisi. Trakya Bölgesi I.Hayvancılık Sempozyumu, Hasad Yayıncılık, Hayvancılık Serisi 2, İstanbul.
- KARACA, O. VANLI, Y., KAYMAKÇI, M., ALTIN, T., KAYGISIZ, A. 1993.** Doğu Anadolu Bölgesinde Koyun Yetiştiriciliğinin Sosyolojik Ekonomik ve Genetik Görünüşü, Y.Y.Ü., Van.
- KAYMAKÇI, M., SÖNMEZ, R. 1996.** İleri Koyun Yetiştiriciliği. Ders Kitabı Bornova, İzmir.
- KAYMAKÇI, M., TAŞKIN, T., KOŞUM, N. ve SOYA, H. 1999.** Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Koyun Yetiştiriciliği'nin yapısal özellikleri ve verimliliği. E.Ü. Ziraat Fak. Dergisi C.36 Sayı:1-2-3, İzmir.
- KURT, J.D., DEİCHERT,G.,DREWES, E., FİCHTHER, G., MOCC, S. 1981.** Goat Production in Low Income Economic Units of Selected Areas in West Malasia, An.Res. and Dev., Vol:13, Ins. for Sci. Co., Germany.

- KURTZE, H. 1982.** Goat Rearing in Africa, Its Advantages and Disadvantages, An. Res. and Dev. Vol:15, Ins. for Sci.,Co., Germany.
- ÖZÇELİK, Ö. 1995.** Erzincan İli Merkez İlçesi Tarım İşletmelerinin Ekonomik analizi ve Tarımsal Yatırımları, Ank.Üniv.Zir.Fak. Tarım Ekonomisi Bölümü, Ankara.
- PANAYİOTOU, G.S.1989.** The Economics of Sheep and Goat Enterprises in Cyprus, Agr.Ec.Report,Agr.Res.Ens.,Nicosia.
- PAPANAGİOTOU, E. 1991.** Some Factors of Goat Farming Profitability in Greece, Agriculture Mediterranea, 12(4), Dep.ofAgr.Ec.Univ.of Thesaloniler,Greece.
- POLAT, İ. 1994.** Kırşehir İli Merkez İlçesi Tarım İşletmelerinde Gelir Dağılımı, Ank.Üniv.Fen Bil. Ens. Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek lisans Tezi (Yayımlanmış)Ankara.
- REHBER, E. 1978.** Nevşehir'de Patates Üreten Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi, Ank. Üniv. Zirai Ek. Ve İşl. Kürsüsü, Doktora tezi (Yayınlanmamış), Ankara.
- SÖNMEZ, R. KAYMAKÇI, M., ÖZKAYA, T. 1990.** Batı Anadolu ve Trakya'da Koyunculuk İşletmelerinin Yapısal Özelliği ve Verimliliği, MPM Yayınları:430, Ankara.
- TAPKI, İ. 1996.** Hatay İli ve çevresinde süt sığırı yetiştiriciliği ve sığır besiciliği yapılan tarım işletmelerinin teknik, ekonomik ve yapısal özellikleri, Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Basılmamış), Hatay.
- YURDAKUL VD. 1996.** Gap Alanındaki Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi; Kısa, Orta Ve Uzun Vadedeki Kredi İhtiyaçlarının Araştırılması, TC. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, TUBİTAK, Ankara.
- YURDAKUL,O.1974.** Adana İli Koyun Besiciliği Ekonomisi, A.Ü Ziraat Fakültesi Doktora Tezi (Basılmamış), Ankara.

TEAE Yayın Listesi

Kitaplar

- T.Özüdoğru, Y. E. ERTÜRK, 2002, **Türkiye V. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildiriler**, Yayın No: 87, Ekim, Ankara
- N.Akyıl, T.Özüdoğru, 2001, **Yeni Gelişmeler Işığında Pamuk Sektörü, IV. Türkiye Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildirileri**, Yayın No: 77, Aralık, Ankara.
- N.Akyıl, 2000, **Pamuk Endüstrisinde Pazar Merkezli Bilgi Akışı, Türkiye III. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildiriler Tartışmalar**, Yayın No: 47, Ekim, Ankara.
- S. Tan, Y. E. Ertürk, 2000, **Türkiye'de Hayvancılık Sektörü: Üretici, Sanayici ve Politika Yapıcılar Açısından Sektörün Değerlendirilmesi, Türkiye I. Besi ve Süt Hayvancılığı Sempozyumu Bildirileri**, Yayın No: 46, Temmuz, Ankara.
- A. Bayaner, H. Bozkurt, 1999, **Türk Tarımında Bilim ve Araştırma Politikaları** (İngilizce), Yayın No: 30, Ekim, Ankara.
- N. Akyıl, A. Bayaner, 1999, **Pamukta Tarım ve Sanayi Entegrasyonu, Türkiye II. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildirileri**, Yayın No: 27, Ağustos, Ankara.
- A. Bayaner, G. Nevruz, N. Akyıl, 1998, **I. Türkiye Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu: Bildiriler, Tartışmalar**, Yayın No: 12, Ekim, Ankara.
- O. Aydoğuş, G. Nevruz, 1998, **I. Türkiye Buğday Sempozyumu: Bildiriler, Tartışmalar**, Yayın No: 11, Temmuz, Ankara.
- T. Yıldırım, A. Schmitz, W.H. Furtan, 1998, **Dünya Tarım Ticareti** (İngilizce), Westview Press, USA.

Çalışma Raporları

- T. Binici, A. Koç, A. Bayaner, 2001, **Üretici Risk Davranışları ve Etkileyen Sosyo-ekonomik Faktörler: Adana Aşağı Seyhan Ovası Örneği** (İngilizce), Çalışma Raporu 2001-1, Yayın No:61, Nisan, Ankara.
- F. Fuller, A. Koç, H. Şengül and A. Bayaner, 2000, **Türkiye'de Çiftlik Düzeyinde Yem Talebi** (İngilizce), Çalışma Raporu 99WP226, CARD, Ekim, Iowa.
- S. Tan, B. Şener, S. Aytüre, 1999, **Feoga ve Türkiye'de Uygulanabilirliği**, Çalışma Raporu 1999-3, Yayın No: 38, Aralık, Ankara.
- A. Şener, A. Koç, 1999, **Türkiye'de Kimyasal Gübre Talebi**, Çalışma Raporu 1999-2, Yayın No: 25, Ağustos, Ankara.
- A. Bayaner, V. Uzunlu, 1999, **Türk Baklagil Pazarlama Politikalarının Dünya Ticaretine Etkileri**, Çalışma Raporu 1999-1, Yayın No: 20, Nisan, Ankara.
- T. Yıldırım, W. H. Furtan, A. Güzel, 1998, **Türkiye Buğday Politikasının Teorik ve Uygulamalı Analizi**, Çalışma Raporu 1998-4, Mayıs, Ankara.
- E. H. Çakmak, H. Kasnakoğlu, T. Yıldırım, 1998, **Fark Ödeme Sisteminin Ekonomik Analizi**, Çalışma Raporu 1998-3, Nisan, Ankara.
- A. Bayaner, 1998, **Türkiye Makarnalık Buğday Sektörü ve Uluslararası Pazardaki**

Rekabet Gücü, Çalışma Raporu 1998-2, Yayın No: 8, Nisan, Ankara.

- M. Fisunoğlu, M. Pınar ve O. Aydoğuş, 1998, **Türkiye'nin Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ve Rusya Federasyonu ile Tarımsal Ticaret Olanakları**, Çalışma Raporu 1998-1, Mart, Ankara.

Monograf

- H. Tanrıvermiş, 2000, **Orta Sakarya Havzası'nda Domates Üretiminde Tarımsal İlaç Kullanımının Ekonomik Analizi**, Yayın No: 42, Mayıs, Ankara.

Proje Raporları

- S. TAN, Y.E.ERTÜRK, **Türkiye'de Süt Tozu Üretimi ve Dünyadaki Rekabet Şansı**, Yayın No: 86, Ekim, Ankara.
- S. Tan, İ. Dellal. 2002, **Kırmızı Et Üretim ve Tüketim Açığını Kapatmak İçin Alternatif Bir Yaklaşım: Hindi Üretimi ve Sözleşmeli Yetiştiricilik Modeli**, Proje Raporu 2002-3. Yayın No: 85, Temmuz, Ankara.
- İ. Dellal, G. Keskin, G. Dellal. 2002, **GAP Bölgesinde Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinin Ekonomik Analizi ve Hayvansal Ürünlerin Pazara Arzı**, Proje Raporu 2002-2. Yayın No: 83, Temmuz, Ankara.
- G. Dellal, A. Eliçin, N. Tekel, İ. Dellal, 2002, **GAP Bölgesinde Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinin Yapısal Özellikleri**, Proje Raporu 2002-1. Yayın No: 82, Temmuz, Ankara.
- T.Özüdoğru, H.Tatlidil, 2001, **"Bu Toprağın Sesi" Televizyon Programının Polatlı İlçesinde Çiftçi Davranışlarına Etkileri Üzerine Bir Araştırma**, Proje Raporu. Yayın No: 78, Aralık, Ankara.
- P. Karahocagil, 2001, **Yeter Gelirli İşletme Büyüklüğü: Literatür İncelemesi**, Proje Raporu 2001-24, Yayın No:76, Ekim, Ankara.
- G. Malorgio, A. Koç, A. Bayaner, M.U. Kandemir, 2001, **Türkiye'de Gıda Sektörünün Yapısı ve Performansı** (İngilizce), Proje Raporu 2001-23 , Yayın No:75, Ekim, Ankara.
- S. Tan, 2001, **Türkiye'de Sütçülük Sektöründe Bölgeler Arası Yapısal Değişimin Spatial Denge Modeli İle Analizi**, Proje Raporu 2001-22, Yayın No: 72, Ağustos, Ankara.
- C. Abay, S. Sayan, B. Miran, A. Bayaner, 2001, **Türkiye'de Tarıma Yapılan Transferlerin Enflasyon Üzerine Etkileri: Bir Nedensellik Araştırması**, Proje Raporu 2001-21, Yayın No:71, Haziran, Ankara.
- M. Sarımeşeli, F. Tatlidil, 2001, **Doğrudan Gelir Desteği ve Kayıt Sistemi Pilot Uygulaması ve Orman İçi Köyler Açısından Değerlendirilmesi**, Proje Raporu 2001-20, Yayın No:70, Nisan, Ankara
- B. Saraçoğlu, O. Aydoğuş, N. Köse, D. İşgören, 2001, **Türkiye'de Su Ürünleri Sektörü: Üretim, Talep ve Pazarlama**, Proje Raporu 2001- 19, Yayın No:69, Nisan, Ankara.
- E. Çakmak, H. Kasnakoğlu, 2001, **Tarım Sektöründe Türkiye ve Avrupa Birliği Etkileşimi**, Proje Raporu 2001-18 , Yayın No:68, Nisan, Ankara.
- S. Demirci, 2001, **Şeker Fabrikalarının Performans Analizi ve Toplam Faktör Verimliliklerinin Ölçümü: Dea ve Malmquist İndeks Yaklaşımı**, Proje Raporu 2001-17, Yayın No:67, Nisan, Ankara.

- O. Zaim, A. Bayaner, M.U. Kandemir, 2001, **Tarımda İller ve Bölgeler Düzeyinde Üretkenlik ve Etkinlik: Farklar ve Nedenler**, Proje Raporu 2001-16, Yayın No:66, Nisan, Ankara.
- A.Koç, A.Bayaner, M.U. Kandemir, 2001, **Gümrük Birliği ve DTÖ'nün Tarımsal Ticaret Üzerine Etkisi**, Proje Raporu 2001-15, Yayın No:65, Nisan, Ankara.
- TEAE personeli **Türkiye'de Bazı Bölgeler için Önemli Ürünlerde Girdi Kullanımı ve Üretim Maliyetleri**, 2001, Proje Raporu 2001-14, Yayın No:64, Nisan, Ankara.
- A. Koç, H. Tanrıvermiş, F. Budak, E. Gündoğmuş, H. İnan, A. Kubaş, B. Özkan, 2001, **Türkiye Tarımında Kimyasal İlaç Kullanımı: Etkinsizlik, Sorunlar ve Alternatif Düzenlemelerin Etkileri**, Proje Raporu 2001-13, Yayın No:63, Nisan, Ankara.
- E.İşıklı, A. Koç, B.Miran, N.Akyıl, C.Abay, S.Güler, C.Günden, 2001, **Türkiye'de Tütünde Arz Kontrolü ve Ekonomik Etkileri**, Proje Raporu 2001-12, Yayın No:62, Nisan, Ankara.
- Ş. Akdemir, T. Binici, H. Şengül, vd. 2001, **Bölge Bazlı Tarım Sigortasının Türkiye'de Seçilmiş Bölgeler İçin Potansiyel Sigorta Talebinin ve Talebinin Karşılabilirliğinin Belirlenmesi**, Proje Raporu 2001-11, Yayın No:60, Nisan, Ankara.
- S. Alpay, İ. Yalçın, T. Dölekoğlu, 2001, **Avrupa Birliği Kalite ve Sağlık Standartlarının Türk Gıda Sanayi Sektörü Rekabet Gücü Üzerine Etkisi**, Proje Raporu 2001-10, Yayın No:59, Nisan, Ankara
- A.Bayaner, A. Koç, H. Tanrıvermiş, E.Gündoğmuş, N. Ören, B.Özkan, 2001, **Doğrudan Gelir Desteği Pilot Uygulamasının İzleme ve Değerlendirilmesi**, Proje Raporu 2001-9, Yayın No:57, Mart, Ankara
- D. Ediz, A. Ş. İntişah, R. Özlü, 2001, **Doğrudan Gelir Desteği Pilot Uygulaması** (Türkçe ve İngilizce), Proje Raporu 2001-8, Yayın No:56, Mart, Ankara.
- F. Yavuz, Ş.Aksoy, S. Tan, V. Dağdemir, A. Keskin, 2001, **Türkiye'de Süt Pazarlama Sisteminin İyileştirilmesi İçin Kurumsal Yapılanma İhtiyacı Üzerine Bir Araştırma**, Proje Raporu 2001-7, Yayın No:55, Mart, Ankara.
- A. Koç, V. Uzunlu A. Bayaner, 2001, **Türkiye Tarımsal Ürün Projeksiyonları 2000-2009**, Proje Raporu 2001-6, Yayın No:54, Şubat, Ankara.
- A.Koç, A. Bayaner, S. Tan, Y.E. Ertürk, F. Fuller, 2001, **Türkiye'de Destekleme Politikaları ve Programlarının Hayvancılık Sektörünün Gelişmesi Üzerine Etkisi** (İngilizce), Proje Raporu 2001-5, Yayın No:53, Ocak, Ankara.
- Y.E. Ertürk, 2001, **Ankara İli Kızılcahamam İlçesinde Köy-Tür'e Bağlı Olarak Faaliyet Gösteren Broiler İşletmelerinin Ekonomik Analizi**, Proje Raporu 2001-4, Yayın No:52, Ocak, Ankara.
- S. Akgüngör, F. Barbaros, N. Kumral, 2001, **Türkiye'de Meyve ve Sebze İşleme Sanayinin Avrupa Birliği Piyasasında Sürdürülebilir Rekabet Gücü Açısından Değerlendirilmesi**, Proje Raporu 2001-3, Yayın No: 51, Ocak, Ankara.
- Y. Z. Özcan, 2001, **Türkiye'de Fındık, Çay, Şeker Pancarı ve Tütün Tarımında Hızlı Kırsal Değerlendirme** (ingilizce), Proje Raporu 2001-2, Yayın No: 50, Ocak, Ankara.
- H. Şengül, A. Koç, N. Akyıl, A. Bayaner, F. Fuller, 2001, **Türkiye'de Pamuk Pazarı: Gelecekteki Talebi Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi**, Proje Raporu 2001-1, Yayın No: 49, Ocak, Ankara.

- M. Sarımeşeli, O. Aydoğuş, 2000, **Dünya Fındık Piyasasının Ekonomik Analizi ve Türkiye için Optimum Politikaların Saptanması**, Proje Raporu 2000-6, Yayın No: 45, Temmuz, Ankara.
- I. Dellal, 2000, **Antalya İlinde Kıl Keçisi Yetiştiriciliğine Yer Veren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi ve Planlanması**, Proje Raporu 2000-5, Yayın No: 43, Haziran, Ankara.
- H. Tanrıvermiş, E. Gündoğmuş, V. Ceyhan, H. Fidan, H. Özüdoğru, 2000, **Türkiye'de Özelleştirme Uygulamalarının Tarım Kesimine Etkilerinin Değerlendirilmesi**, Proje Raporu 2000-3, Yayın No:41, Mayıs, Ankara.
- S. Demirci, 2000, **Doğrudan Gelir Sistemi ve Uygulamalar: Literatür İncelemesi**, Proje Raporu 2000-1, Yayın No: 40, Mayıs, Ankara.
- B. Saraçoğlu, N. Köse, 2000, **Bazı Gıda Sanayilerinin Uluslararası Rekabet Gücü: Makarna, Bisküvi ve Un Sanayi**, Proje Raporu 2000-2, Yayın No: 39 , Mayıs, Ankara.
- T. Kıral, H. Kasnakoğlu, 1999, **Tarımsal Ürünler İçin Maliyet Hesaplama Metodolojisi ve Veri Tabanı Rehberi**, Proje Raporu 1999-13, Yayın No: 37, Aralık, Ankara.
- S. Demirci, 1999, **Destekleme Alımı ve Fark Ödeme Sisteminin Refah ve Dağılım Etkilerinin İncelenmesi**, Proje Raporu 1999-12, Yayın No: 36, Aralık, Ankara.
- J. Brooks, A. Tanyeri, 1999, **Tarımsal Politika Reformu: Sosyal Hesap Matriksi Yaklaşımı** (İngilizce), Proje Raporu 1999-11, Yayın No: 35, Aralık, Ankara.
- E. H. Çakmak, H. Akder, 1999, **Dünya Ticaret Örgütü-Tarım Anlaşması'nın Yeni Görüşme Dönemi ve Türkiye: Olanaklar, Kısıtlar ve Stratejiler**, Proje Raporu 1999-10, Yayın No:34, Aralık, Ankara.
- A. Özçelik, H. Tanrıvermiş, E. Gündoğmuş, A. Turan, 1999, **Türkiye'de Sulama İşletmeciliğinin Geliştirilmesi Yönünden Şebekelerin Birlik ve Kooperatiflere Devri ile Su Fiyatlandırma Yöntemlerinin İyileştirilmesi Olanakları**, Proje Raporu 1999-9, Yayın No: 32, Kasım, Ankara.
- A. Koç, J. Beghin, F. Fuller, Ş. Aksoy, T. Dölekoğlu, A. Şener, 1999, **Türkiye'de Yağlı Tohumlar Pazarı: Uluslararası Fiyatlar ve Alternatif Politikaların Arz, Talep ve İkame Ürünler Üzerine Etkileri** (Türkçe ve İngilizce), Proje Raporu 1999-8, Yayın No: 31, Eylül, Ankara.
- A. Bayaner, 1999, **Çorum İlinde Yumurta Tavukçuluğunun Ekonomik Analizi**, Proje Raporu 1999-7 Yayın No: 23, Haziran, Ankara.
- E. Çakmak, H. Kasnakoğlu, H. Akder, 1999, **Türk Tarımında Destekleme Alımları ve Pazar Girişi Etkileri: Tarımsal Sektör Modeli Analizi**, (İngilizce), Proje Raporu 1999-6 Yayın No: 22, Mayıs, Ankara.
- W. H. Furtan, A. Güzel, G. Karagiannis, A. Bayaner, 1999, **Türkiye'de Tarımsal Araştırmaların Getirisi ve Tarımsal Verimlilik** (İngilizce), Proje Raporu 1999-5, Yayın No: 21, Mayıs, Ankara.
- O. Yurdakul, v.d., 1999, **Türkiye'de Hayvansal Ürünler Arzı ve Yem Talebi: Mevcut Durumun Değerlendirilmesi ve Alternatif Politika Senaryoları** (Türkçe ve İngilizce), Proje Raporu 1999-4, Yayın No: 17, Mart, Ankara.
- S. Akgüngör, B. Miran, C. F. Abay, E. Olhan, N.K. Nergis, 1999, **İstanbul, Ankara, ve İzmir İllerinde Tüketicilerin Çevre Dostu Ürünlere Yönelik Potansiyel Talebinin**

Tahminlenmesi, Proje Raporu 1999-3, Yayın No: 15, Şubat, Ankara.

- A. Özçelik, A.Turan, H. Tanrıvermiş, 1999, **Türkiye’de Tarımın Pazara Entegrasyonunda Sözleşmeli Tarım ve Bu Modelin Sürdürülebilir Kaynak Kullanımı ile Üretici Geliri Üzerine Etkileri**, Proje Raporu 1999-2, Yayın No: 14, Şubat, Ankara.
- A. Schmitz, E. Çakmak, T. Schmitz and R. Gray, 1999, **Türk Tarımında Devlet Eliyle Ticaret** (Türkçe ve İngilizce), Proje Raporu 1999-1, Yayın No: 13 Şubat, Ankara.

Durum ve Tahmin Raporları

- İ. Dellal, R. Tunalioglu 2002, **Buğday Durum ve Tahmin: 2002/2003**, Durum ve Tahmin 2002-1, Yayın No: 84, Ankara.
- Y.E. Ertürk, S. Tan, **Kümes Hayvanları ve Yumurta Durum ve Tahmin: 2002**, Durum ve Tahmin 2001-6, Yayın No: 81, Kasım, Ankara.
- Y.E. Ertürk, S. Tan, **Et ve Et Mamülleri Durum ve Tahmin: 2002**, Durum ve Tahmin 2001-5, Yayın No: 80, Kasım, Ankara.
- S. Tan, Y.E. Ertürk, **Süt ve Süt Mamülleri Durum ve Tahmin: 2002**, Durum ve Tahmin 2001-4, Yayın No: 79, Kasım, Ankara.
- İ. Dellal, 2001, **Buğday Durum ve Tahmin: 2001/2002**, Durum ve Tahmin 2001-3, Yayın No: 74, Eylül, Ankara.
- T. Dölekoğlu, 2001, **Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin: 2001/2002**, Durum ve Tahmin 2001-2, Yayın No:73, Ağustos, Ankara.
- T. Diken, N. Akyıl, 2001, **Pamuk Durum ve Tahmin: 2001/2002**, Durum ve Tahmin 2001-1, Yayın No:58, Eylül, Ankara.
- İ. Dellal, H. Ege, 2000, **Yemlik Tahıllar Durum ve Tahmin: 2000/2001**, Durum ve Tahmin 2000-2, Yayın No: 48, Aralık, Ankara.
- H. Ege, İ. Dellal, 2000, **Buğday Durum ve Tahmin: 2000/2001**, Durum ve Tahmin 2000-1, Yayın No: 44, Temmuz, Ankara.
- N. Akyıl, 1999, **Pamuk Durum ve Tahmin: 1999/2000**, Durum ve Tahmin 1999-8, Yayın No: 33, Aralık, Ankara.
- H. Ege, 1999, **Yemlik Tahıllar Durum ve Tahmin: 1999/2000**, Durum ve Tahmin 1999-7, Yayın No: 29, Eylül, Ankara.
- Y.E. Ertürk, S. Tan, 1999, **Et ve Et Mamülleri Durum ve Tahmin: 1999**, Durum ve Tahmin 1999-6, Yayın No: 28, Ağustos, Ankara.
- S. Tan, Y.E. Ertürk, 1999, **Süt ve Süt Mamülleri Durum ve Tahmin: 1999**, Durum ve Tahmin 1999-5, Yayın No: 26, Ağustos, Ankara.
- O. Aydoğuş, H. Ege, N. Köse, 1999, **Buğday Durum ve Tahmin: 1999/2000**, Durum ve Tahmin 1999-4, Yayın No: 24, Haziran, Ankara.
- H. Ege, Y.E. Ertürk, 1999, **Yemlik Tahıllar Tahmin: 1998/99**, Tahmin 1999-3, Yayın No: 19, Mart, Ankara.
- Ş. Aksoy, A. Şener, 1999, **Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin: 1997/98**, Durum ve Tahmin 1999-2, Yayın No: 18, Mart, Ankara.
- N. Akyıl, 1999, **Pamuk Tahmin: 1998/99**, Tahmin 1999-1, Yayın No: 16, Mart, Ankara.

- O. Aydoğuş, H. Ege, Y. E. Ertürk, 1998, **Buğday Tahmin: 1998/99**, Tahmin 1998-5, Aralık, Ankara.
- N. Akyıl, Y.E. Ertürk, 1998, **Pamuk Durum ve Tahmin: 1998/99**, Durum ve Tahmin 1998-4, Eylöl, Ankara.
- H. Ege, Y.E. Ertürk, 1998, **Yemlik Tahıllar Durum ve Tahmin: 1998/99**, Durum ve Tahmin 1998-3, Temmuz , Ankara.
- O. Aydoğuş, H. Ege, Y. E. Ertürk, 1998, **Buğday Tahmin: 1998/99**, Tahmin 1998-2, Temmuz, Ankara.
- M. Pınar, N. Akyıl, S. Er ve Y. E. Ertürk, 1998, **Pamuk Durum ve Tahmin: 1997/98**, Durum ve Tahmin 1998-1, Ocak , Ankara.
- O. Aydoğuş, H. Ege, Y. E. Ertürk ve N. P. Zöđ, 1997, **Buğday Durum ve Tahmin: 1997/98**, Durum ve Tahmin 1997-1, Aralık , Ankara.